ЕКОЛОГИЧЕН СВЯТ
ЗЕМИЗДАТ/СОФИЯ

БЪДЕЩЕ
В НАСТОЯЩЕТО

БЪДЕЩЕ В НАСТОЯЩЕТО

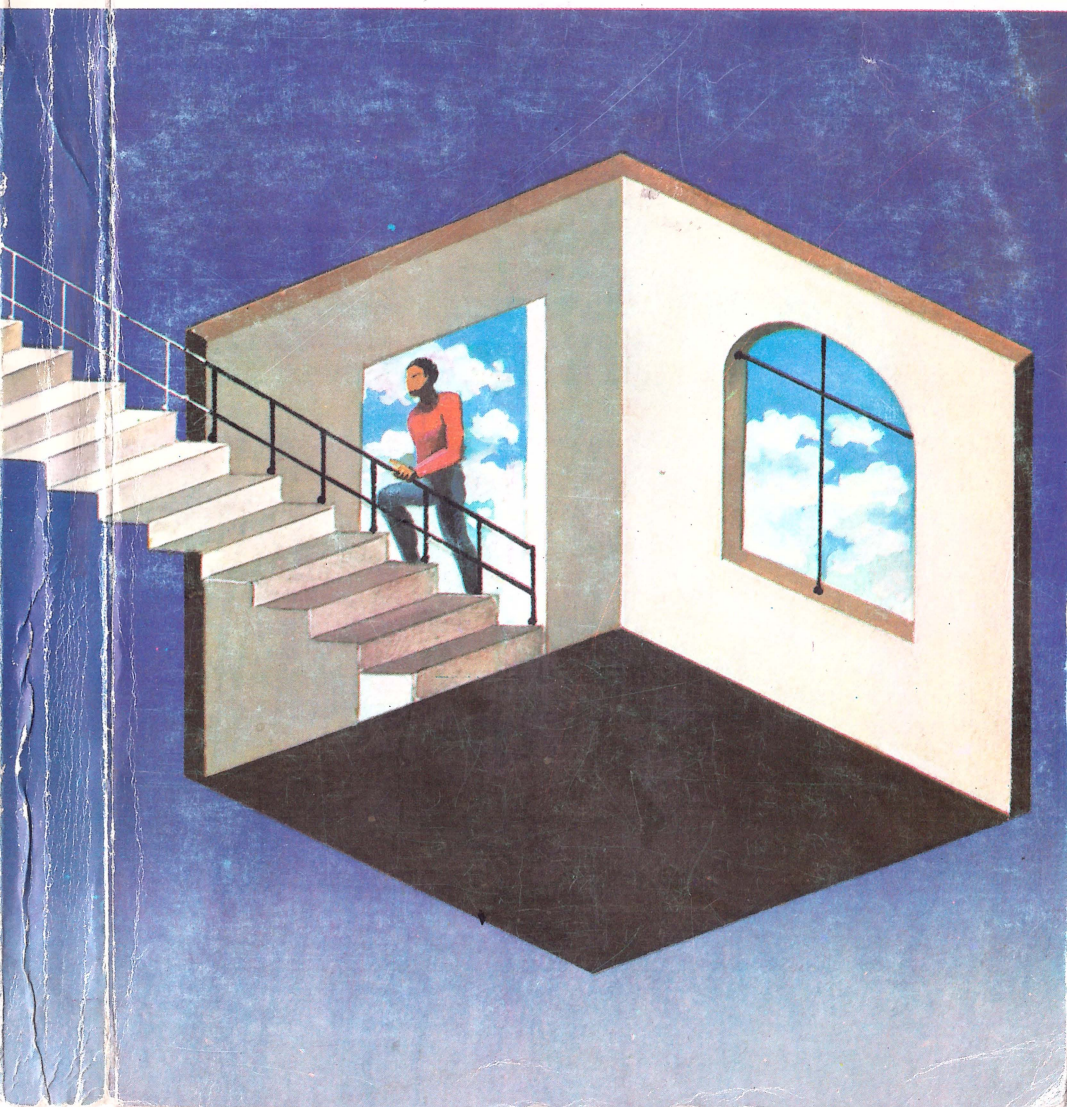

EKO

РЕДАКЦИОННА
КОЛЕГИЯ

СИМЕОН НЕДЯЛКОВ

ПЕТЪР БЕРОН

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ

ЕЛКА КОНСТАНТИНОВА

ВОДЕЩ
РЕДАКТОР

ЕМИЛ КРЪСТЕВ

БЪДЕЩЕ В НАСТОЯЩЕТО

Съставител
Н. СТРЕЛЦОВА

ЗЕМИЗДАТ
СОФИЯ
1988

БУДУЩЕЕ В НАСТОЯЩЕМ
ИЗДАТЕЛЬСТВО "ПРОГРЕСС", 1984

© БОЙКА ХРИСТОВА ВЪРБАНОВА, ВЛАДИМИР ЦОНЕВ ГАНЕВ,
ВЯРА ГАВРАИЛОВА ШОЙЛЕКОВА, ГАЛИНА ДИМИТРОВА КРЪСТЕВА,
ЖИВКА СТЕФАНОВА КОЛЕВА, превод, 1988

c/o Jusautor, Sofia

577.4(023)

ПРЕДОТВРАТЯВАНЕТО НА ВОЙНАТА Е ШАНС ДА ОЦЕЛЕЕМ

– *Кои са най-значимите глобални проблеми в света днес? По какъв начин могат да бъдат решени и от кого зависи най-много това?*

– Днес всички вече разбират, че единственият глобален проблем е да оцелеем, да запазим живота. И в момента той е тясно свързан с въпросите, ще намалим ли въоръжаването, ще съкратим ли ядрените бойни глави, или ще вървим към звездни войни. От тази гледна точка единственият глобален проблем, пред който сме изправени сега, са именно звездните войни. Мисля, че днес всеки го осъзнава. И това е резултат от Рейкявик. Или ще разработваме обширни военни програми, или ще ограничаваме ядрените оръжия. Осигуряването на нови системи оръжия за космоса ще бъде най-страшната заплаха, надвисвала някога над човека. Решаването на този проблем, разбира се, е много сложна работа. Защото всъщност то изисква да бъдат спрени всички програми за звездни войни. Когато хората разберат колко страшно е това, което ги заплашва, те дотолкова ще се повлияят, че ще поискат от политиците да се откажат от тези планове. Съединените американски щати признаха, че същността на идеята е да се унищожим или да оцелеем. В известна степен решаването на този глобален проблем зависи от това, дали хората ще се научат да чуват и да чувстват. Ако ли не, ще изпаднем в много опасно положение.

– *Възможно ли е да се сбъднат предсказанията на някои буржоазни футуролози? И доколко това би могло да бъде свързано с екологичните нарушения, които съвременният човек често безразсъдно извършва?*

– В известен смисъл проблемът за мрачните прогнози за евентуална катастрофа е свързан с това, че хората, които правят тези прогнози, сякаш се страхуват от решаването на проблемите сега, още днес. Най-лошото в случая е, че като създават мрачните прогнози за настъпващата катастрофа, те като че ли избягват решаването на проблема изобщо. Те създават и поддържат илюзията за ситуация, в която проблемът не може да бъде решен. А както вече казах, единственото възможно решение е да въздействаме върху хората така, че те да искат, да настояват да влияят върху ръководителите си. Мрачните прогнози не са нещо ново, те са известни, откак свят светува, но днес стават особено опасни... Екологичният проблем, разбира се, е свързан с това по много начини. Защото в света няма нито едно местенце, където екологичното равновесие да не е нарушено, и то до такава степен, че тези нарушения да не се отразяват върху цялото човечество, върху цялата природа на Земята. Както знаете, безразсъдното изсичане на тропичните гори в Южна Америка например може да окаже сериозно влияние върху климата и условията на живот дори в Европа. Или ако имате морета, като нашите в Англия например, много силно замърсени с метали, с отровни вещества или с каквото и да е, ще бъде много лекомислено от Ваша страна, ако се опитате да се храните с рибата, която сте хванали някъде в тези води...Това или пък ядрените взривове, които поразяват огромни райони от Земята и атмосферата, са дело на човека и мисля, че е време той да се стресне от онова, което върши. В никакъв случай не искам да кажа, че трябва да спрем науката, да спрем развитието...Човекът просто трябва честно да си даде сметка за това, което върши с природата. Така виждам проблема от екологична гледна точка – не само по отношение на ядрената война, но и на хербицидите за почвата...За всяко нещо, което слагаме в земята, и за всяко нещо, което вземаме от нея. Трябва да държим сметка за връзката между тези неща.

– *Неотдавна у нас бе проведена международна среща на учени от цял свят, посветена на екологията и мира. Как според Вас може да бъде осъществено екологично сътрудничество, за да бъде предотвратена екологичната катастрофа?*

– Главното средство е информацията. Информацията, която трябва да даваме на хората, това, което хората трябва непременно да знаят. Да са наясно какво е положението, кое е най-тревожното днес. Осведомеността е жизнено необходима. Когато всички знаят, всички действат. Сещам се сега за големите спонтанни демонстрации в много селища, където се предвиждаше да се настанят ракети. Хората, без да имат каквито и да било ангажименти към политически организации, излизаха на улицата и протестираха, сядаха по пътищата и се опитваха да се противопоставят на разполагането на ракетите. Но само когато хората знаят какво става, само тогава ще могат да се съпротивляват.

– *Неведнъж Вие сте изтъквали необходимостта от мирно съвместно съществуване. По какъв начин то може да помогне за опазването на нашата планета - на океаните, на небето, на земята?*

– Мирното съвместно съществуване сега вече трябва да се разбира по съвършено нов начин. Доскоро се смяташе, че идеята е различните системи с различни идеологии да се научат да живеят заедно. Мисля, че днес сме достигнали точката, когато проблемът излиза извън тези рамки. Защото трябва да сътворим такова съвместно съществуване, при което хората с различни идеологии трябва не само да се научат да живеят заедно, но и да живеят напълно осведомени, с пълното съзнание за дълбочината на проблема, пред който сме изправени. Разбира се, ако изнесем оръжия в космоса, ще бъде абсолютно бедствие. Пък и без това имаме вече толкова много неща в космоса, които въздействат върху озоновия слой...Трябва да можем в най-широк смисъл не само да съществуваме заедно "идеологично", но и да съществуваме съвместно със Земята ни, с нашето родно небе. Това е един много важен аспект на мирното съвместно съществуване днес.

– *...Световният океан агонизира. Няма да се изненадам, ако някой ден преди настъпването на двадесет и първия век той се надигне и нападе писък точно като писъка на Земята, предизвикан от безмилостните сондьори на Конан Дойл. Това са думи от Вашата статия "Нашият град на слънцето". Какво мислите за взаимоотношенията на човека с другите творения на природата?*

– Хората вече май започват да осъзнават, че без природата човечеството изобщо не може да съществува. Човекът е част от природата. Още в най-ранните от-

ношения, които наблюдаваме при първобитните общества много преди да се появи религията, още в ранните суеверни вярвания от тотемните системи на първобитните хора човекът изцяло се олицетворява с природата. Еленът е елен, кенгуруто е кенгуру. И човекът се е гордеел, че е от същия произход, от същия живот, от който той всъщност зависи дори когато трябва да го убива. Дори според схващанията на австралийските аборигени човекът би могъл да произхожда от дървото, защото те виждат връзката си с природата толкова силно. И така, най-ранните връзки на хората, най-ранната същност на тяхната природа е била много близо до Природата. Не по някакъв сантиментален начин, а напротив, много вярно и реалистично. Мисля, че сега отново трябва да стигнем до същия извод. Трябва дълбоко в себе си да осъзнаем, че сме свързани в известен смисъл с дървото, с цветето, с животните, с тревата. Че ние сме в родство с тях и че те са в родство с нас. Би трябвало да мислим за другите творения на природата по този начин. Неразумно е само да си блъскаме главите, за да измисляме нови начини да ги експлоатираме, като не ги смятаме за част от нашия живот. Това ще ни навлече големи беди.

– *Какво е съотношението между мира, войната и екологията?*

– Очевидно днес логиката на войната е такава, че тя ще унищожи не само всички хора, но и самия живот. Земята ще бъде разрушена, възможността на човека да живее върху нея ще намалее катастрофално. Тъй че мирът е единственият начин, по който човекът може да опази не само себе си като човешко същество, но и самата природа на Земята. Връзката между мира, войната и екологията е логична – войната сега би била унищожителна не само за човека, но и за околната му среда. Толкова всеобхватно и тотално ще бъде унищожението, че за хиляди години напред няма да се появи възможност за продължаването на живота на опустошената земя. Затова мисля, че предотвратяването на войната просто ни дава шанс да оцелеем на Земята, разбира се, в Космоса също.

* Из разговора на представители на Земиздат с Джеймс Олдридж по време на Шестата международна писателска среща – София '86.

С ПОГЛЕД КЪМ ТРЕТОТО ХИЛЯДОЛЕТИЕ

(Няколко думи от съставителя)

На 1 януари 1983 година се ражда човек. Иван, Франсоа, Елизабет, Хосе или Зухра – няма значение как са го кръстили родителите му. Не е толкова важно и в кой град или село, на кой от континентите за пръв път е видял слънцето. И макар името му да не се споменава в тази книга, той е главният герой. На 1 януари 2001 година той ще навърши осемнадесет години – възраст, която е прието да се смята за отправна точка в живота на човека. Какво ще е неговото бъдеще? Какво го чака? Прогрес, разцвет, хармония? С други думи, това, заради което са живели и творили синовете на човечеството, или мрак, крачка към бездната, пустота?

Октомврийската революция откри пред човечеството пътя към окончателното освобождаване. Сред множеството събития, на които сме свидетели, откриваме новото във формите на труда, в начина на живот и мислене, в по-справедливото и по-разумното отношение на хората към събратята си и към самите себе си. И това може само да ни радва, да ни утешава, както се утешават родителите с надеждата, че децата им ще имат щастлива съдба...

Но днес, както никога досега, светът е смъртно застрашен: гигантската гъба на атомния взрив може да покрие със саван нашата планета. Ето защо най-болелият проблем на земните жители днес независимо от това, къде живеят – в европейски промишлен център или в джунглите на Амазония, в Тропична Африка или на Северноамериканския континент, е да се спаси светът, да се избегне катастрофата, която може с един замах да разруши надеждите на човечеството.

Бъдещето се ражда днес и този факт изправя днешното поколение пред особена отговорност. И ние вярваме, че съвременниците имат огромни възможности, здрав разум, чувство за отговорност пред бъдните поколения. Бъдеще в настоящето!

Ако читателят очаква сензация от тази книга, трябва да го разочароваме – сензация няма да има. Имаме друга цел: да помислим заедно, насочили поглед към бъдещето с помощта на съвременни философи, социолози, писатели, журналисти. Разбира се, не сме се и опитвали, пък и не бихме могли, да обхванем всички проблеми, които се изправят пред човека на пътя му към утрешния ден. Но ако помогнем на майките и бащите на Иван, Франсоа, Елизабет, Хосе или Зухра да повярват, че в ръцете им е бъдещето на техните деца, ще сме постигнали целта си.

Н. Стрелцова

ПОЛЗАТА ОТ БЪДЕЩЕТО

ЕДУАРД АРАБ-ОГЛУ

Миналото, настоящето и бъдещето на всеки човек и на цялото човечество са свързани неразривно. Без минало не би имало настояще, без настоящето очевидно не би било възможно и бъдещето. Това важи и за Вселената като цяло, и за биологичната еволюция, и за социалния прогрес, и за всеки човек. Един от героите в романа "Цялото кралско войнство" на Робърт Пен Уорън изрича следната мисъл:"... Ако не можеш да поемеш миналото и неговото бреме, ти си лишен от бъдеще, защото едното без другото не може.. само от миналото можеш да изградиш бъдеще." Наред с това в обществото, където действат хора, надарени със съзнание, с цели и намерения, с воля и съвест, със свобода и чувство за прекрасното, за разлика от другата природа съществува не само пряка, развиваща се във времето (насочена напред) причинна връзка от миналото към бъдещето, минаваща през настоящето, но и в известен смисъл - обратна връзка от бъдещето (което все още не е реализирано) към настоящето и от настоящето – към миналото.

Разбира се, ще изпаднем в мистицизъм, ако твърдим, че това, което не съществува реално, може да бъде причина за вече съществуващото, а още повече по какъвто и да е начин да промени събития, станали в миналото. Само в научната фантастика самозвани "повелители на времето" могат да манипулират, както си искат, с енергийните и суровинните ресурси на различните столетия. В реалния живот обаче не можем, уви, да решим енергийната криза в края на нашия век, като си осигурим електричество чрез термоядрените електроцентрали на 2001 година. Ние не сме в със-

тояние да нахраним всички гладуващи по Земята дори със следващата реколта, да не говорим за бъдните десетилетия.

Бъдещето на човечеството, дори най-отдалеченото, постоянно въздейства и върху миналото му. Разбира се, за разлика от пътешествениците във времето от научнофантастичните романи никой от бъдещето не може да започне световната история отначало: да продължи, да речем, живота на Александър Македонски, да удуши още в люлката Чингис хан или да помогне на Наполеон да спечели битката при Ватерло. Бъдещето обаче несъмнено ще повлияе върху обективната оценка на много събития от миналото и те ще бъдат представени в по-друга светлина: това, което ни се струва важно, може да се окаже не толкова съществено, и, обратно, онова, което изглежда исторически случайно, може да стане исторически особено необходимо.

ИДЕАЛНАТА И МАТЕРИАЛНАТА СТОЙНОСТ НА БЪДЕЩЕТО

Бъдещето, както и миналото съществуват реално само в настоящето: миналото – въплътено в огромното наследство на предишните поколения в областта на материалната и духовната култура на човечеството, а бъдещето – в целите, социалните идеали, страховете и надеждите, които му възлага днешното поколение. Проникновените думи на Джеймс Джойс ме карат да се замисля върху реалността на бъдещето: "Миналото се поглъща от настоящето, а настоящето съществува само защото ражда бъдещето." Бъдещето, което се реализира в настоящето, има не материална, а преди всичко идеална стойност, както е впрочем в много отношения и с миналото. Но идеалните стойности, доколкото съществуват, са толкова реални, колкото и материалните. Нещо повече, голяма част от предметите, вещите и съоръженията – например книгите, телевизорите, концертните зали и др., придобиват материална стойност само защото въплъщават определена идеална стойност. Реалността на бъдещето в настоящето далеч не се изчерпва с идеалното му съществуване в съзнанието на хората. Нима такъв практически

проблем на бъдещето, като продължителността на живота след раждането или след навършването на определена възраст, няма изцяло материална стойност?

До демографската революция през XVIII–XIX век в Европа (а за Третия свят и до средата на XX век) средната продължителност на живота на всяко появило се на бял свят дете едва е достигала и тридесет години; сега в най-развитите в икономическо отношение страни тя е около седемдесет и пет години, или е нараснала два пъти и половина. В отминалите исторически епохи тези, които са достигали шестнадесетгодишна възраст (а тогава са умирали около половината от всички деца), са могли да живеят средно още около тридесет години, а сега – два пъти повече. Тази огромна разлика в продължителността на живота е не само съвършено реална стойност на бъдещето от гледна точка на отделния човек, но и колосално материално богатство за обществото като цяло. От гледна точка на настоящето децата могат да бъдат за някого непосилно бреме, но от гледна точка на бъдещето потенциално са главната производителна сила на обществото.

Подобни примери за материалната стойност на бъдещето в настоящето можем да намерим в най-различни сфери на обществения живот – научните открития, които са резерв на техническия прогрес, сроковете, за които се откупуват разходите по техническите и другите нововъведения, ефективността на капиталните вложения и много други.

Сега бъдещето властно се втурва във всекидневния живот на обществото. Това съвсем не е отвлечено заключение или литературна метафора, а доста прозаична, прагматична реалност, която може да бъде количествено изчислена, защото се въплъщава в настоящите годишни вноски за застраховка на живота и за социални помощи, в цените на едро и дребно, в лихвените проценти, в поземлената рента и т.н. Промените в перспективите за бъдещето незабавно се отразяват върху икономиката на настоящето. И, разбира се, бъдещето най-пряко въздейства върху настоящето не само в икономиката, но и в процеса на вземане на политически решения, в образованието, в културния живот, прониква във всички пори на обществото.

Неимоверно нарасналият интерес на хората към тяхното най-близко, видимо и дори по-далечно бъдеще се обяснява преди всичко с бързите темпове на обществения прогрес в нашата епоха. По наситеност на икономическите и социалните преобразования, по интензивност на научно-техническия прогрес, по обем на информацията и нововъведенията в живота всяка година от нашето столетие смело може да бъде приравнена на десетилетие от миналия век, на век от средновековието и античността, на хилядолетие от първобитния строй. Това "ускоряване на ритъма на историята" според образното определение на съветския историк Б. Поршнев неизбежно е свързано с факта, че бъдещето ще се различава неузнаваемо от миналото. Ако на всеки петнадесет-двадесет години нашите научни знания, техническо могъщество и икономически потенциал се увеличават два пъти, както смятат много учени, се налага изводът, че светът през 2000 година ще се различава от света, в който живеем, значително повече, отколкото нашият свят – от света в средата на XX век, а светът от средата на бъдещото столетие ще прилича на съвременния толкова, колкото съвременният – на средновековния.

Именно това до голяма степен е продиктувало интереса на хората към бъдещето, с което те свързват както осъществяването на идеалите си, така и опасенията си. А фактът, че хората научават поне малко за очакващото ги бъдеще, неизбежно влияе върху поведението им в настоящето. Ето защо всяка социална прогноза независимо от намеренията на създателите й задължително е сплав от научнопознавателно съдържание и идеологическо въздействие върху съзнанието и поведението на хората. А както стана ясно, много западни футуролози не се грижат толкова за бъдещето на човечеството, колкото се стремят да повлияят върху поведението на хората в настоящето. При това някои се опитват да привлекат хората с обетованото бъдеще, поднесено наготово, докато други автори, обратно, искат да ги сплашат. И в двата случая обаче на човечеството се натрапва такова бъдеще, за което дори самата прогноза може би премълчава. Така се фабрикуват прогнози сирени, които примамват в държавномонополистичния "технократски рай", или безмилостни прогнози камикадзе,

убиващи всяка надежда за по-добро бъдеще, за да накарат хората да се примирят с настоящето.
Същевременно след "прогностичния бум" от шестдесетте-седемдесетте години дойде "инфлация на прогнозите", подобна на паричната, която води до появяването и на допълнителни нули върху обезценените облигации (купюри). В заглавията на футурологичните трактати вместо 2000 година все по-често фигурират "идното столетие" (в докладите на Римския клуб), "Следващите 200 години" (Х. Кан и колектив), "Следващите 500 години" (Б. Беквит), "Образи от бъдещето. Двадесет и първият век и отвъд неговите граници" (Р. Банди) и др. Въпреки това засега нито един от тези трактати не е бил рекорда по дългосрочност на прогнозата, представена в книгата "Следващите един милион години" на Чарлс Галтън Дарвин (внук на великия естественик), публикувана още през 1952 година, да не говорим за климатичната прогноза на К. Брукс за следващите 250 милиона години. Всичко това може да бъде обяснено не с липсата на въображение у съвременните футурулози. Напротив, Р. Хайлбронър в книгата си "Перспективите на човечеството за бъдещето" е успял да вмести в следващите три столетия всички бедствия за хората на опустошената планета, които при Ч. Г. Дарвин обхващат един милион години, както и всички катаклизми в климата от ново заледяване до нов потоп, предречени от Брукс за следващите 250 милиона години.

През последните десет години до голяма степен под влиянието на първите мрачни доклади на Римския клуб в социалната прогностика на Запад се очерта в известен смисъл красноречива ситуация: колкото в по-далечно бъдеще пренасят футуролозите оптимисти осъществяването на своя утопичен "технократски рай", толкова в по-близко бъдеще според футуролозите песимисти човечеството щяло да преживее различни екологични катастрофи.

И сега, когато човечеството разполага с предостатъчно прогнози за бъдещето, задоволяващи всички вкусове и обхващащи всякакви периоди, на Запад все по-често се питат: "Че какво, честно казано, ни засяга нас бъдещето?" Налагало ми се е неведнъж да отговарям на този въпрос. Като използва статистични данни за възрастовата структура на населението и за средната

продължителност на живота, както и таблиците за предстоящите за хората години живот след навършването на определена възраст, демографът стига до следния извод: над четири пети от днешните жители на Земята ще посрещнат през 2000 година началото на новото хилядолетие в историята на човечеството, повече от половината – 2030 година, а децата, родени през 1984 година, имат шанс да доживеят до 2050–2060 година. Тези изчисления ще бъдат верни не само за световното население като цяло, но и за населението на развитите и на развиващите се държави поотделно, тъй като при първите значително по-висока е все още средната продължителност на живота, докато при вторите много по-голям е делът на хората в младежка възраст. Изчисленията имат и доста консервативен характер: в тях не са взети под внимание предстоящите открития в медицината, а само това, че сегашното равнище на здравеопазването постепенно ще се разпространи във всички страни.

И така, всичко това ни дава основание да твърдим, че широко разпространеният интерес на обществеността дори към недалечното бъдеще – началото или средата на следващото столетие – е продиктуван не само от празно любопитство. Той може да бъде обяснен с напълно естествената и с практическата загриженост на хората за съдбата, която очаква и тях самите, и децата, и внуците им.

БЕЗУМНИЯТ И РАЗУМНИЯТ ЕГОИЗЪМ

Изглежда, може да смятаме приведения отговор на поставения по-горе въпрос за изчерпателен. Но много западни учени и идеолози напоследък придават на този въпрос по-отвлечен и дълбок метафизичен смисъл, който пряко засяга философските и естетическите убеждения на хората. Ето как изглежда той в най-често срещаната му форма: "В края на краищата нима потомството ми е направило наистина нещо добро, че да съм задължен да сторя каквото и да е за него?" И на този въпрос не ми се е случвало да чуя разумен отговор. Впрочем дори такива западни

мислители, като Е. Ласло, Б. Скинър, Р. Хайлбронър и много други, смятат, че за този въпрос изобщо няма достатъчно рационален и задоволителен отговор. Според Ласло потомството наистина нищо не прави за нас, но това не ни освобождава от задълженията ни към него. "Ако очевидната истина, че потомството никога нищо не е направило за тях, накара хората на свой ред да се откажат да правят каквото и да било за него, тогава нас самите не би ни имало тук – разсъждава той. – Нашите далечни предци щяха вече да са изсмукали всички ресурси, с които са могли да разполагат, и щяха да пренебрегнат създаването на онези учреждения, закони и обичаи, които са основа на приемствеността и стабилността на социалната система." Или, с други думи, щом нашите предци са жертвали нещо за нас, това морално ни задължава да правим жертви в името на идните поколения. И макар че днешното поколение няма и не би могло да има задължения към далечното си потомство, то има дълг към предците си и той може да бъде изплатен само на потомството.

Хайлбронър поставя въпроса още по-остро и отговаря още по-малко утешително: Ще оцелее ли човечеството? Кой знае? Но аз искам да задам един доста наболял въпрос: Кого го е грижа за това? – риторически пита той. Хайлбронър е дълбоко убеден, че повечето хора изобщо не се интересуват от този проблем и че те едва ли биха се съгласили да се лишат дори от малка част от удобствата си, да речём, да не употребяват аерозоли, за да продължат поне със сто години историята на човечеството. И, разбира се, за нищо на света няма да се откажат от разточителната месна диета, за да може човешкият род да преживее още хиляда години. "Хиляда години са невъобразимо далечно бъдеще – разсъждава Хайлбронър. – Дори столетието надминава далеч възможностите на нашето точно въображение. През 2075 година аз по всяка вероятност ще съм мъртъв от около три четвърти столетие. Моите деца също вероятно ще са умрели, а внуците ми, ако изобщо ги имам, ще са изпаднали в старческо слабоумие. И защо тогава да ме е грижа, какъв ще бъде животът през 2075 година, да не говорим за 3075 година? Защо да си правя труда, за да повлияя върху събития, които ще станат седемдесет и пет години след

смъртта ми и които ще ме засягат не повече от тези, които са станали седемдесет и пет години преди да се родя?" На този плашещ с откровеността си въпрос дори Хайлбронър по негово признание няма разумен отговор. Нещо повече, той дори смята, че изобщо не могат да бъдат изтъкнати някакви рационални доводи в полза на загрижеността за потомството; напротив, всички рационални съображения като че ли ни карат да се отнасяме отрицателно към този проблем.

Плаши обаче не самият, формулиран по-горе въпрос, а онова достойно за съжаление обстоятелство, че такива, общо взето, доста известни мислители, като Ласло и Хайлбронър, които претендират да предвиждат бъдещето на човечеството в книгите си, не могат да намерят достатъчно убедителни рационални доводи за реалното значение дори на близкото бъдеще за дейността на съвременното поколение.

Разбира се, Ласло може да бъде разбран, когато с възмущение пише, че поставеният въпрос подкопава обективната основа на социалните и моралните ценности на човечеството: "Това е не само теоретична заблуда, но и практически идиотизъм. Защото обективният, освободеният от ценности човек е не само мит, но и чудовище!" Но откъде са се взели всички тези ценности, в това число дългът на днешното към бъдните поколения? Като не намира за тях рационално обяснение в съвременната социална действителност, той обяснява произхода им с генетичната наследственост на човека и с културните традиции. Хайлбронър смята проблема още по-сложен и необясним. Той допуска, че в дадения случай логичните и рационалните съображения се използват за решаването на проблем, който по същество е ирационален и в определен смисъл – трансцедентален, даже мистичен. Ето защо и единствения реален отговор на дадения въпрос ученият вижда в религиозното обновяване на човечеството, чрез което ще може да се внуши на хората отговорност пред бъдещето. Неговата вяра в бъдещото спасение на човечеството се гради върху идеята, че идните поколения, когато имат думата, ще открият все пак непреходната ценност на потомството. Но съкрушено заключава той: "...ние знаем нищожно малко за това, как да убеждаваме хората, апелирайки

към разума им, и не знаем нищо за това, как да ги привлечем към религиозната вяра."

Всички тези размисли за безсмислието на бъдещето на човечеството от егоистичната точка на съвременното поколение неволно ни напомнят циничния лозунг на френските аристократи – "След нас и потоп!", провъзгласен в навечерието на Великата френска революция от 1789 г. И едното, и другото свидетелстват за чувството на обреченост, което обхваща привилегированите слоеве на обществото, осъзнали края на историческата епоха, с която се отъждествяват. И сигурно е прав американският психолог Б. Скинър, когато твърди, че цивилизация, която е неспособна да внуши на хората да се грижат за оцеляването си, не заслужава да оцелее. Тя неизбежно ще отстъпи мястото си на друга цивилизация, способна да внушава отговорност пред бъдещето.

Но наистина ли не съществува рационален, последователен научен и убедителен отговор на въпроса, защо хората трябва да се тревожат за бъдещето на човечеството и цивилизацията. Отговор несъмнено има, ако излезем от рамките на исторически и социално ограничения буржоазен индивидуализъм. И тогава онова, което се опитват да ни представят като единствено рационално разсъждение, ще се превърне в съвършено ирационално, абсурдно, вътрешно несъстоятелно, и обратно – ирационалното в представите на Хайлбронър и Ласло ще се окаже истински рационално. Можем да твърдим, че това, което се смята за разумен егоизъм от гледна точка на еснафа, изцяло погълнат от сегашните си интереси, се превръща в безумен егоизъм от гледна точка на бъдещето на човечеството, на световната история и дългосрочните коренни интереси на нашето поколение. Наистина, от гледна точка на еснафа разсъждението: Че каква полза имам аз от бъдещето? – може и да изглежда логически безупречно и нравствено оправдано, но нали човечеството не се състои само от еснафи и съдбата на цивилизацията за щастие зависи не от тях. От гледна точка на еснафа значението на бъдещето се изчерпва с възможността да се снабди със стоки на кредит и с грижата за материалното благополучие на преките му наследници. Разумният егоизъм, поставен от Адам Смит, Йеремия Бентам, Джон Стюърт Мил и Николай Чернишевски в основата на мо-

рала на утилитаризма, ако бъде пречупен в кривото огледало на еснафските интереси, се превръща в безумен егоизъм, разклащащ опорите на съвременната цивилизация. Но великите представители на утилитаризма несъмнено биха намерили напълно рационален отговор на въпроса, който така плаши съвременните западни футуролози.

Най-значителната социална стойност на бъдещето се състои в това,че то придава непреходен исторически смисъл на дейността на човечеството в настоящето. За хората моралното удовлетворение от извършената дейност, твърдят Мил и Чернишевски, е толкова по-пълно, колкото по-възвишен е характерът й. Според техните убеждения качеството на удоволствието е неизмеримо по-голямо от количеството му и притежава в съответствие с истински разумния егоизъм "вътрешно присъща му стойност", която нараства според преминаването към все по-възвишени изисквания на личността, насочени към общото благо. Единствено при обединяването на живота си с историята на народа, със съдбата на човечеството и цивилизацията всеки човек може да получи най-висше морално удовлетворение, което не може да се сравни с каквито и да е материални блага. Нима удоволствието от очакването на разкошния обяд утре, което вдруги ден ще стане в най-добрия случай само приятен спомен, може да се сравни с чувството на интелектуално и морално удовлетворение от личния принос за благото на обществото? Така, както скулпторът се стреми да се увековечи в бронза и мрамора, писателят – в своите книги, художникът – в картините, инженерът – в техническите съоръжения, всеки човек е свободен да вплете нишката на живота си в платното на човешката история и да открие в това своето достойнство. И бъдещето, ако трябва да бъдем точни, съвсем не изисква пред олтара си насилствено натрапени "свише" жертви от настоящето, тъкмо обратното, именно то дарява на днешното поколение морално удовлетворение от дейността му. Жертвата, ако е добро волна, както е известно, носи повече удовлетворение не на този, за когото се прави, а на този, който я прави.

Следователно бъдещето винаги присъства в настоящето не само в перспектива, но и в ретроспектива, придавайки му исторически смисъл. По този начин обаче

огромно социално и морално значение за днешното поколение придобива въпросът, като какво ще се изправи пред очите ни това непосредствено, близко и дори далечно бъдеще.

ЙЕРАРХИЯ НА ГЛОБАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ

Вече цяло десетилетие глобалните проблеми са в центъра на вниманието на буржоазните футуролози, които изтъкват тяхната теоретична и методологична несъстоятелност пред лицето на съвсем реалните, жизненоважни и крайно спешни проблеми на нашето време: предотвратяване на световната термоядрена война и създаване на мирни условия за социален прогрес на всички народи; преодоляване на нарастващите различия в икономическото равнище на развитите и развиващите се страни, като се ликвидира изостаналостта на развиващите се страни, намаляване и спиране на стремителното увеличаване на населението ("демографския взрив") в развиващите се държави и премахване на заплахата от "депопулация" в развитите капиталистически страни; предотвратяване на катастрофалното замърсяване на природната среда и осигуряване на човечеството с ресурси (хранителни продукти, суровини и енергия); преодоляване на отрицателните последици от научно-техническата революция; проблемите на образованието, здравеопазването и социалното осигуряване, а също така моралните ценности, от които зависи бъдещето на обществото и личността.

Известно е, че самият термин "глобални проблеми" е бил въведен в научната литература и е получил широко разпространение благодарение на дейността на Римския клуб. Но приоритет в научното изследване на всички тези проблеми, които сега се означават с този термин, имат основоположниците на марксизма-ленинизма, първи разгледали тези въпроси от гледна точка на световно-историческия прогрес и интересите на човечеството като цяло.

Макар този термин да е вече общоприет, марксистите и немарксистите влагат в него различно социално-икономическо и политическо съдържание. За разлика от

буржоазните учени и обществени дейци, които пренебрегват социално-икономическата природа на глобалните проблеми и се стремят да им припишат надкласов и надидеологичен характер, марксистите смятат, че тези проблеми са породени не само и не толкова от колосално нарасналите средства за въздействие на обществото върху природата (включително природата на човека) и от огромните мащаби на стопанската му дейност (които може да се сравнят с геологичните и с други планетарни естествени процеси), колкото от стихийността на общественото развитие и от анархията на производството при капитализма, от присъщите му антагонистични отношения, от наследството на колониализма и от неравноправните икономически отношения между развитите капиталистически и развиващите се страни, от преследването на печалба и временни изгоди за сметка на дългосрочните интереси на цялото общество. Глобалността на тези проблеми произтича следователно не от тяхната "всеобхватност" и още по-малко от "биологичната природа на човека", а от обстоятелството, че вследствие на нарастващата интернационализация на обществената дейност в света проблемите пряко или косвено засягат цялото човечество.

Разликата между марксистите и немарксистите се проявява и при определянето на приоритета в решаването на тези проблеми: обратно на буржоазните идеолози и политици, виждащи главната опасност за човечеството или в "демографския взрив", или в "замърсяването на природната среда", или в контраста "между бедните и богатите нации", марксистите определят като първостепенен и най-важен проблем осигуряването на мирни условия за социално-икономическия прогрес на народите, което създава благоприятен международен климат за по-нататъшното ускоряване на напредъка на човечеството.

Принципът на "йерархията", или съподчинението на глобалните проблеми,съвсем не се свежда до формалната им научна класификация. Известно е, че изброяването на глобалните проблеми в повечето трудове на тази тема в общи линии съвпада и при марксистите, и при немарксистите. Но веднага щом стане дума за приоритет, който се дава на едни или други от тях, а и за произтичащата от това субординация, между марксистите

възникват съществени и даже принципни разлики. Впрочем дори между самите учени, политически дейци и идеолози на Запад няма единомислие по въпроса, ако не се смята, че те или изобщо не разглеждат предотвратяването на световната термоядрена война като глобален проблем, или изместват заплахата от нея на заден план.

Позицията на марксистите по въпроса за "йерархията" на глобалните проблеми е пределно ясна. Колкото и сериозни опасности да крият за човечеството всички останали глобални проблеми, те, дори взети заедно,не могат да се сравнят с катастрофалните демографски, екологични и всички други последици от световната термоядрена война, която заплашва самото съществуване на човечеството и цивилизацията на нашата планета. При това опасността от световна война съвсем не идва от "демографския взрив", от бъдещото изчерпване на природните ресурси или от сблъсъка на интересите на "бедните и богатите" нации, с което вината се прехвърля дори на развиващите се държави, а от агресивната великодържавна политика на империалистическите страни, които се стремят да възродят хегемонията си.

Запазването на мира на Земното кълбо е не само висша социална ценност, въплътяваща в себе си правото на народите на съществуване, но и предварително условие за успешното решаване на останалите глобални проблеми. Намаляването на напрежението в международните отношения, а още повече прекратяването на надпреварата във въоръжаването могат да освободят гигантски икономически ресурси и огромен научно-технически потенциал за практическото решаване на останалите глобални проблеми: преодоляването на изостаналостта на развиващите се страни, а заедно с това и на "демографския взрив"; запазването на природната среда и ресурсите на нашата планета; физическото и интелектуалното развитие на цялото човечество. Убедително доказателство за това е следното просто сравнение: сега всяка година разходите за въоръжаване във всички страни са над 700 милиарда долара, с други думи, те надвишават финансовите дългове на развиващите се към развитите капиталистически държави, дългове, които са се натрупали през последните две десетилетия, които няколко пъти надхвърлят годишните им пот-

ребности от капитални вложения и освен това са несъизмерими с годишните разходи за здравеопазване, образование и социални помощи. По такъв начин "йерархията" на глобалните проблеми се обуславя не само от ценностни съображения, но и от реални причинно-следствени връзки, които според материалистичното схващане за историята диктуват известна последователност и в теоретичния анализ, и в практическото решаване на тези наболели в съвременната епоха проблеми. Освен това всички глобални проблеми са взаимно свързани и обусловени, така че решаването им не може да бъде изолирано и разпределено в някаква формална хронологична последователност.

Бъдещето на човечеството, както става все по-ясно във връзка с "ускоряването на ритъма на историята", не може да бъде нито просто продължение на настоящето, нито циклично повторение на миналото, макар че, разбира се, и едното, и другото отчасти ще се вплетат в неговата тъкан. То ще означава изграждане на съвършено ново и безпрецедентно в историята общество, което ще въплъти вековните социални идеали на човечеството. При прехода към новото общество неизбежно ще се прекъсне количествената последователност във всички сфери на човешката дейност и ще се извърши качествен скок "от царството на необходимостта в царството на свободата" според лаконичния и образен израз на Енгелс.

Социалното предвиждане поставя пред човешкия интелект постоянно растящи изисквания. За да се предвиди бъдещето и да се намери практическо решение на наболелите съвременни глобални проблеми, явно не са достатъчни просто здрав разум и мислене, което се уповава само на традиционния опит от миналото. Това разбират и много изтъкнати представители на обществената мисъл на Запад, макар че те по-рядко стигат до подобни скептични изводи относно силата на човешкия разум.

Така например един от най-авторитетните западни учени, известният американски специалист в областта на глобалното моделиране Джей У. Форестър, направо твърди, че човешкият мозък органически, по начин на мислене не е способен да осмисли поведението на сложните социални системи, а още по-малко да пред-

види поведението им в бъдещето. "Нашите социални системи – заявява той на заседание на един от подкомитетите на Камарата на представителите на Конгреса на САЩ са от рода на сложни нелинейни системи с много верижни обратни връзки. През дългата история на човешката еволюция изобщо не е съществувала необходимост да бъдат опознавани такива системи, и то доскоро. Еволюционният процес не ни е надарил с мисловна способност, необходима за правилната интерпретация на динамичното поведение на такива системи, чийто елемент сме станали и ние самите." Своето схващане за ограничеността на човешкото познание Форестър аргументира така: "От натрупания личен опит всеки знае, че причината и следствието са тясно свързани във времето и пространството. При простите системи грешките или трудностите се откриват веднага. След причината недвусмислено ясно и бързо идва резултатът. Но при сложните системи всички тези представи се превръщат в заблуди, в неверни изводи. Оказва се, че причината и следствието не са тясно свързани нито във времето, нито в пространството, а причините за наблюдавания симптом могат да се намират някъде в много отдалечен сектор на социалната система. Освен това симптомите могат да се проявят и много по-късно от предизвикалите ги първоначално причини."

За какво предвиждане на бъдещето може да се говори, щом човешкото познание е неспособно да се оправи в настоящето?! Според Форестър сложните системи, включително социалните, се характеризират с определена специфичност на функциониране, която той нарича"контраинтуитивност". Или, с други думи, поведението им има парадоксален характер, който се разминава с налагащия се от човешкия"здрав разум" и "жизнен опит".

Нарочно възпроизведохме тези пространни разсъждения на Форестър,тъй като те свидетелстват не за безсилието на човешкия разум, а само за ограничеността на метафизичния метод на мислене, който той нарича-"интуитивен". Наистина, подобно мислене, което се основава единствено на "самоочевидния" здрав разум и на емпиричния опит, е неспособно не само да предвижда новото, но както обикновено – дори и да го разпознава, когато вече е възникнало. За такова мислене поведението на сложните системи, към които се числи и

обществото, и обкръжаващата го екологична среда, и метеорологичните процеси в атмосферата, и др., изглежда във висша степен парадоксално и непостижимо. Достатъчно е обаче да вникнем в аргументацията на Форестър, за да се убедим, че за диалектичното мислене в това"контраинтуитивно поведение" на сложни системи няма нищо неочаквано.

От историята на науката е добре известно, че такива изтъкнати учени, като Коперник, Галилей, Нютон, Лавоазие, Ломоносов, Дарвин,Лобачевски, Риман, Менделеев, Айнщайн, Вегенер, Винер (посочвам само неколцина), са притежавали точно такова "контраинтуитивно мислене", което им е позволявало да дават неочаквани, парадоксални решения на научните проблеми и да правят велики нови открития.

"Контраинтуитивното поведение" според определението на Форестър е присъщо на всички сложни системи. Но нали човешкият мозък също е една изключително сложна система и във всеки случай с нищо не отстъпва на съвременните компютри, които използва Форестър при търсене решение на глобалните проблеми на човечеството. И ние нямаме никакви основания да лишаваме от "контраинтуитивност на поведението" човешкото познание,което по принцип е способно да намира диалектично решение на различни проблеми – решение, парадоксално от гледна точка на обикновения здрав разум, изобщо неналагащо се очебийно при непосредствено наблюдение, при всекидневния опит и дори при емпиричния анализ. На парадоксалното "контраинтуитивно поведение" на външните обекти напълно може да съответства и не по-малко парадоксално мислене, разкъсващо ограничените рамки на метафизичния метод и способно да погледне на света по нов начин, да открие в него новото и дори да предвиди появяването му.

Ленин е владеел диалектичния метод на мислене съвършено и благодарение на него е притежавал гениална проницателност и ненадминат дар да предвижда. Класически примери за Лениновото умение по нов начин да поставя и да решава най-сложните социални проблеми са идеите му за хегемонията на пролетариата в буржоазнодемократичната революция и прерастването ѝ в социалистическа, за възможността социализмът да победи първоначално в няколко и дори само в една

държава, за преминаването на империалистическата война в гражданска, за мирното съвместно съществуване на държави от различни социални системи в съвременната епоха и много други нови положения, обогатили марксизма.

Там, където метафизичният метод на мислене се изправя пред каквито и да е "граници на растежа" или "граници на познанието", диалектичният метод открива силна, обективно назряла необходимост от качествено нов етап на развитие, от диалектично отрицание, от прекъсване в постепенното, от скок.

За разлика от интуитивното мислене контраинтуитивното е способно по-дълбоко да опознае реалната действителност и по-правилно да предвиди бъдещето. При това често се оказва, че разглежданата през призмата на контраинтуитивното мислене реална действителност се разкрива пред нас в съвсем нова светлина, различна от представяната от обикновения здрав разум, във формално безупречните логически умозаключения или в усложнените статистични данни. Разбира се, би било наивно въз основа на това да се прави извод, че нещата винаги са обратни на общоприетия принцип. Изводът, който произтича от контраинтуитивното мислене, за да придобие научна достоверност и правдоподобност, трябва след това да бъде доказан или поне солидно аргументиран в рамките на интуитивното мислене. Иначе – без тази аргументация, той ще си остане само един парадокс.

Контраинтуитивното мислене не е изключителна привилегия на шепа гениални учени. То е широко разпространено във всички сфери на духовната дейност, включително в изкуството и литературата. Достатъчно е да припомним имената на такива писатели от разни епохи и различни националности, като Е. Т. А. Хофман и Н. В. Гогол, С. Бътлър и Л. Карол, О. Уайлд и Б. Шоу, М. Е. Салтиков-Шчедрин и М. А. Булгаков, Акутагава Рюноске и Х. Л. Борхес. И понеже всеки човек има такава сложна система, като мозъка, способен на контраинтуитивно поведение, всеки е способен и да мисли контраинтуитивно. За това отчасти свидетелства широко разпространеното чувство за хумор, което се гради върху парадоксалността на ситуацията. И с пълно основание можем да разчитаме, че в бъдещето контраин-

туитивното мислене ще стане правилно (както сега нормалното мислене), благодарение на което хората ще станат несравнимо по-прозорливи в своите мнения, съждения и решения.

БЪДЕЩЕ БЕЗ ГРАНИЦИ

В работите си често съм давал примери за контраинтуитивно предвиждане на бъдещето, позволяващо по-правилно да си представим перспективите за решаване глобалните проблеми на съвременността. Да вземем отначало най-простите изводи, подсказани от контраинтуитивното мислене.

Сега често се твърди, че заради научно-техническия прогрес нашата планета, образно казано, е станала по-малка, свила се е като че ли на ръст. Този израз наистина стана банален. В подкрепа на това обикновено се изтъкват следните доказателства: днес всяко важно събитие, където и да е станало то, практически веднага става известно на целия свят, а съвременните транспортни средства дават възможност да стигнем до всяка точка на Земното кълбо за не повече от денонощие. Но скоростта на съвременните средства за обществено осведомяване и връзка, макар и да"изядоха" част от разстоянията, съвсем не е единственият и далеч не най-важният мащаб за измерване на размерите на планетата. Напротив,имаме основание да твърдим, че Земята е станала по-голяма отпреди. Научно-техническият прогрес неизмеримо е разширил размерите и, увеличил е според образното сравнение на академик Е. Фьодоров нейния "жизнен обем". И наистина, преди две хиляди години на Земното кълбо е имало място и крайно ограничени средства за съществуване само за 200-250 милиона души. Сега благодарение на социално-икономическия и научно-техническия прогрес нашата планета може да побере над 4,5 милиарда души, или 20 пъти повече, и да им осигури по-високо жизнено равнище в сравнение с всяка друга епоха. В близкото бъдеще, в края на идното столетие, научно-техническият прогрес е призван да увеличи"жизнената вместимост на Земята" още няколко пъти, за да създаде материално изобилие за 12-15 милиарда жители. И това е напълно постижи-

ма цел, особено в условията на научно-техническата революция.

Контраинтуитивното мислене постоянно спори с интуитивното за това, кое е по-добро или по-лошо, повече или по-малко, и стимулира развитието или го спъва. От гледна точка на здравия разум например всеки извлечен от земните недра тон нефт или въглища намалява енергийните ресурси на бъдещите поколения, тъй като тези полезни изкопаеми стават все по-малко независимо дали става въпрос за вече откритите находища, или за тези, които предстои да бъдат открити. Но при контраинтуитивното мислене проблемът за снабдяване на човечеството с природни ресурси изглежда иначе. Ако например благодарение на научно-техническия прогрес сме се научили да извличаме 50-60 на сто от нефта от находищата му вместо 25-30 на сто, както е било по-рано, по този начин като че удвояваме останалите му запаси в земните недра; ако едновременно можем да увеличим производството на полезни продукти от добивания нефт, следователно запасите му ще се удвоят още един път. Контраинтуитивното мислене за разлика от интуитивното оценява природните ресурси не в неизменни тонове, а в променящата им се способност да удовлетворяват различни практически потребности на икономическото развитие на обществото.

Един от най-острите и наболели глобални проблеми на нашата епоха е нарастващият разрив между равнището на промишленото производство и националния доход на човек от населението в икономически развитите и развиващите се страни. Контрастът помежду им така замъглява интуитивното мислене на много учени, включително автори на доклади на Римския клуб, че те, не виждайки реални пътища за премахването на тези разлики в близко бъдеще, предлагат намаляването им в две посоки: като се стимулира икономическият растеж на развиващите се държави и заедно с това се задържа и дори се връща назад икономическото развитие на напредналите. От гледна точка на контраинтуитивното мислене реалният глобален проблем съвсем не е в контраста, за който вече стана дума, а в преодоляването на икономическата изостаналост на развиващите се страни, която лежи в основата му. През изминалите исторически епохи този контраст е бил несравнимо по-

малък. Но кой смее да твърди, че далечните ни предци са живели по-добре от нас? Всяко задържане в развитието на икономически напредналите страни би нанесло непоправим удар върху развиващите се страни. А прогресът им до голяма степен зависи именно от възможността да използват челния социално-икономически и научно-технически опит на най-напредналите държави.

Подобно е положението и с така наречените "граници на растежа",провъзгласени в първите доклади на Римския клуб и предизвикали широко разпространение на екологичния песимизъм на Запад. Сега наистина ръководителите на Римския клуб в известен смисъл са видоизменили своята концепция под влиянието на обоснованата критика от страна и на марксисти, и на немарксисти и са се постарали да ѝ дадат по-благопристоен вид. Сега те говорят за "органичен растеж", като разбират под този термин предишното съдържание, заместват външните,"физическите граници на растежа", наложени от самата природа, с някакви "вътрешни граници на растежа", които те намират в социалната култура на обществото, в съзнанието и психиката на хората и т.н. Но вердиктът им си остава старият: социално-икономическият прогрес не може да продължава безкрайно; и те оставят на човечеството само надеждата в моралния прогрес, в самоусъвършенстването на личността.

Научната несъстоятелност на концепцията за "границите на растежа",а също така и на екологичния песимизъм преди всичко се изразява в това, че създателите ѝ отъждествяват прогресивното развитие на обществото с количествения растеж. Но нали това съвсем не са тъждествени понятия, нещо повече - те са противоположни в много аспекти. Да твърдиш, че съществуват някакви външни (или вътрешни) граници на растежа на който и да е процес или явление, значи да доказваш, че бялото е бяло. Разбира се, такива до голяма степен умозрителни и абстрактни граници съществуват. Но това са граници на растежа, а не на развитието. Много биологични организми, като се размножават, биха могли за броени дни, седмици или години да създадат,разбира се, теоретично маса, по-голяма по обем от Земното кълбо. Но нима подобен пример може да постави под съмнение биологичната еволюция, която е продължавала на Земята стотици милиони години. Раз-

бира се, запасите на всички видове използвани от човечеството природни ресурси всъщност не са безгранични, но способността на човечеството да открива все повече нови видове суровини, да усъвършенства използването им, да замества традиционните ресурси с новооткрити е наистина безгранична. Цялата икономическа история на обществото потвърждава това.

Ако още по-дълбоко се замислим върху проблема на така наречените"граници на растежа", неминуемо ще стигнем до парадоксалния на пръв поглед извод: много добре, че такива "граници на растежа" съществуват,и обратно, би трябвало да ни съкрушава това, ако изобщо ги нямаше в природата и обществото. Нека само за момент си представим, че няма никакви граници за размножаване на най-простите биологични организми. В такъв случай не би бил възможен и естественият отбор, а следователно и еволюцията на органичния свят. По-високоорганизираните биологични видове дори ако са възникнали в резултат на мутация, биха се удавили в този безграничен океан от примитивни видове.

Както е изтъквал Ленин, " развитието явно не е прост, всеобщ и вечен *растеж, увеличение*". Макар че и експоненциалният количествен растеж, както е ясно и за марксистите, има свои абстрактни граници,историята на човечеството показва, че такива "граници", са повече стимул за развитието, отколкото спирачки. Ако не са съществували граници за ловуването и натрупването, човечеството вероятно и до днес да си е на онова примитивно равнище на присвояване на продуктите на природата; във всеки случай преходът му към земеделие и животновъдство би изостанал с няколко хилядолетия. Ако е нямало граници за човешката памет и физически ограничения в устната комуникация между хората, това по всяка вероятност само би затруднило създаването на писмеността, а ограничените способности на човека да прави математични операции наум и да ги записва върху лист в крайна сметка са стимулирали създаването на компютрите.

Ръководителите на Римския клуб буквално са хипнотизирани от мнимите "граници" за социалния прогрес на човечеството. В книгата на Аурелио Печеи "Качеството човек" един от разделите е озаглавен доста красноречиво "Навсякъде граници". Едни от тях покойният пре-

зидент на Римския клуб вижда в това, че "възможностите на човешката психика също имат най-различни ограничения". Той дори си задава тревожния въпрос: "информационният взрив" в науката и лавинообразният поток от технически нововъведения не са ли надхвърлили вече ограничените психически възможности на хората?

Но за подобни опасения няма никакви сериозни основания. Натрупването на информация в човешката памет е постоянен и до голяма степен автоматичен процес, който продължава през целия живот. До определена възраст количеството на информацията в паметта на един "среден човек" е приблизително еднакво независимо дали е живял през неолита, в античността, през средновековието, или в наше време. Но обемът от знания, с които разполага както отделният човек, така и цялото човечество, за същото време е нараснал неизмеримо. Интелектуалният прогрес на човечеството се състои и в това, че то може да подбира все по-голям обем знания във все по-малки количества информация, като допълва естествената си памет с изкуствената благодарение на създаването на писмеността, на книгопечатането, а сега и на компютрите. При това обемът от знания, който по-рано е бил достъпен само за гениите, днес успешно се усвоява почти от всеки ученик. И щом лесно откриваме разликата между обема от знания и количеството информация, нямаме никакви основания да се опасяваме от това, че човешкият разум се приближава към някакви мними естествени граници, още повече че обемът на паметта на всеки човек е колосален.

"Когато специалистите по теория на познанието са определяли информационната вместимост на човешката памет, те са получили данни от порядъка на 100 милиарда бита информация – факт, който те съобщават поне в писмена форма съвсем спокойно. (Това значи, че средно паметта на един възрастен човек съдържа петстотин пъти повече информация от пълната Британска енциклопедия.) Но когато беседват неофициално, специалистите дават свобода на чувствата си. Един експерт по въпросите на паметта сподели: "Според Мортън Ханб в най-големия от съществуващите компютри не бихте могли да заложите всичко, което знае четиригодишно дете за кухнята на майка си: за всички шкафчета и кутийки, за това, кое и кога ще се излее и

разпилее, за това, какво ще стане, ако направиш това или онова." И експертът заклати глава,като че ли сам не си вярваше.

Петстотин многотомни Британски енциклопедии в паметта на всеки човек! Това означава, че човекът на бъдещето при правилно възпитание и образование, ако разумно използва паметта си, може да притежава общообразователни знания с обема на десетки енциклопедии от най-различните области на науката и културата, като ги съчетае с аналогична по обем професионална квалификация в една или няколко сложни специалности; в паметта му ще остане достатъчно място за свободно боравене с няколко чужди езика, а също така и за информация,свързана с всекидневния бит, с различни увлечения и с други жизнени потребности, колкото и разностранни да са те. Освен това в услуга ще му бъде колосалната памет на човечеството, събрана в библиотеки, компютри, музеи и др., към която той може да се обърне при необходимост. В сравнение с тези научно установени факти, разбира се,за никакви граници на интелектуалните способности на човека не може да става и дума.

Никакво "предопределено свише бъдеще" не очаква човечеството.Напротив, бъдещото общество ще бъде сбъдване на обоснованите очаквания, надежди и идеали на човечеството, доколкото те бъдат подкрепени от съзнателната и активна борба на хората за интересите им.Във връзка с това, естествено, възниква въпросът: могат ли хората сами да си изберат бъдещето?

В известен смисъл – да. Обществеото развитие е било и си остава арена на диалектическото взаимодействие на историческата необходимост и човешката свобода. Материалистичното разбиране на историята е несъвместимо нито с фатализма, нито с волунтаризма. Непростима грешка би било да разглеждаме световната история през призмата на латинската поговорка, която в свободен превод звучи така: съдбата ръководи тези, които я приемат, и влачи онези, които й се съпротивяват. Напредъкът на обществото, социалният прогрес чрез преминаването от низши към по-висши обществено-икономически формации е историческа необходимост, но тя може да се превъплъти в живота единствено благодарение на дейността на хората. От своя страна

хората винаги са имали и имат известна, исторически обусловена свобода на избор на целите в дейността си, още повече на средствата за постигането им, и в най-лошия случай свободата да се приспособяват към обстоятелствата. При това целите на хората, разбира се, са следствие от обективните условия на живот, а средствата предлага постигнатото от обществото равнище на икономическо, политическо и научно-техническо развитие.

Хората са безсилни да променят миналото си, тъй като свободата,която са имали предходните поколения, за следващите се е превърнала в историческа необходимост. А бъдещето вече е сфера на реалните възможности. В този смисъл то е еднозначно. Сред тези възможности има повече или по-малко вероятни. Бъдещето, разбира се, не може да е осъществяване на невероятното. Но както в миналото, така и в бъдещето доста рядко са се осъществявали най-вероятните от реалните възможности. В крайна сметка именно от съзнателната и активна дейност на хората зависи дали по-малко вероятната възможност може след време да стане по-вероятна, а след това и да се превъплъти в живота. В бъдещето, както и в миналото социалният прогрес не е застрахован от криволичене, от погрешни стъпки, отклонения и дори крачки назад. От научното предвиждане и съзнателната дейност на народните маси до голяма степен зависи как да ги предотвратяваме, как да насочваме социалния прогрес. Хуманната мисия на социалното прогнозиране се състои именно в това да разкрепости бъдещето на човечеството.

В предишните епохи "ритъмът на историята" обикновено не е съвпадал с биологичния цикъл на живота на отделния човек: икономическите промени, социалните преобразования, техническият прогрес са ставали в процеса на смяната на много поколения. Или, образно казано, историята на народите, от една страна, и животът на личността, от друга, са протичали като че ли по различно време, отмервали са се с различни часовници.

През нашата епоха за първи път в историята на човечеството историческият "ритъм" съвпада с "ритъма" на един човешки живот. Ускоряването на темповете на обществения прогрес заедно с увеличаването на средната

продължителност на живота се придружава от това, че сега историята коренно се променя в рамките на едно поколение. С други думи, сега удари часът не само за напредничавите хора, но и за всеки човек да съгласува отпуснатото му за живот време с историческото време, органично да свърже личния си живот с историята на народа, със съдбата на цялото човечество.

Има една пословица "Който сее вятър, ще пожъне буря!". В миналото обаче едни поколения са сеели вятър, а бурите често са жънели техните далечни потомци. А за добри дела на хората е била обещавана награда след смъртта. В нашата забързана епоха бурята ще жъне онова поколение, което е посяло вятъра, но то ще бъде и възнаградено за добрите си дела. Съдбата на човечеството в буквален и пряк смисъл вече се намира в ръцете му, а бъдещето, което то създава, ще се окаже наше и на децата ни. Това налага за съвременното поколение несравнима с миналото морална, социална и историческа отговорност.

СТО СТРАНИЦИ ЗА БЪДЕЩЕТО[1]

АУРЕЛИО ПЕЧЕИ

На младите по дух и тяло – единствената надежда на човечеството

БЪДЕЩЕТО В МИНАЛОТО

Всяка епоха е носила своето бреме от несполуки и опасности, имала е свои надежди. През миналите векове промените са настъпвали толкова бавно, че животът на човека и на семейството в града и в селото, макар безсъмнено по-тежък от днешния, се е поддавал по-лесно на предвиждане, естествено, с изключение на бедствията. Настоящето и бъдещето са си приличали като две капки вода. Лихвари непрекъснато грабели занаятчии, търговци и селяни, а народните маси, принудени да плащат данъци на феодала и на църквата, живеели в мизерия и глад. Смъртта често спохождала децата им, вълци и други зверове се лутали из планините и равнините, а в горите върлували разбойници. Нормално било понякога да избухне война или бедствен глад.

В миналото чужди нашествия, пренаселеност или вътрешни размирици са принуждавали много хора да напускат родината си и да се заселват в нови земи, но със старите си нрави, обичаи и дори обществени институции. В епохата на великите географски открития храбри морски капитани и дръзки пътешественици, изкушавани от стремежа да изследват и да покорят света на неизвестното, всъщност само са помагали за присъединяване на нови територии към съществуващите кралства и империи и са налагали своята вяра и своите закони на поробените народи. Заграбената плячка – злато, скъпоценни камъни, подправки и роби – те от-

[1] Из "One Hundred Pages for the Future". Pergamon Press, 1981.

карвали в родината на завоевателите и там, естествено, животът ставал все по-хубав.

Еволюцията на идеите и на ежедневната реалност е била незабележима. Редували са се поколения без никакви съществени изменения в начина на живот. Вероятно скуката от бавния ход на тежките дни и дългите нощи, чувството, че днешният ден не се различава по нищо от вчерашния, накратко, тягостното еднообразие на живота е принудило човека да търси друг, въображаем свят, да вярва във вълшебства и басни, да създава митове. Тъй от сивата монотонна действителност са се родили фантастични царства на дракони и чудовища, на морски змейове, феи и зли духове.

Мистика забулвала представите за бъдещето – те се изграждали върху вярата в задгробния живот и върху дълбокото убеждение, че има ад и рай. Бъдещето било божа работа. Господ възнаграждавал праведниците с вечно блаженство, а грешниците осъждал на безкрайни мъчения. Отдавало се е значение единствено на душата. Човешкото въображение е създало множество божества и духове, за да "контролират" простосмъртните. Хората са вярвали, че бъдещето е дълго пътешествие в света на покойниците, за което всеки трябва да се готви приживе, че след смъртта човешката душа се преражда безкрайно и в най-различни форми или дори че в края на краищата всеки и всичко изчезва в безпределна пустота. Едно време човешкият ум се е занимавал много повече с бъдещето, отколкото днес,но го е възприемал като някаква трансцедентна предопределеност, напълно откъсната от действителността. Така животът на Земята е продължавал векове наред с почти неизменен ритъм и непоклатими принципи.

БЪДЕЩЕТО В НАСТОЯЩЕТО

Съвременните хора промениха коренно представата за бъдещето и го възприеха като близка до живота им реалност. Вникнаха с много задълбочен и последователен анализ в тайните на материята и на силите, действащи на Земята и във Вселената. Разбулиха света на фантастичното, подложиха метафизиката на щателна лабораторна проверка и разши-

риха границите на познанието в безкрайно голямото космическо и галактическо пространство и в безкрайно малките измерения на атомното ядро. Това обаче не означава, че човекът е опознал себе си по-добре.

Прекалено уверен в познанията си за околната среда и за природата, човешкият род си позволява доста волности. Въобразява си, че с помощта на някои данни и хипотези може да надзърне в бъдещето и да очертае насоките му в тъй наречените сценарии или поне да определи тенденциите, засягащи обикновения гражданин, дадена професия или област в търговията и промишлеността. Правят се най-различни прогнози, разработват се безброй краткосрочни и средносрочни проекти в различни отрасли на човешката дейност.

Разбрал, че бъдещето на света е подложено на много опасности, човекът се стреми да ги предотврати или поне да се защити по най-различни начини. Изнамира лекарства за много болести, запасява се с жито, записва сведения за всичко, което го интересува, опитва се да предвижда климатичните промени и създава система за социални грижи, гарантираща елементарни условия за живот и задоволяваща неотложните потребности при бедствие или при напреднала възраст.

В стремежа си към сигурност човекът неволно попада в собствената си клопка. Наистина, отчасти може да прави предвиждания за съвсем близко бъдеще и да се предпази от някои предстоящи опасности, но подобен напредък има обратен ефект в далечна перспектива. Опиянен от собствените си възможности и успехи, човекът в много случаи не се замисля, че един ден ще е принуден да плаща скъпо за сегашните придобивки. В края на краищата, разчитайки изцяло на логиката на точните науки, той забравя за вдъхновяващата роля на философията, етиката и вярата, които единствено могат да осигурят трайна хармония на стремежите му. Без такава опора в живота и прекалено уверен в техническите знания, човекът се е втурнал безогледно по пътищата, прокарани от техниката, и не се запитва докъде ще стигне. Така човешкото бъдеще се оказва абсолютно непредвидимо.

С напредъка и с разгръщането на дейностите си човекът е принуден непрестанно да създава и да ръководи все по-сложни комплексни системи в областта

на урбанистиката, промишлеността, информацията, комуникацията и транспорта. И толкова е погълнат от този процес, че не му остава време да се запита дали по-нататъшното развитие на системите няма да ограничи или да влоши вече накърнените му отношения с Природата. Въобразява си дори, че когато тя не откликва на желанията му, може да я замести или да я усъвършенства чрез кръстосване на видовете и или чрез генно инженерство, макар и да му липсват мъдростта и търпението, присъщи на еволюцията. Никой не е в състояние да предвиди последиците от подобни рисковани действия.

Съвременният човек дотам се е оплел в своя лабиринт от системи и съоръжения, че стремейки се да ги държи в подчинение, продължава да създава още по-сложни механизми. Опитва се да придаде на компютъра – най-внушителното си постижение, което вече почти го замества в процеса на вземане на решение – евристични възможности на изкуствения интелект. Надява се, че с помощта на компютъра ще намери изход от хаоса на своя полуестествен полумеханизиран свят, и все повече разчита на математически модели, за да симулира реалностите на своята странна система и да разгадае логиката на нейното поведение.

Нищо чудно, че тези усилия не се увенчават с успех, и ние продължаваме да потъваме в море от проблеми и трудности – действа се със същия начин на мислене, който ни докара до сегашната криза. Ние търсим извън себе си пътища за напредък, благосъстояние и вътрешно удовлетворение, без да се опитаме да усъвършенстваме качествата си, нашия начин на мислене и на действие. Съвременният човек може да преобрази всичко друго, с изключение на себе си.

Ето защо сега бъдещето изглежда много по-неясно и несигурно.

КРАЯТ НА САМОРЕГУЛИРАЩИТЕ СЕ МЕХАНИЗМИ

Тези няколко думи са достатъчни, за да дадат представа за ограничените ни възможности да разберем накъде води пътят, по който

стремглаво вървим. В миналото ни помагаха природните саморегулиращи се механизми, но днес те вече са слаби и несигурни.

Един от саморегулиращите се механизми е възстановителната способност на Природата. С удивителна мъдрост, натрупана от непрестанно експериментиране през вековете, Природата е създала самоконтролиращи се и самоприспособяващи се системи, присъщи в една или друга степен на всеки жив организъм. На това качество, наречено хомеостаза, се дължи забележителната способност на екосистемите да неутрализират, да ограничат или да отстранят въздействието на външни замърсители или отклонения. Но тя има граници, които нашите съвременници нарушават в много области на живота. Нашият свят вече не може да се справя с огромните количества отпадъци на индустриалната цивилизация и с хилядите новопроизведени химикали. Възстановителната способност на Природата не е в състояние да се справи с всички поражения, нанесени от човека.

Доскоро съществуваха надеждни саморегулиращи се механизми и в човешката система, но те също са увредени или функционират неправилно. Например политическите институции на демократичните страни. Едно време силата им се коренеше в периодичните консултации с избирателите и в смяната на управляващите партии – последица от борбата на идеи и преценката на гражданите. Тези механизми сега не са в състояние да поддържат решаващото за демокрацията равновесие, което, макар и с чести корекции, устояваше на изпитанията на времето. Но и при нормално действие механизмите не могат да решат проблеми, които нито партии, нито избиратели, нито дори експерти са в състояние да разберат, които затрудняват масовото участие и обновителните тенденции в днешното сложно интегрирано общество. Очевидно съвременната епоха изисква нови, още неизвестни никому политически и социални процеси.

Същата съдба сполетя и механизма на търсенето и предлагането. Недостигът на някои ресурси, хаосът във валутните системи, галопиращата инфлация, политиката

на монополи и олигополи[1] и растящата намеса на държавата във вътрешен и международен план промениха този самоприспособяващ се механизъм до неузнаваемост. Цената често зависи от политически съображения, в повечето случаи се определя от фактори извън пазара и вместо да е резултат на неговите закони, се превърна в една от главните му съставки. От друга страна, купувачите, силно повлияни от рекламата, не са в състояние да взимат самостоятелни решения. Сега нито производители, нито потребители, нито дори самото общество могат да се надяват, че "невидимата ръка" на класическата икономическа наука ще продължи да ги води към оптимално равнище на взаимодействие. Напротив – все по-често усещат, че ги подритва някакъв "мистериозен ботуш".

Искам да се спра и на друг пример. Винаги сме мислили, че от миналото могат да се извлекат поуки за бъдещето и следователно изучаването на историческите изменения в човешката система може да помогне за предвиждане на бъдещи тенденции. Почетно място в това отношение заема една концепция из областта на икономическата наука. Историческият анализ сочи, че колебанията на икономическото развитие са подчинени на три ясно разграничени цикъла. Първият е нормалният краткосрочен икономически цикъл (от три до седем години). Вторият, известен като цикъл на Кузнецов, е средносрочен (от петнадесет до двадесет и пет години). Третият е дългосрочен (от четиридесет и пет до шестдесет години) и се нарича цикъл на Кондратиев. Много от сегашните икономически прогнози се основават на това учение.

Не отричам, че анализът на миналото може да хвърли светлина върху произхода на някои явления и върху причините за измененията им. Съгласен съм, че учението за цикличното икономическо развитие може да бъде полезно в тази насока. Но екстраполацията на тенденции от миналото в бъдещето лесно може да ни въведе в заблуда. Живеем в епоха на коренни промени, свързани с изоставяне на стари подходи, със скокове,

[1] Многостранен договор (обикновено международен), по който някои от страните продавачи имат предимство при предлагането (бел. прев.)

дори с развитие на обратни тенденции. Да разчитаме прекомерно на миналото, когато вървим напред, означава да отиваме към бъдещето с лице, обърнато към миналото.

Навлизаме в съвършено нова историческа епоха. Поуките от миналото вече не са приложими изцяло и навсякъде, а механизмите, които автоматически компенсираха или поправяха нашите грешки, вече престанаха да действат. За да не загубим вярната посока, наложително е коренно да променим нашия начин на мислене и да дадем простор на стремежа към новаторско въображение, отличаващо се със смелост и реализъм.

БЪДЕЩЕТО - САМО НАШЕ ДЕЛО

Действително трябва да настъпи промяна в нас самите, защото бъдещето не е вече онова, което си представяхме в миналото. Нашето време изисква съвсем ново отношение. Бъдещето не е вече механично *продължение* на настоящето, а пряка негова *последица.* Дедите ни са имали основание да не приемат бъдещето като нещо качествено ново, защото в тяхното настояще са господствали същите проблеми и алтернативи, с които се е характеризирало тяхното минало. Сега има коренна разлика. Контрастът дори между най-близкото минало и съвременността е очевиден. И въпреки че настоящето е отправна точка за бъдещето, бездната между тях продължава да расте. Причината е в самия човек – той започна да играе решаваща роля не само като главно действащо лице, но и като автор на собствената си история.

Безсъмнено бъдещето не е предопределено, не е вписано в огромна тайнствена книга, която да се разгадава от пророци. То не е и случаен резултат от действието на неизвестни, скрити сили. Разбира се, изключителни събития, като например появата на комета или капризите на слънчевите петна, могат да променят условията на живот на Земята. Не трябва обаче да подвеждаме всички реалности на нашето развитие под фаталния знаменател на изключителни явления и да отпуснем безпомощно ръце. Необходимо е също така да проявим малко здрав разум, за да отхвърлим схваща-

нето, че бъдещето се обуславя от добри или зли свръхестествени сили. Нашите знания за историята на планетата и на човечеството ни задължават да търсим логиката на бъдещето с по-обективен и реалистичен подход.

Бъдещето, което ни засяга и на което сегашното и подрастващото поколение трябва да гледат с упование или страх, ще е *резултат на волята на човека.* Сега днешните хора са основният фактор за промените в незначителното кътче на Вселената, което са завладели. В съвременната обстановка бъдещето ще зависи от тях и по-точно – от всекидневната дейност и поведението на цялото население на Земята. Ако то ще е плод на човешките безредици, борби и тесногръдие, очакват ни жалко съществуване и непоносима действителност. Но ако бъде рожба на здравия разум, резултат на задружни усилия за по-добър живот, ще дойде време, достойно за Човека, и Земята ще стане привлекателен център за идните поколения, които ще живеят, ще работят и ще се обичат в мир.

За пръв път човечеството е единствен господар на глобалното бъдеще, за пръв път то държи съдбините си изцяло в свои ръце и може да чертае пътя на космическия кораб Земя към идните столетия. Тази мисия предизвиква вълнение и тревога. Както съвсем точно казва големият биолог Джулиън Хъксли," ролята на човека е, ще не ще, да ръководи еволюционния процес на Земята, призванието му е да направлява този процес към общата цел на съвършенството". Ще съумеем ли да изпълним тази съдбовна задача?

Навярно нашите отговори няма да имат по-голямо значение от самия въпрос. Той ни навежда на мисълта, че се намираме в съвършено ново положение, носим безпрецедентни отговорности и с невежеството, безгрижието, късогледството или глупостта си можем да станем причина за катастрофален край на човечеството. Той трябва да ни накара да осъзнаем безсмислието на нашето желание да предсказваме бъдещето – нещо, което мнозина са склонни да правят – и неотложната необходимост да започнем отсега, много разумно да градим утрешния свят. Дори най-даровитата личност не е в състояние да предвиди комплекса от всички елементи, които взаимодействат в този процес. Но за-

дружно всички хора могат и трябва да творят и да градят бъдещето.

Бъдещето е най-голямото и най-опасното човешко творение. Както ще се разбере от следващите страници, то може да се разглежда единствено като плод на културното развитие. Или бъдещето ще е вдъхновена рожба на внушително културно възраждане, или изобщо няма да има бъдеще.

ОБЩО БЪДЕЩЕ ЗА ВСИЧКИ

Новото схващане за нас самите, за нашия свят и за нашата роля в него трябва да се опира на основополагащата идея, че човекът е господар на глобалното бъдеще. Философски и практически цели налагат да се има предвид и същественият извод от тази концепция *за общата съдба на човечеството.*

Светът непрекъснато става все по-малък за увеличаващите се по брой, сила и стремежи хора. Неизбежно ще нарастват интеграционните връзки и взаимозависимостта. Съотношенията между вплелите се една в друга човешки системи ще се умножават, докато образуват онова, което по-нататък наричаме световна мета-система, а тяхната вътрешна динамика ще продължи взаимно да се ускорява.

Така че да се говори за единство на света вече не е израз на благочестиви надежди или на празна реторика, а чисто и просто означава да се приеме възникването на реалност, която утре ще бъде по-силна и по-ясно очертана. През 1971 година над две хиляди учени от различни области утвърдиха този факт във вълнуващо, но останало без последствия послание до Организацията на обединените нации. Те изразиха убеждението си по следния начин: "... Сега трябва да се разбере колко малка е станала Земята, която в миналото изглеждаше необятна. Живеем в затворена система, напълно зависими от Земята и помежду си по отношение на живота на нашето и на идните поколения. Затова всичко, което ни разделя, е съвсем незначително в сравнение с взаимозависимостта и опасността, които ни обединяват."

Щом светът е един, и съдбата му ще бъде една – единствена обща съдба за голямото човешко семейство, за цялото човечество. Разбира се, винаги ще има явни различия между отделните райони на планетата по отношение на климата, слънчевата светлина и дъждовете, на животинския и растителния свят. Ще има различия и между народите по отношение на качествата на хората, на техните обичаи и вкусове, на тяхната склонност към труд или съзерцание, на равнището на икономическото им развитие и на светогледа им. Човешките общности винаги ще се различават по специфичните черти на развитието си. Разселването на човешкия род из цялата планета и голямото богатство на културите показват забележителната способност на човека да се приспособява – едно наистина незаменимо съкровище. Различията обаче не ще спрат движението на всички народи към една обща съдба независимо от условията, в които се намират. Дори "свръхдържавите" с тяхната военна сила, икономическа мощ и други възможности да налагат своята воля, не могат да задържат развитието на този процес.

Едно от най-важните обществено-политически и икономически различия между настоящето и бъдещето се състои в това, че задълбочаващата се взаимозависимост между структурите на глобалната система ще доведе *до последователно сливане на линиите на бъдещето на всички народи.* Човешките общности ще се обвържат още по-силно чрез мрежа от жизнени връзки и това ще влияе върху взаимоотношенията им за добро или за зло. Прекъсването на този процес е вече немислимо – то ще предизвика хаос в цялата човешка система. Нещо, което никой не би желал.

Пътят към по-добро бъдеще ще бъде открит само когато се разбере, че всяка страна е заинтересувана от напредъка и благополучието на всички други страни. Този основополагащ принцип трябва да се утвърди час по-скоро. Вече имаме напредък в признаване на взаимозависимостта между екосистемите, в осъзнаване на истината, че тяхното индивидуално и колективно биологично разнообразие са фактор за сила и стабилност, а не за слабост. Дошло е време да приемем, че цялата наша метасистема е в същото положение. Ние всички сме заинтересувани не само от собственото си бъдеще,

но и от бъдещето на другите народи, с които независимо от различията ни свързва обща съдба.

Тези няколко съображения помагат да се разбере неотложната необходимост от по-добра подготовка на човечеството за живот в бъдещето, от усъвършенстването му в морално и житейско, с една дума – в културно отношение. Можем да постигнем разумно и действително желано от нас бъдеще само ако сме искрени и твърдо решени да се самоусъвършенстваме.

Настъпил е момент от одисеята на човечеството, в който съчетаването на знание, сила и воля все още може да ни даде ключа към бъдещето. От нас зависи да се научим да ги използваме както трябва.

ПОСЛЕДЕН ШАНС ЗА ЧОВЕЧЕСТВОТО?

...Сега можем да кажем, че знаем много. Знаем, че ако не се поддава на предсказания, бъдещето може в известни граници и в общи линии да се премисля, моделира и изгражда, и че проектирането му – основополагаща и жизненоважна цел – е свързано с изключителни трудности, защото изисква колективните усилия на милиарди хора. Знаем също така, че ако чертаем бъдещето в светлината на сегашните условия и тенденции, ще ни очакват само бурни и мрачни времена и че първото нещо, което ни предстои да направим, е да преобразим коренно сегашното състояние на нещата, и то във възможно най-кратък срок.

Необходимо е преди всичко да намерим решение за създаване на обстановка, в която общият сбор от всички човешки дейности в глобален мащаб днес да доведе до по-благоприятни условия за живот утре. Знаем също така, че това трябва да бъде културна еволюция. Генетичната еволюция на другите биологични видове има задача да ги приспособи към промените в околната среда, *след* като те са настъпили, и оцелелите доказват, че са издържали изпитанието. Човешката еволюция, тъкмо обратното, трябва да действа *предварително*, за да ни даде възможност да оцелеем в хаоса от промени, които се дължат на нас самите.

Много въпроси сме си поставили, доста от които нямат отговор, защото главната им цел е да ни накарат да мислим. Настъпил е моментът да си зададем и последния въпрос: *Кой, кога и какво трябва да прави, за да се подготвим за бъдещето?*

Що се отнася до въпроса "кой", отговорът е ясен: всеки трябва да участва в културната еволюция, за да се постигне най-добър резултат. Влиянието на отделните личности върху алтернативите на бъдещето е различно в зависимост от различните им качества и възможности. Най-обезправените хора са притиснати в основата на социалната пирамида и не могат да помислят дори за своето бъдеще. Затова приносът им за бъдещето на човечеството ще е незначителен. Става дума за цели народности с орисия на *неосъзнали се роби на бъдещето*, което ще се решава от други хора – политически нетърпима ситуация! Неотложна задача е да се осигури възможност на всички обществени слоеве, намиращи се "на дъното", да участват по някакъв начин в изграждането на новия свят.

На върха на пирамидата стабилно са се разположили обществените класи и групи, които вземат решения, засягащи хода на всички събития. Тук също са военните и интелигенцията – учени, икономисти, интелектуалци, – които съветват, сигнализират и вдъхновяват ръководителите. Нашето развитие зависи от тези явно недалновидни чиновници, *късогледи "ваятели" на бъдещето.* Досега проявяваха нехайство и невежество в отношението си към настоящето и затова не успяха нито да предвидят, нито да преодолеят днешните затруднения и проблеми. Човечеството е оставено на произвола на съдбата и клони към своя залез заради тяхната посредственост. Тази категория хора е на път да погребе надеждата на света за утрешния ден, не е научила нищо ново, продължава да се стреми към евтини, близки успехи и да дърпа човечеството назад. Необходимо е незабавно и категорично да се промени начинът на мислене и на действие на тези службогонци и на господарите им.

Но културният напредък на висшите слоеве на обществото и възстановяването на правата на потиснатите хора в низините няма да дадат особен резултат, ако не се преутвърди достойнството на средния гражданин.

Истински творец на бъдещето е целият народ. Неговият подем, пробуждането и развитието му до степен да осъзнае новото положение на човечеството и произтичащата висока отговорност са решаващи предпоставки за преориентиране на цялото общество. Народът понася в много по-голяма степен ударите на всички кризи, отколкото управляващите класи, и има много по-развито чувство за промени. Той разбира много по-ясно необходимостта от обновяване, което да гарантира равенство, сигурност и мир. Народът е загрижен и чувства, че трябва да се променят основните принципи на обществения строй, готов е да се обогати с нови духовни ценности, да разшири хоризонта на бъдещето си. Той иска да разбира и да вярва, да се развива и да взема участие в развитието, да съществува и да се осъществява. Народът е животворният източник на новата култура, на надеждата за утрешния ден.

Ето защо въпросите за бъдещето изискват участие на цялото общество, на всички негови сектори и равнища и предоставяне главната роля на народа. Неговото централно място в развитието е от съществено значение, тъй като елитът може да злоупотреби с предимствата си, въпреки че му е отредена отговорната задача да бъде авангард, да прокарва пътища напред, да разузнава в неизвестното. Историята е свидетелка на много тирани. Даже и днес има немалко диктаторски режими. Група учени могат да сервират на едно неподготвено общество открития с опасни и необратими последици. Така шепа хора са в състояние да изправят човечеството пред катастрофа. Само будният и зорък гражданин може да предпази света от подобни съдбоносни грешки. Освен това с развитието на образованието, транспорта, информацията и комуникацията в система, всеки елемент на която зависи от всички останали, структурата на властта се променя и на народа се отреждат нови отговорности. Той е изправен пред необходимостта да се научи да управлява и да се самоуправлява.

Другата страна на въпроса е *какво да се прави*? Трябва да разберем, че няма магически формули и готови предписания за бъдещето, не са известни точни правила и рецепти, по които да се ръководим. Не са правени експерименти в малък мащаб, за да ни улеснят

при решаване на глобалния проблем. За проектиране на бъдещето е необходимо съвсем ново, творческо мислене, дори въвеждане на нови методи.

Както вече споменах, за изходни начала трябва да приемем твърдото разбиране, че положението на човека в нашата ера е променено, и убеждението, че е възможно да се планира бъдещето. Без дълбоката увереност в тези две начала нашето епохално начинание е немислимо.

Бившият президент на Франция Валери Жискар д'Естен беше прав и неправ, когато в началото на седемгодишния си мандат заяви: "Светът е нещастен. Нещастен е, защото не знае накъде върви, и е обхванат от коварната мисъл, че дори да узнае, само ще разбере за очакващата го гибел."[1] В диагнозата си беше прав, но грешеше в твърдението, че сме в безизходица, и в скритата възхвала на неспособността да се превъзмогнат обществените злини. Тази книга цели тъкмо обратното – да накара хората не само да се замислят, но и да предложат нови идеи в подкрепа на възможността да се решат сложните проблеми на света, макар че дяволски трудно е да се намерят решенията и още по-трудно – да се изпълнят. Но все още държим в ръка *козовете на знанието и силата,* които послужиха за основа на еуфорията от шестдесетте години на нашия век и сега имат много по-голямо значение. Те са чудесно, макар и не винаги уравновесено наследство, което бързо се увеличава, за съжаление по стихиен път, и се използва безразсъдно, безотговорно и разточително. Това *богатство* трябва да се приведе в ред и да се стопанисва разумно. Очакват ни възможността и дългът да постигнем ако не "оптимизация", поне "субоптимизация" на знанието и механизмите на напредъка, вместо да преклоним глава пред, ако ми е позволено да си послужа с тази дума, съществуващата сега "квазипесимизация".

Безсъмнено предстои ни *да вършим хиляди работи във всички области на живота.* Онова, което трябва да направим на местно и на национално равнище, предполага съответни решения на тези равнища, които да са съобразени с по-общите регионални и глобални изис-

[1] Пари-мач, септември, 1979 (бел. авт.).

квания. На тях ще се спра в следващите страници. Но преди това, мисля, е уместно да споделя с читателя две уговорки.

Първата се отнася до избора на подхода. Стара истина е, че обектът на изследването е важен, но не по-маловажна е гледната точка на изследователя. Ако продължаваме за разглеждаме положението в света само от едни позиции, изключващи други, гледището ни ще бъде едностранчиво и вероятно – изопачено, ще изпуснем някои неща, ще ни липсва далновидност. Точно такова е днешното ни състояние. *Отправните ни точки за оценка и решаване на проблемите са все едни и същи:* националните интереси, икономическото развитие, осигуряването на енергия или равновесието на въоръжените сили. Този стереотипен подход може да доведе до груби грешки в преценката. Затова комплексът от проблеми на съвременното общество трябва да се изследва едновременно от всички основни гледни точки, с помощта на които можем най-пълно да обхванем цялото. Ще продължа да прилагам в разсъжденията си именно този подход.

На второ място, искам да изтъкна, че се говори често: "Знае се какво трябва да правим, но липсва *политическа воля,* за да го постигнем." Отчасти това е вярно и ще се върна на този въпрос, но доста често подобно твърдение се използва само за оправдание. Всъщност чудесни сами по себе си планове, програми и проекти остават на книга не поради липса на политическа воля, а защото изпълнението им изисква нововъведения в много други области и не е създадена необходимата нова основа за техния успех. Разработката на ефективни решения на проблемите поставя под въпрос самите основи на съвременното общество и подобни опити мълчаливо се отхвърлят, дори не се обсъждат по много причини и често единствено защото са против догмата на националния суверенитет или в най-добрия случай – против неговото ортодоксално тълкуване; това впоследствие би накърнило създадените чрез суверенитета огромни привилегии.

Нека след тези уговорки да видим какво предстои да се прави. Ще се ограничa с някои *основополагащи изисквания от общ характер, които да ни служат за ръководни начала.* Отнасят се до политиката и културата и

трябва безусловно да се спазват, ако искаме световната общност да стане по-органична, по-сплотена и по-способна да гради бъдещето си с необходимата отговорност.

Както всичко друго и тези основополагащи изисквания са взаимозависими и комплексни, но могат да се обобщят в три точки във възходяща по значението си последователност:

– да се осъществяват глобална политика и стратегия;

– светът да се преустрои в управляема система;

– да се научим как се управлява светът, което предполага да се научим да се самоуправляваме.

За да откликне на тези безпрецедентни изисквания, човечеството трябва да положи върховни, героични усилия и да постигне психологическа победа над себе си. Необходимо е дълбоко в нас да признаем, че сме причина за днешното катастрофално положение точно когато си представяме, че вървим към най-големия си триумф. Ще се наложи да пожертваме святи принципи и категории, плод на миналия ни опит, да отречем гледища, които са били в основата на напредъка ни, да изоставим навици, с които сме постигнали благополучие и удобства, да променим преценки, които са били съставна част от общоприетата ни философия. И сме длъжни да бъдем честни и обективни към себе си – правдивостта е от съществено значение за успеха ни. Необходимо е да подложим настоящето на сурова, дори на брутална проверка, а изследванията ни за бъдещето да осветляват ясно всяка възможна трудност или опасност и да сочат открито и честно реалните пътища за преодоляването им.

Третата част на въпроса се отнася до фактора време. *Кога човечеството трябва да направи това върховно усилие?* И тук не изпитвам никакви колебания. Събитията ни притискат жестоко. Въпреки че процесите на обновяването ще бъдат сравнително бавни, а страхът и недоверието, породени от промяната, няма да се разсеят бързо, основополагащите изисквания налагат да се действа бързо. Трябва да въдворим ред на борда на космическия кораб Земя, докато още не сме му изпуснали края.

Ако времето за изпълнение на нашето грандиозно начинание е съвсем малко, колко малко е всъщност? От днес до края на века? Мисля, че ни остава още малко време. *Осемдесетте години на века ще бъдат решаващи.* Възможно е първата половина на това десетилетие да повлияе върху историята на човечеството дори в много далечна перспектива.

Живеем във *време на последна проверка* и човешкият род още има добри шансове да излезе от опасното си положение. Изпуснем ли обаче тази възможност, навярно никога вече не ще бъдем в състояние да предотвратим движението му по низходяща спирала да не премине в главоломно падение.

ЧИСТИЯТ ИЗВОР НА МЛАДОСТТА

Какво бъдеще да чертаем пред нас? Няма полза да си правим илюзии. Трябва да мислим не за едно прекрасно бъдеще изобщо, а за реално постижимо бъдеще, което сме в състояние да изградим. Естествено, много по-лесно е да кажем, дори от пръв поглед, кое бъдеще е нежелано или непостижимо, отколкото да опишем новия свят, който желаем и можем да построим.

Според мен истинската цел на човешкия род е да създаде общество, в което да достигнат разцвет най-добрите човешки качества в климат на взаимно разбирателство и в съюз с Природата. Има, разбира се, и други виждания. И не съм сигурен дали всеки би желал да доживее или да завещае на потомството едно бъдеще, по-добро от настоящето, ако трябва да се правят жертви сега.

Може да се твърди дори обратното. Достатъчно е да се обърнем към тъй наречените обективни модели на някои демографи, икономисти или технократи, отличаващи се с почти садистични обертонове. Те вещаят появата на фантастичен автоматизиран свят на роботи, в който машини създават други машини, а те от своя страна въвеждат в действие трети, без да е необходима никаква намеса на човека. А "върховни жреци", ако можем да се изразим така, на атома, компютъра, генното инженерство, информатиката и изкуствения интелект ще контролират дали са задоволени потребностите

и дали е осигурено благополучието на населението. Страхотни и съвършени оръжия ще бъдат на разположение за защита на този нов свят от космически врагове.

Бъдещата Земя ще има 10–12 милиарда жители, част от които ще живеят под морската вода или на изкуствени спътници. Ще се отглеждат само растения от стопанско значение за човека и ще се развъждат само полезни за него животни. Всички други животински и растителни видове ще бъдат закрепостени в специални резервати. Още не се знае каква ще е съдбата на насекомите и микробите. Светът на дивата природа, същинския факел на живота, вероятно ще се съхранява не в естествени условия, а доколкото е възможно, в лаборатории с климатични инсталации. Изследователски центрове ще създават нови форми на живота за по-голяма полза и слава на човека. Социалната справедливост ще бъде гарантирана с еднообразно съвършенство – работното време, формите на труд и свободното време ще бъдат прецизно регулирани. Свободата на движение, достъпът до зелените площи и правото на образование и култура ще се разпределят най-рационално с помощта на сложни компютърни програми.

Предполагам, че такъв свят мравуняк няма да се появи в никакъв случай. Обитателите му биха го намразили от дъното на душата си дори ако би могъл да им осигури ядене до насита и живот с всякакви удобства. Защото вместо красотата на Природата ще ги заобикаля изкуствена, наситена с роботи среда, в която благополучието ще е чиста илюзия. Изобилието от механични и електронни съоръжения, сервомеханизми, автоматизирани системи, телекомуникационни апаратури съвсем ще ограничи възможностите за непосредствени човешки отношения. Рязкото намаляване на ръчния труд ще отнеме възможността на хората да работят в пряк досег с материали, които човешката ръка превръща в красиви или полезни предмети, да изпитват удовлетворение, че са направили нещо добро за другите. Те ще се чувстват ограбени, човешката им същност ще бъде накърнена завинаги.

Не приемам такъв сценарий. Но какво друго мога да предложа? И изобщо *какви алтернативни, желани и същевременно приложими сценарии* могат да се съставят

например за 2000 година или след нея? Въпреки че те сега са на мода, техниката на разработката им в ясна и разбираема форма още не е добре овладяна. Освен това сценарият е само едно начало, бегла скица на проектите за бъдещето, съвсем обща представа за съвкупност от взаимодействащи ситуации, политически програми, поведение на обществени системи, която може да стане утрешна реалност на днешна наша цел, без да сме сигурни, че е осъществима.

И все пак новият свят, към който бихме желали да се насочи човечеството, трябва да се роди в нашето въображение и да получи конкретни и ясни очертания. Днес шеговито говорим, че не знаем накъде сме се запътили, но въпреки това се движим, с гърба напред и с най-голяма скорост. Утре обаче е наложително да сме наясно къде отиваме, кои са най-добрите начини и средства за постигане на нашата цел и какви жертви са необходими, за да сполучим.

Нека да продължим размислите върху тази тема. Според сегашните твърдения, този път без никаква шега, основните решения в обществения живот се вземат само от мъже, притежаващи бяла кожа и порядъчно богатство. Има много сарказъм и протест в тази истина. Мъж, който не е от бялата раса и от класата на богатите, не може да участва в решаване съдбините на човечеството, а на жената въобще не се обръща внимание.Трябва да добавим, че в нашия свят се разпореждат *възрастните* – те ръководят, те имат решаващата дума. Младите са изключени от играта –никой не ги пита даже при вземане на решения за далечното бъдеще, в което ще живеят те, а не хората от днешното възрастно поколение.

При това младите са мнозинството от населението на света и от тях тридесет и пет на сто са под петнадесет години и почти шестдесет на сто – под тридесет. *Дори мотивите за справедливост и демократичност изискват да се вслушаме в гласа на младежта*, особено по въпроси, свързани с далечното бъдеще. И други съображения подкрепят този извод. Младите се интересуват много повече от бъдещето и притежават необходимата гъвкавост за самообновяване в свят, който се мени буквално пред очите ни, разполагат с най-плодотворния период от живота си за реализа-

ция на новите идеи. Те са по-критични към днешното общество, понеже не се чувстват обвързани с него и имат много по-голяма свобода за творческо търсене на друго обществено устройство. Младите са по-чистосърдечни, с други думи - по-отзивчиви на повика да се създаде по-справедлив, по-човечен свят - те са вестоносците на нови идеи за човешката цивилизация.

ЧОВЕШКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

Очевидна е необходимостта от солидна идейна основа на комплексната новаторска политика и дейност за осъществяване на предлаганите цели и идеали. Съвременните начини на мислене са свързани с идеологиите и опита на миналото, коренно различно от сегашната действителност.Образувала се е огромна пропаст между убежденията, ценностите, принципите, нормите, критериите и разбиранията, с една дума, между нашите ръководни начала досега и онези, които се изискват с оглед на характера и мащаба на предизвикателствата на нашата епоха. Това е сериозно затруднение.

От друга страна, за да изпълним изключително отговорните си задачи, *всички ние като съвременни хора трябва да си възвърнем човечността,* която почти сме загубили в неудържимата си надпревара към "прогреса". Религиозното ни чувство значително избледня, понеже породилите го велики тайни на Природата и Вселената бяха до голяма степен разгадани от точните науки. Душевността ни понесе сериозни удари - неизбежна последица на откритието, че всичко - от мъртвата материя до живия организъм, е само енергия в различни форми и съчетания. Не е лека задача да се постигне хармония между енергията и душевността, нито е лесно да се помирят науката и религията. Душевността и религията не могат да се подведат под знаменателя на разума, тъй както не е възможно енергията и науката да имат душа.

Днешните хора са погълнати от стремежи, надежди и задачи, свързани само с материалната сфера, и нямат друг избор - налага им го същността на съвременния свят. Всичко, което не е с количествен или паричен из-

раз, не може да се измери или преобразува в данни, представени с графики, схеми или екран, днес едва ли има някаква стойност. Рязко е спаднал интересът към духовните ценности. Не разполагам с време за анализ на тази тенденция. Само искам да отбележа, че представата ни за идеалния съвременник се свежда до човек, който е пълен господар на материалния свят, умее да си служи с машини, приспособления и компютри, живее в сграда с климатична инсталация и изкуствено осветление, движи се с мощен автомобил по неописуемо претрупани с превозни средства улици и бърза да се залови с други машини и апаратури, да започне "диалог" с други компютри или да потъне в други фантастично оформени сгради. И най-сетне, отново тича към друг автомобил или към някакъв самолет с намерение да се прибере вкъщи и да седне пред цветния телевизор и до грижливо заредения хладилник.

Такъв "идеален" тип хора отделят повече внимание на изкуствения свят, който са създали или се опитват да създадат, отколкото на естествения, който ги е създал. Интересуват се най-вече от онова, което сами произвеждат, разработват или ръководят. Това се отнася дори за храната - според предпочитанието им тя може да бъде стерилизирана в консерви, замразена, бутилирана, обработена и съхранявана. Природата е на съвсем заден план, метафизиката въобще не ги привлича. Не удостояват с внимание дори своите съвременници, които са толкова еднакви, безлични и много, че изглеждат по-скоро като оловни войничета, отколкото като личности. Трудно и безинтересно е общуването с тях, а не остава и време - всеки е претрупан със задачи. И тъй,нашият съвременник живее изолирано от събратята си дори когато има доста власт и пари в ръцете си и разполага с най-новите постижения на техниката. Той усеща празнота в себе си, иска да я превъзмогне, да вложи смисъл в живота и в работата си, да си създаде по-сърдечни,човешки отношения с другите. Тези желания обаче са неосъществими,защото пречи сегашният погрешен начин на живот, плод на остаряло и непригодно мислене.

Необходим е съвършено нов начин на мислене, което да избави човечеството в технологичната ера от духовно обедняване и да помогне да станем пълноценни хора,

готови за предстоящите изпитания и за ролята, отредена ни от положението, в което се намираме сега – с огромна сила в ръцете си и с огромна отговорност на плещите си. Необходим е във висша степен хуманен начин на мислене. *Тази невъобразимо трудна цел, равносилна на чудо, може да се постигне само с развитието на хуманизъм от нов тип*, който ще осигури възраждането на духовното начало в живота на човечеството.

В съзвучие с изискванията на нашето време този хуманизъм ще подмени и коренно ще преустрои свещени и неприкосновени досега принципи и норми, които са вече неприложими или не съответстват на целите ни. Той трябва да подтикне изграждането на нови ценностни системи за възстановяване на нашето вътрешно равновесие, за утвърждаване на нови духовни, етични, философски, социални, политически, естетически и художествени начала, с които ще вложим в живота си ново съдържание. Хуманизмът ще възроди в нас – като съкровено достояние и потребност – обичта, приятелството, разбирателството, солидарността, духа на саможертва и съчувствие. Той ще ни помогне да се убедим, че колкото по-здраво е нашето единство с другите форми на живот и с нашите братя и сестри из цялата планета, толкова по-големи ще са нашите придобивки.

Новият хуманизъм трябва да бъде достатъчно силен и гъвкав, за да ни помогне да обуздаем материалните революции, които днес господстват в живота ни, да ни научи как да ускорим и да ориентираме в мирна и градивна насока обществено-политическата революция, която сега се развива в човешките системи и е подвластна само на разрушителни и насилствени подходи, да ни убеди, че занапред в никакъв случай не бива да се отказваме от приоритета на духовното начало. Той трябва да има универсален характер, не само да промени разбиранията и поведението на отделни народи и обществени класи, а и да стане верую на широките народни маси в целия свят. И в края на краищата трябва да помогне на човешкия род да осмисли важното си място в живота на планетата като обновителен, регулиращ и подпомагащ фактор, а не като върховен съдник, присвоил правото на живот и смърт на другите биологични видове.

Този нов хуманизъм трябва да има революционен характер, нравствените и моралните му принципи да са вкоренени дълбоко в човешкото съзнание, да бъде в състояние да извърши *истинска човешка революция*. Успехът му е главно условие за оцеляване на човечеството в трудните години на бъдещето. Затова дълг на съвременните хора е да хвърлят всички сили за утвърждаването му.

Предстои продължителен, болезнен, мъчителен и противоречив процес. Макар над нас да са надвиснали заплахите на катаклизмите и мрака,семената на промяната започват да пускат кълнове и да вдъхват вяра, че *осъществяването на тази революция не е невъзможно*, ако обществените сили с най-голямо въображение, чувствителност и творчески възможности съумеят да се сплотят и да увлекат останалите, пръснати из света и обзети от съмнения хора. С цел да подтикна към дискусии и критични бележки предлагам на вниманието на читателя няколко зрънца на мъдростта, които според скромното ми мнение трябва да бъдат в основата на новия хуманизъм.

ЗЪРНА НА МЪДРОСТТА?

– Продължението на човешкия род трябва да се подчини на строгите изисквания на обществената етика, въпреки че е най-висш израз на хуманното начало в света.

– Ако трябва да се избира между прекъсване на бременност или раждане на дете, което навярно ще бъде обречено на живот в мизерия или на смърт поради глад или война, никой не бива да налага втория вариант.

– В свят, където пренаселеността създава проблем от планетарен мащаб, националната демографска политика трябва да се съобразява с интересите на цялото човечество.

– Качеството на населението е по-важно от количеството му и единствено то може да неутрализира последиците от демографския взрив.

– Населението на съответната страна трябва да бъде в състояние да решава проблемите, които създава.

– Личността не може да се отъждествява само с основните й потребности. Като разумно създание с душевност и творчески заложби, със склонност към мечти и удоволствия тя има и много други потребности и нужди.

– Потребността е, общо взето, всичко онова, което може да бъде разумно задоволено от индивида или колектива.

– Опазването на Природата и зачитането на другите форми на живот е съществена предпоставка за качеството на човешкия живот и за съхраняването му.

– Не може да има монополни права върху природните ресурси на света; те трябва да бъдат опазвани и използвани по възможност на равни начала независимо от географското им разположение.

– Същият принцип важи за информацията, знанието и ноу-хау, необходими за прогреса и благосъстоянието на човека без оглед на това, кой има право на собственост върху тях.

– Дълг на всяко поколение е да остави по-добър свят на своите потомци.

– Отговорностите и задълженията ни към нашите наследници и към другите форми на живот растат успоредно с увеличаване на знанието и силата ни.

– Съзнанието на човечеството като биологичен вид трябва да има приоритет пред съзнанието на класата или нацията.

– Само чувството за дълг и отговорност може да оправдае претенцията за човешки права.

– Новият "обществен договор" трябва да определя "социалните минимуми"за гаранции и услуги, на които имат право гражданите, и произтичащите задължения на обществото, и обратно – задълженията на гражданите и правата на обществото.

– Необходимо е да се установи граница на "социалните максимуми" като естествена последица от "социалните минимуми".

– Принципът на териториален суверенитет е огромна пречка за световния мир и постепенно трябва да се ограничава и видоизменя, докато бъде напълно отхвърлен. Предстои най-силните нации да дадат пример в това отношение.

– За развитието на световната общност са необходими решения на наднационално, субнационално, транснационално и анационално равнище.

– Междинният етап може да бъде създаване на регионални и субрегионални блокове, федерации или общности, които в същото време ще зачитат местната автономия.

– "Новият ред" не трябва да бъде "международен" или просто "икономически", а доколкото е възможно – "глобален" в пълния смисъл на думата и да изяснява правата и задълженията на световната общност и принципите на нейното устройство.

– Сигурността е първостепенна необходимост и може да се гарантира не с въоръжаване, а само с духовна зрялост на личността и на обществото.

– Социалната справедливост и солидарността в рамките на световната общност са от съществено значение за израстване на силни и жизнеспособни народи.

– Развитието на най-бедните региони със собствени сили при безрезервно сътрудничество на другите региони трябва да бъде един от приоритетите на световната общност.

– Признаването на характерната взаимозависимост между икономика и екология е от съществено значение за развитието.

– Увеличаващият се недостиг на физически ресурси налага тяхното оптимално използване в интерес на глобалното хармонично развитие.

– Необходимо е усъвършенстване на нашите икономически концепции, за да можем да държим ясна сметка за използваемата стойност на стоки и услуги и да разкриваме възможности за запазване на всички налични природни ресурси.

– Етиката на умереността трябва да измести мита за свръхпотреблението.

– Целта и логиката на динамичното равновесие в човешката система трябва да изместят целта и логиката на растежа.

– Поради намаляване ефективността на някои саморегулиращи се системи извън обществото саморегулирането трябва да се развива в рамките на човешката система.

– С оглед на необходимостта от минимална съгласуваност на целите и действията на различните страни в рамките на световната общност трябва да се разработят глобални средносрочни и дългосрочни методи за консултации и планиране при гарантиране на максимална местна и регионална автономия.

– Необходимо е да се преразгледа ролята на планирането, частното предприятие и обществената инициатива и да се осигури съгласуваност между тях.

– Увеличаващата се сложност на човешките системи изисква компетентно и ефективно управление на всички равнища, от местното до глобалното.

– Научно-техническото развитие трябва да се пренасочи в интерес на цялото човечество, а не да служи на отделни групи.

– Човешкото развитие в пълния смисъл на думата е върховна цел на човечеството и трябва да има абсолютен приоритет пред всяко друго развитие или всяка друга цел.

– Човешкото развитие трябва да има изпреварващ характер, хората да се подготвят предварително за разлика от генетичната еволюция, която се осъществява по пътя на реакцията и приспособяването.

– Основа на бъдещото общество са духовните, етико-моралните, обществено-политическите и културните ценности.

– Образованието, изследователската работа, мисленето и науката са основните средства за развитие на новото общество. Те трябва да утвърждават духа на сътрудничество, прозорливост, солидарност и универсалност.

В зората на осемдесетте години – решаващото десетилетие на нашия век, не бива да изпадаме в отчаяние. Ние, гражданите на света, все още можем да вземем бъдещето в ръцете си и задружно да започнем да ковем общата си съдба. В заключение с риск да се повторя искам да подчертая още веднъж, че между хилядите неща, които предстои да се вършат, три имат основно значение и могат да се представят в обратен ред, като се започне с най-важното, с крайъгълния камък на нашето бъдеще:

1. Човешката революция, която поставя личността в

центъра на всяко развитие и цели да повиши нейните качества, способности и чувство за отговорност.

В тесния смисъл на думата тази революция се свежда до:

– етично, философско и хуманитарно обновяване на мисленето в световен мащаб.

В широкия смисъл на думата тя включва и други форми на духовно развитие, които трябва да улесняват и да придружават новия хуманизъм и да осигуряват практически импулси за развитието му. Споменах за две от многото такива форми:

– проекти на предпочитани алтернативи за бъдещето, подготвени от млади хора, готови да се заемат с тяхното осъществяване, и

– движение за новаторско образование на широка народностна основа,обхващащо цялата планета.

2. Политико-структурната еволюция на обществото и на човешките системи, за да се осигурят възможности за управлението им.

В този процес има два особено важни елемента:

– преобразуване на напрежението между Изтока и Запада в активно сътрудничество и

– преустройство на Юга със собствени сили, така че да може да се интегрира органично към световната система.

3. Осъществяването на глобална политика и стратегия чрез доброволни обединения на държави, без да се чакат съставянето и приемането на системни и общовалидни планове в световен мащаб.

Поколенията, които по волята на съдбата живеят в този критичен исторически период, не могат да останат в неведение за затрудненията на човечеството, нито за бъдещето, което ги очаква – добро или лошо според това, какво решение ще вземат и какви действия ще предприемат.Ако колективните усилия на всички народи и страни се основават на разума и отговорността, ще настъпи най-щастливият час в историята на човечеството.

Необходимо е да се прояви инициатива и да се предизвика дискусия по тези въпроси в дългосрочна перспектива, за да може решенията през осемдесетте години да се вземат в правилната посока.

Искрено се надявам, че моите размисли ще допринесат за постигането на тази цел.

ВЕК НА ПРОГНОЗИТЕ

ИГОР БЕСТУЖЕВ- ЛАДА

Хората, които се запознават с разсъжденията на учения или на публициста за бъдещето на Земята и човечеството, често се питат:"Какво са всъщност тези разсъждения?" Просто фантазии на автора, дори и любопитни, или нещо по-съществено, нещо, което отразява нашето знание за бъдещето?

Нека изясним този въпрос още сега. Разбира се, всеки автор влага свой личен, субективен елемент в оценките, които, както е прието да се казва в такива случаи, си поема неговата съвест. Но в много по-голяма степен тези оценки – ако авторът е наистина сериозен учен или публицист – се определят от неговата идеологическа позиция, от обективно съществуващото равнище на знания, до които той е стигнал в дадената наука, и накрая от принадлежността на автора към една или друга научна школа. В такъв смисъл разсъжденията за бъдещето по нищо не се различават от разсъжденията за миналото или за настоящето. А в нашия случай изследванията на поставения въпрос неизбежно ни отвеждат към пътя, по който са се развивали представите за бъдещето, където всеки автор независимо от личните си амбиции заема доста точно определено място.

Няма да се задълбочаваме в предисторията на развитието на този клон от световната обществена мисъл, иначе ще се озовем в дебрите на религиозната есхатология (учението за "края на света"), социалните утопии и идеалистичната история на философията, които почти нямат отношение към темата на тази книга. Няма да се спираме и на периода на така наречената ранна футурология, който обхваща втората половина на XIX и първата половина на XX век. През този период под

влияние на борбата на марксизма, който всъщност открива историята на научното предвиждане с враждебните нему идеологични течения, са се появили първите повече или по-малко системни разсъждения за бъдещето, плод на творчеството на изтъкнати за своето време учени и публицисти.

Впрочем погрешно е разпространеното на Запад мнение, че жанрът"размисли за бъдещето" през онова време бил присъщ само на западноевропейската литература. В дореволюционна Русия световноизвестни учени – биологът И. Мечников, химикът Д. Менделеев,основателят на теорията на космонавтиката К. Циолковски и др., са писали статии и книги, много близки в жанрово отношение на"размислите за бъдещето". Особено много такива книги излизат в Съветския съюз през двадесетте години. Една от тях – "Животът и техниката на бъдещето", издадена през 1928 година, е колективен труд и в известен смисъл е предшественик на нашата книга.

Да се обърнем и към периода на следвоенните десетилетия. По това време представите на човечеството за бъдещето бяха преминали през няколко етапа и всички се характеризираха с остри борби между марксистко-ленинската и противоположните ѝ най-различни буржоазни концепции за бъдещето. Да се спрем по-подробно на този проблем, за да си изясним теоретичните основи на позициите на всеки от авторите на книгата.

Всъщност и съвременният етап си има предистория. Нейните корени трябва да търсим в края на двадесетте години, когато група съветски икономисти, работещи върху теоретичните основи на първия петгодишен план за развитие на народното стопанство в СССР, разкриват необоснованите опити да се предсказва бъдещето на явления, които по принцип се поддават на управление – например икономика, култура и политика. За разлика от сферата на неуправляемите явления, като прогнозите за времето, тук решението, включително взетото според предсказанието, може да зачеркне предсказанието, да го сведе до"автоматично" осъществяване или неосъществяване. Затова вместо безусловни предсказания се е препоръчвало да се преориентира работата така, че да се повиши равнището на обективността и следователно на ефективността на вземаните решения чрез особен вид

доста условни предсказания. Конкретно се е стигало до екстраполация в бъдещето на наблюдаваните тенденции (при абстрахиране от възможността, а понякога дори от необходимостта тези тенденции да бъдат променяни чрез съответни действия), за да се изтъкнат или уточнят перспективните проблеми, които могат да бъдат решени със средствата на управлението.Тогава това прогнозиране е било наречено генетично, а днес се нарича експлоративно. Определянето на оптимума на прогнозираното явление според предварително дадени критерии и определянето на възможните пътища за постигането му, или на алтернативни пътища за решаване на проблемите, открити чрез прогностични изследвания, по онова време се е наричало телеологично, а днес – нормативно прогнозиране.

Тридесет години по-късно, в края на петдесетте години, група американски учени, които по всяка вероятност не са познавали съветските теоретични търсения, са направили подобни изводи. Но този път положението е било съвсем друго. С благословията на учените Дж.Бернал, Н. Винер и на публициста Р. Юнк още в края на четиридесетте и в началото на петдесетте години бе разпространена концепцията за научно-техническата революция – за радикалния преврат в науката и техниката със значителни социално-икономически последици. Социалната действителност на петдесетте години почти всекидневно поднасяше нови и нови доказателства за това, че концепцията за НТР съвсем не е измислица. Осъзнаването на този факт от своя страна води до извода, че при такива условия не е задължително дори близкото бъдеще да бъде продължение на това, което наблюдаваме в настоящето. Интересът към въпросите на бъдещето рязко се повиши. А когато се прибави и откритието, че експлоративното и нормативното прогнозиране наистина могат да съдействат за оптимизиране на решенията и да носят по този начин баснословни печалби, започна безпрецедентният "бум на прогнозите" от шестдесетте години: откриването на десетки, а по-късно и на стотици научноизследователски центрове, които специално се занимават с експлоративно и нормативно прогнозиране от научно-технически, социално-икономически и военнополитически характер.

Естествено, правеха се опити така нареченото "технологично" прогнозиране да бъде прилагано към развитието на все по-широк кръг от все по-сложни явления, докато накрая се стигне до перспективите за развитие на цялото човечество. При това буржоазните футуролози не бяха особено загрижени от факта, че инструментариумът на "технологичното" прогнозиране, приспособен специално за проучване на перспективите за частни, конкретни управляеми явления, не е достатъчен за изследването на бъдещето на най-сложния социален феномен – човечеството.

И наистина разработките на "технологичното" прогнозиране се градят върху такива начини за получаване на информация за бъдещето, като екстраполация на наблюдаваните явления, тяхното моделиране,включително математическите модели, и консултации с експерти. Както показва опитът, в рамките на прости управляеми обекти тези методи като цяло могат да дават доста добри резултати. Но какво да екстраполираме в бъдещето, щом човечеството е навлязло в епохата на НТР и наблюдаваните тенденции се променят рязко? Математиката изобщо и математическите модели конкретно, както правилно отбелязва не някой друг, а математик, са подобни на воденични камъни. Каквото сложиш между тях, това ще получиш. А що се отнася до експерта, включително до боравещия с модели, той преди всичко е човек. А човекът, както се знае, греши.

Първоначално прилагането на "технологичните" прогнози при глобалните обекти даваше мажорни резултати. Чрез екстраполация на тенденциите на икономическия растеж през шестдесетте години западните футуролози рисуваха райските миражи на "слединдустриалното общество", където годишният доход на глава от населението ще се изчислява не със стотици и дори не с хиляди, както е сега, а с десетки хиляди долари, където ще има изобилие ("общество на изобилието"!), където хората ще имат много свободно време ("общество на свободното време"!), и т.н. Най-ярко всичко това е представено в нашумялата книга на американските футуролози Х. Кан и А. Винер "2000 година" (1967). Х. Кан издаде оттогава още няколко подобни книги и си спечели няколко съмишленици. Но още към края на шестдесетте години миражите за "слединдустриалното

общество" взеха да избледняват и литературата с подобна тематика бързо изгуби предишната си популярност на Запад. Вместо това се появиха произведения със съвсем различно звучене.

По-прецизното използване на инструментариума на "технологичното" прогнозиране по отношение на изследванията на процесите с глобален характер (особено на математическото моделиране с електронноизчислителни машини) предизвика в навечерието на седемдесетте години следния сензационен извод: ако световното население продължи да се увеличава със сегашните (от края на шестдесетте години) темпове, т.е. да се удвоява всеки тридесет-четиридесет години, през идните десетилетия при наблюдаваните тенденции в развитието на промишленото производство запасите от сравнително лесно добиваните минерални ресурси ще секнат, замърсяването на природната среда ще се превърне в необратим процес, а положението с хранителните продукти рязко ще се влоши и гибелта на няколко милиарда души в резултат на глад и болести ще стане неизбежна. С други думи, ще се стигне до глобална катастрофа, която в известен смисъл ще прилича на изтребителна война от световен мащаб.

Инициатор на първото и на следващите проучвания по тези въпроси бе така нареченият Римски клуб – група от няколко десетки западни учени, обществени и политически дейци, – създаден през 1968 година по инициатива на видния италиански обществен деец А. Печеи, който стана и президент на клуба. Почти до края на седемдесетте години в света продължаваше оживената полемика около първите доклади на Римския клуб. Не остана настрана и съветската общественост. Няколко доклада, включително книгата на самия Печеи "Качеството човек" (1977), в която се разказва за работата на Римския клуб през първите десет години от съществуването му, бяха преведени на руски и бяха подложени на подробен критичен анализ в съветската литература. Само през последните няколко години в Съветския съюз излязоха десетки научни монографии и стотици статии по глобалните проблеми на съвременността, сред чиито автори са и някои от членовете на авторския колектив на настоящата книга. Съвсем логично е, че в

някои от статиите, които ще прочетете, има отгласи от тази полемика.

Но годините минаваха и западните футуролози постепенно бяха обхванати от един вид психологична отпадналост. Като че ли всичко,което можеше да се каже за приближаващата глобална катастрофа, бе казано и преповторено хиляда пъти. Рецептите за спасяване на човечеството (например навсякъде да се премине от разширено към просто възпроизводство на населението средно на основата на дву-и тридетни семейства и едновременно да се намалят темповете на растеж на промишленото производство) изглеждаха истински утопии и нереалността им бе очевидна за всички. Нарасна осъзнаването на необходимостта от търсене на качествено нови, различни от съществуващите пътища за развитие.

В тези условия Римският клуб бе принуден да се откаже от известната едностранчивост в дейността си (макар че книги, подобни на споменатите, се публикуват и сега, и то не само в рамките на докладите на клуба) и да разшири диапазона на провежданите по негова инициатива изследвания. В някои от тях например в проучването на социалните задачи на човешкото общество и на перспективите на народното образование - са участвали учени от Съветския съюз и другите социалистически страни. Същевременно в един от последните доклади на клуба трибуната бе предоставена на буржоазен футуролог, който се изказа от класови позиции, враждебни на социализма. С една дума, опитът на Печеи и на другите членове на клуба да застанат в известен смисъл над идеологическата борба на двете социални системи на световната арена, излезе също толкова неосъществим, колкото и безбройните подобни опити в миналото. Тази сложност на идейните позиции на Печеи ясно се чувства в откъсите от книгата му "Сто страници за бъдещето", включени в сборника.

В края на краищата на границата на седемдесетте-осемдесетте години реакцията на първите доклади на Римския клуб изведе на преден план в буржоазната футурология течението на "трансформистите". Те виждат пътя за решаване глобалните проблеми на съвременността в прехода към "новата цивилизация", която качествено се различава от съществуващата западна (но без да се засягат капиталистическият начин на производ-

ство и буржоазният обществен строй). През последните години това течение е станало господстващо, като е поставило всички останали в положението на опозиционни и напълно ги е смачкало в количествено – чрез стотици книги и хиляди статии, и в качествено отношение – активно и настъпателно, отричайки ценностната система на "старата цивилизация".

Ако се опитаме да сведем в едно цяло разнообразните, често противоречиви изказвания на представителите на това течение, ще се получи горе-долу следната идейна платформа.

Отказване от всякакъв вид "псевдопотребности", от въоръжаването до наркотиците, включително алкохола и никотина, а също така от предметите на разкоша и от дрънкулките, натрапвани от рекламата. Съкращаване на онези отрасли от промишлеността, които работят за задоволяването на "псевдопотребностите" и които според убеждението на авторите са лъвският пай от цялата индустрия.

Всеобщо преминаване към умерено рационално хранене, при което да се намалят излишъците. Свеждане на химизацията в селското стопанство до минимум, разгръщане на биологичните методи за растителна защита и профилактика на домашните животни. Разпространяване на овощните и зеленчуковите градини, благодарение на които градските жители биха могли да разнообразят трапезата си с естествени продукти и да осмислят по-съдържателно почивката си, да подобрят и възпитанието на младежта. Изказва се известна надежда, че по този начин малко ще се облекчи и безработицата.

Всеобщо преминаване към скромни хигиенични дрехи (не непременно еднообразни), като се изключат модните екстравагантности. Принципно отказване от дрехи и предмети за еднократна употреба, тъй като са прекалено скъпи в екологично отношение. Преминаване към технологии за пране и чистене без химични препарати.

Насочване развитието по пътя на дезурбанизацията, на строителството на малки селища от неголеми къщи с добра топлоизолация (за икономия на енергия при отопляване и съответно охлаждане на помещенията). Внедряване на рационален от хигиенна гледна точка микроклимат в помещенията: 12–13°C през нощта и 16–18°C

през деня.Широко използване на хелиоустройства върху покривите, на мини-вятърни мелници и на мини-ВЕЦ с малки водни струи, за да се намалят до минимум разходите за отопляване и осветление, за готвене и за други битови нужди.

Намаляване на транспортните средства, като се осигури на хората възможност да ходят на работа пеш. Това означава предприятията, магазините, увеселителните заведения и местата за почивка да се разполагат в райони, до които се стига пеш. Вместо автомобил да се използва велосипед, а за по-далечни разстояния - по-икономичният електромобил. Намаляване на деловите и развлекателните "информационни"пътувания при успоредно разпространяване на нови телевизори с широки възможности - с ефект на присъствие на всяко зрелище, с изобразяване на текстове, рисунки и чертежи от електронните хранилища на информация (вместо книгите, чието производство е ограничено поради унищожаването на горите върху планетата) и с видеофон за лични контакти на всякакви разстояния. Съкращаване на производството на излишната, неупотребявана на практика информация. Затварянето ѝ в системата машина-машина.

"Оптимизиране" на световния горивно-енергиен баланс чрез намаляване дела както на топлинната и атомната, така и на термоядрената енергетика в бъдеще (тъй като постепенно се изтощават сравнително лесно-достъпните запаси от нефт, газ, въглища, а също така поради опасността от увеличаване на радиационното и топлинното замърсяване на околната среда, както твърдят авторите) и чрез увеличаване относителния дял на "чистата енергетика", която не замърсява околната среда - слънчеви, вятърни, хидравлични (на малки и планински реки), приливни, вълнови, гео- и хидротермални (използващи вътрешната топлина на земята и морето, разликата в температурите между горния и долния слой на морската вода) и други подобни електроцентрали.Според авторите при спазване на изредените дотук условия ще са ни достатъчни дори само посочените енергийни източници (които са едва няколко процента от съвременния световен енергиен баланс), разбира се,при ускорено всестранно развитие на съответните енергийни съоръжения.

"Оптимизиране" на световния минерално-суровинен баланс чрез увеличаване процентния дял на вторичните суровини върху основата на пълно безотпадъчно производство и потребление на всички продукти при същото пълно оползотворяване на всякакъв вид опаковки.

Култ към развитието на личността, към здравето на човека и култ към природата, върху които ще се насочат главните усилия на обществото чрез съответно преразпределяне на заетите в общественото производство (възможно най-голямата част от баланса на работното време на обществото да се отдели за народна просвета, за здравеопазване, за културните институти и за опазване на околната среда) и чрез съответна насоченост на всички форми на общественото съзнание: философия, наука,изкуство, морал, право, политика, религия.

Разширяване участието на хората в решаването на социалните (включително на глобалните) проблеми, като значителен дял от баланса на времето на обществото се прехвърли към обществения живот.

Като се имат предвид особеностите на международното положение в света днес, преди всичко на капиталистическия начин на производство,принципно несъвместим с казаното дотук, не е трудно да се разбере, че и тези теории понамирисват на утопии. Наистина само преди няколко години много от нещата, които споменахме тук, биха се възприели като куриоз. Но напоследък подобна платформа стана знаме на цялото политическо течение, което активно участва в политическите борби. Във ФРГ представителите на това движение ("зелените") събраха на парламентарните избори през март 1983 година 5,6 на сто от гласовете.Във Франция същото течение ("еколожистите") събра 3,6 на сто от гласовете на избирателите, благодарение на което си спечели авторитет сред всички останали партии. Същото движение в САЩ има над 5 милиона привърженици и представителите на многобройните му необединени групи отдавна преговарят за създаването на трета политическа партия в опозиция на републиканците и демократите.

Както видяхме, въпреки силните утопични елементи тази футурологична платформа се превърна в такава съвременна политическа сила, която не може да бъде премълчавана. Тя е доминираща в съвременната буржо-

азна футурология и като че ли символизира главната особеност на сегашния етап в еволюцията й през последните десетилетия и принуждава всички автори на нови произведения със същата проблематика да изразяват отношението си към нея.

Краткият ни очерк за развитието на представите за бъдещето на Запад през десетилетията преди и след Втората световна война, разбира се, далеч не е изчерпателен. Единствената ни цел е да покажем, доколкото това е възможно в няколко страници, противопоставянето на марксистките и буржоазните концепции, в които обективно участва и тази книга.

Мирогледът на авторите й е различен, подходите им към проблемите на бъдещето – също. Възможно е някои от тях да не са наясно с детайлите на съвременната футурологична литература. Но нито един от тях не е и не може да стои настрана от "спора за бъдещето", който се води от световната обществена мисъл. Всеки внася в тази дискусия своя реален принос.

Ние няма да разберем например последната книга на Аурелио Печеи,ако не отчетем сложния преход на автора от позициите на "аларизма" на първите доклади на Римския клуб, които биеха тревога за опасността от настъпващата глобална катастрофа, към позициите на "трансформизма",който търси начини за спасението ни в описаната "нова цивилизация". В книгата му странно се преплитат чертите и на едната, и на другата позиция. Ние като марксисти не може да не споделяме тревогата на "алармистите" относно положението в света днес. Но не смятаме, че глобалната катастрофа е фатално неизбежна, ясно виждаме несъвместимостта на социално-икономическите последици от НТР с капиталистическия начин на производство и буржоазния обществен строй и свързваме тясно възможността за решаване на глобалните проблеми на съвремието с радикални социални преобразования. По същия начин ние марксистите се отнасяме с разбиране и съчувствие към антивоенния патос на "трансформистите", към протестите им против замърсяването на природната среда и против "псевдопотребностите", към призива им за хуманизиране на цялото обществено производство, като се започне от промишлеността и се стигне до народното образование, здравеопазване,културните институти. Но ние си даваме

сметка, че и тези идеи ще си останат неосъществени, ако не се извършват необходимите социално-политически преобразования. Очевидно от този ъгъл трябва да разглеждаме и последната книга на Аурелио Печеи.

Ние споделяме тревогата и болката на автора от това, че светът е въвлечен от империализма в нов етап на надпреварата във въоръжаването,който може да се окаже пагубен за човечеството, че се изострят глобалните проблеми на съвремието, които при сегашните условия нямат и не биха могли да намерят необходимото решение. Можем да споделим обръщането му към хуманистичните идеали, надеждата му за социалнополитическата активност на хората по света в борбата за по-добро бъдеще на човечеството. Но в никакъв случай не можем да приемем, че причината за положението в капиталистическия свят днес се крие само в "неправилната насоченост на разума" на "имащите власт" и че е достатъчно да оправим "зрението" им, като го сменим от "късогледо"на "дългогледо", и те веднага ще се грабнат да решават глобалните проблеми на съвремието. В основата както на тези проблеми, така и на политиката на управляващите кръгове на една или друга държава са обективните процеси на развитие на производителните сили и производствените отношения.

Не можем да се съгласим с автора и по въпроса, че "съвременният човек трябва отново да върне своята човечност", "да възроди духовното в човека" и т.н. Като че ли преди човекът е бил по-духовен и по-човечен! Зависи кой човек! Тук се натъкваме на проявите на популярната на Запад концепция за регреса на човечеството от "златния век" в миналото до съвременното му състояние. Не е имало "златен век"! И не е случайно, че великите умове на човечеството са писали за"проклетото минало" и са призовавали хората да се борят за светло бъдеще. Вероятно ще е по-добре да се ориентираме в тази борба не по появяващия се понякога на Запад стремеж да се върнем назад, към миналото, а по хуманно-духовните традиции, които винаги са се противопоставяли на реакционните, антихуманните и бездуховните.

В книгата на Печеи срещаме и доста други положения - например отрицателното отношение към националния суверенитет, с който също не можем да се съ-

гласим. Какво пък, авторът сам предизвиква диалог. Вероятно най-добра реакция на книгата му би била полемика по повдигнатите от него въпроси.

Между другото в полемиката от седемдесетте години и особено в споровете по очертаната по-горе "нова цивилизация" особено остро бе поставен въпросът за приоритета на ценността на човека, при това не изобщо, а именно на вида Homo sapiens, комуто последствията от НТР отредиха доста немислими по-рано "сюрпризи". И докато човекът не се научи да контролира напълно тези последици, глобалните проблеми на съвремието ще отразяват редица реални, особено сериозни за човечеството опасности.

Само преди около четвърт век повечето учени бяха сигурни, че биологичната еволюция на вида Homo sapiens - за разлика от социалната - е завършила окончателно, че човекът по своя физически и психически облик во веки веков ще си остане такъв, какъвто е днес. За аргумент може да послужи фактът, че мислителите и държавниците от древността,живели преди две-три хилядолетия, доколкото можем да съдим по скулптурните им портрети и по писменото им наследство, по нищо съществено не са се различавали от съвременните: нито физически, нито психически, нито интелектуално, по умствени способности (като се има предвид разбира се, че през онези времена и равнището на знанията и нравите са били в известен смисъл малко по-различни). Макар и някои учени - например И. Мечников, за когото вече стана дума - да са предупреждавали, че човекът е динамично развиваща се система, че някои от неговите органи прогресират от поколение на поколение, други,обратно, регресират, а трети - рудиментарните, умират. Но колко поколения трябва да се сменят, докато се забележат дори и най-малките промени! Наистина някои писатели фантасти плашеха читателите си с уродите с грамадни глави и почти напълно деформирани крайници. Такива според тях ще са хората от бъдните векове, защото ще забравят да ходят и да си служат с ръцете от използването на копчета и пултове, от пътуването с коли. Но тогава това е било възприемано само като фантасмагории.

И все пак, след като човекът е динамично развиваща се система,няма ли да се ускорят процесите на

прогрес или на регрес на отделните му органи при сегашните условия, които рязко се различават от онези, в които са живели повечето хора от древността до неделечното минало? Та нали след като прекарваме по цели дни затворени по работните си места (където често е задимено от цигарения дим), хранейки се с полуфабрикатите на съвременната хранително-вкусова промишленост, където химията е заела здрави позиции, отказвайки се само защото ни мързи, да правим елементарните си физически упражнения, разходки и др., ние като че ли се преселваме в друг свят: дишаме "синтетичен" въздух, ядем "синтетична" храна, изобщо държим организма си в среда,която е неестествена за него. И преди са били наблюдавани такива явления, но за броен процент хора. А днес е характерно за все повече и повече от нас. Казват, че затлъстяването от преяждане се предава по наследство. Няма ли да оставим на потомците си печално наследство от необратими и нежелани генетични промени в организма?

Мина времето, когато отговорите на тези въпроси търсехме само в научнофантастичната литература. Днес бихме искали да чуем мнението на учени, които професионално се занимават с тези проблеми. В западната футурологична литература върху същата проблематика са написани десетки монографии и стотици специални научни статии, да не говорим за хилядите публицистични. Съветската философска и психологическа школа също отделя огромно внимание на тези въпроси. Марксистката наука е пуснала дълбоки корени в системното изучаване на човешките проблеми,на условията за дейност на хората. През последните години постиженията на съветската школа за психологическо прогнозиране намериха израз в такива капитални трудове, като "Вероятностното прогнозиране в човешката дейност" (1977, под ред. на И. Фейгенберг и Г. Журавльов),"Мислене и прогнозиране (Логико-психологичен анализ)" от А. Брушлински (1979), "Антиципацията в структурата на дейността" от Б. Ломов и Е.Сурков (1980) и др.

Според изчисленията на демографите след сто и петдесет години хората на Земята ще са около три пъти повече в сравнение с днес, след което увеличаването на народонаселението ще спре (да подчертаем още веднъж, че това не е пророчество, а прогностично изчис-

ление, което може да се промени при промяна на определящите го фактори). От една страна, около 15 милиарда души не са колкото десетки милиарди. Теоретично е напълно възможно толкова хора да бъдат и удобно разположени, и добре нахранени. Но, от друга страна, като вземем под внимание, че положението на населяващите Земята хора не е еднакво и по плътност, и най-важно по равнище на социалнополитическо развитие, на практика това ще бъде много, много трудно.

Специалистите са изчислили, че оптимално за удобното разполагане на глава от населението са нужни не по-малко от петстотин квадратни метра площ градски строежи, зелени участъци и водоеми (днес на един градски жител се падат средно по сто-сто и петдесет квадратни метра земя). А за снабдяването на същата тази "глава" с необходимите ѝ хранителни продукти трябват още най-малко 1500 квадратни метра селскостопански култури, при положение че се взима най-високото постигнато равнище на производителност в селското стопанство. Освен това, за да се предоставят на хората човешки условия за живот, трябва да се отделят за всеки поне 8000 квадратни метра зони за почивка, включително резерватите. Това, както се казва, е минимум миниморум,извън рамките на който започва онова "притеснено" положение, наречено скупчване, водещо до дълбоки отрицателни екологични и социални последици.

500 + 1500 +8000 = 10 000 квадратни метра, или 1 хектар (10 декара). А площта на цялата земна суша, както знаем, е 149,1 млн.кв.м, или 14,91 млрд.ха, а без Антарктида, Гренландия и островите на Арктика – около 13 млрд.ха – по 1 ха на всяка очаквана според "средния вариант" глава от населението. Става ясно колко важно е навреме и оптимално да бъде решена назряващата глобална проблемна ситуация в тази област.

Някои автори възлагат големи надежди на колонизирането на Космоса. А проекти по въпроса има доста – още от времето на К. Циолковски. Заселване на Луната, на Марс и на Венера, на спътниците на другите планети от Слънчевата система със синтезиране на изкуствена атмосфера,хидросфера и почвен слой, подобни на земните. Създаване на неограничено широк пояс от "кос-

мични селища" на най-удобната за това орбита около Слънцето, селища, обърнати със светлопроникващи екрани към нашето светило, включително напълно затворена сфера от такива селища – да я наречем метапланета – със Слънцето вътре. На такава метапланета при посочената плътност на населението биха могли да се разположат направо фантастичен брой хора: стотици секстилиони, с други думи, стотици трилиони пъти повече от днешното земно население. Но нали и в космоса човекът се сблъсква със същите тези закони на възпроизводството на населението: при разширеното възпроизводство трилионите и секстилионите също ще се удвоят за броени десетилетия.

Изобщо на Космоса съвсем не му провървя в съвременната буржоазна футурология. През шестдесетте години, в зората на космонавтиката, бъдещето й се рисуваше в безпроблемно розови цветове. Опитваха се да отгатнат през коя година на нашия век ракети с хора на борда ще полетят за Марс, Венера, към спътниците на другите планети, през кое десетилетие на нашия век на Луната (а може би и на Марс и Венера) ще започне изграждането на обитаемите научноизследователски станции или дори на научно-производствени селища.

Имаше период, когато хората не можеха да се отърсят от съзнанието за земната изключителност и трудно приемаха идеята, че може да има много обитаеми светове. Колко мислители от миналото са заплатили с живота си своята преданост към тази идея! И когато тя най-накрая се наложи, ние като че ли изгубихме всякакво чувство за мярка. С разумни същества "заселихме" дори безжизнената Луна, а от марсианци и венерианци не можехме да се отървем. И въпреки обезсърчаващите данни от най-новите научни изследвания иска ни се да вярваме, че на съседните планети има поне микроорганизми! Що се отнася до разумните същества, налага се вече да ги "презаселваме" по-далече, в други звездни светове. Но за тази идея ентусиастите вече са се хванали здраво и горко на скептика, който изказва предположение, че теоретически дори и да има безкрайно много населени светове, на практика е съвсем възможно ние, земните жители, да сме съвсем сами в нашата част на Галактиката, а може би и в цялата Галактика, а може би и в цялата Метагалактика, защото

за възникването на живот, подобен на земния – още повече на разумен живот, – е необходимо изключително рядко, дори може би уникално съчетание на множество различни условия. Разбира се, сега за подобна "ерес" не изгарят на клада. Но негодуват. И все пак под влияние на данните от научните проучвания, включително космическите, скептиците стават все повече.

Нямаме нито компетенции, нито пък желание да заставаме на страната на едните или на другите. Възможно е в бъдеще скептиците да бъдат опровергани и посрамени. Но според нас никак не е изключено те да се окажат прави в една или в друга степен. Тук ще имат думата бъдещите научни изследвания. Бъдещето ще покаже.

Скептиците имат по-силни позиции по въпроса за шанса за контакт с"извънземни цивилизации" дори ако такива изникнат. Страстните привърженици на идеята за такъв контакт, като разширяват проучванията в съответните насоки, старателно игнорират непоносимото за тях предположение, че "извънземните", дори ако отдавна и системно наблюдават Земята, по-скоро много строго ще се въздържат от каквито и да е контакти с обитателите ѝ за тяхно добро. Наистина логиката подсказва, че пришълците от други звездни светове (днес всякакви други варианти,уви, са ненаучни) ще са по-напред в развитието си най-малко с няколко столетия, ако не и с хилядолетия. Представете си, че някои от нашите космонавти се прехвърлят, да речем, на раздираната от религиозните войни на XVII век Земя. Или пък в някои от предишните векове. Дали "контактът" би обогатил с нещо и едната, и другата страна? Пришълците така или иначе би трябвало да се намесят в земните работи. А какво би станало с нас, ако някой страничен, стоящ много по-високо от нас, би ни натрапил своя ред, би ни обяснил всичко, би ни научил на всичко, би направил всичко вместо нас? Не ви ли се струва, че такъв "контакт" би приличал повече на зоологическа градина, където космическите служители се грижат за обитателите за радост на посетителите?

През последните години във връзка с търсенето на "новата цивилизация" "космическата тема" в западната футурология звучи все по-слабо. Космосът явно "не подхожда" на онази "нова цивилизация", за която меч-

таят "трансформистите".Според нас подобно отношение към космическата проблематика е също толкова неправилно, колкото и лекомислено възторженото.

Да, проблемите на съвремието трябва да бъдат решавани на Земята, а не в Космоса. Да, днес Земята все повече изглежда на хората не само като люлка, но и като цитадела на човечеството, като опора срещу всякакви "изненади", докато съществува човешкият род. Но и Космосът може да има значителен принос за бъдещия научно-технически прогрес на човечеството. Космическите електростанции, които "транслират" на Земята слънчева енергия, биха могли да станат добри помощници на"чистите" енергийни източници по Земята.

Най-спешният, най-неотложният за решаване проблем е да се спре разширяването на надпреварата във въоръжаването и в космическото пространство.

БЪДЕЩЕТО НА ЧОВЕКА

(Хуманистични аспекти на научния прогрес)

ИВАН ФРОЛОВ

Съвременните научни постижения в областта на биологията,генетиката и психиката на човека откриват пътя към бъдещи възможности за активна промяна на нашата биологична природа съобразно с новите задачи в сферата на познанието и на практиката, във всички прояви на живота ни. Но тук възникват и въпроси с фундаментално значение. Няма ли Homo sapiens да бъде изместен от някакъв "свръхчовек", различен във всяко отношение от съвременния? Няма ли да се появят нови форми на съществуване на човека, свързано с биокибернетични устройства – своеобразни "биокиборги"? Няма ли човечеството да започне нов етап в еволюцията си, когато човекът ще бъде създаван до голяма степен изкуствено – като "фабрикуван" с помощта на генното инженерство и биокибернетиката "свръхчовек" със свръхсетивни и свръхинтелектуални качества?

Тези и подобни въпроси не са измислени, защото такива предположения и проекти правят не само фантастите, но понякога и сериозните учени. Научните прогнози за човека на бъдещето често са свързани с най-различни утопии, които се опитват да намерят опора в екстраполацията, като прехвърлят съвременните постижения на науката в бъдещето.

Идеята за изкуствено конструиране на човека – за своеобразното"хомоинженерство", което ще направи човека равен, ако не на самия господ бог, то поне на антипода му – дявола, съществува сигурно оттогава, откакто се е появил човекът с неговата слабост към фантазии,мечти и митове, та дори и към научното прогнозиране. В науката тя е възникнала като смътно, сме-

сено с донаучните митове чувство за зараждащата се сила и мощ на научната мисъл, като устремена към бъдещето фантазия и едновременно като страх пред бъдещия "демонизъм" на науката. Да си припомним Гьоте и неговия "Фауст", където е показан нов "герой", Хомункулус, създадения от Вагнер с помощта на Мефистофел лабораторен "двойник" на човека. Вярно, Хомункулус не съзнава, че трябва "да сложи точката над i", тоест "да се дооправи", за да стане наистина човек. И Гьоте отбелязва във връзка с това, че такива същества, като Хомункулус, все още не са ограничени от завършеното въплъщение в човека.

Но вече в романа на Мери Шели "Франкенщайн, или новият Прометей" конструирането на човекоподобно чудовище завършва с всички онези отрицателни последици, които днес се срещат в много от утопичните проекти за създаване на "нов човек" с помощта на науката. О. Хъксли в нашумелия си роман "Прекрасният нов свят" доведе до абсурд тази идея, която обаче и днес все още вълнува умовете далеч не само на писателите фантасти, но и на учените, които се обръщат например към евгениката и новите й варианти, свързани с опита да се използват методите на генното инженерство, на клонирането и т.н. за "конструиране на човек".

Известно е, че терминът "евгеника" (от гръцкото eugenes – от добър произход, род) е бил предложен през 1869 година от Ф. Холтън в книгата "Наследствеността на таланта, закони и последици", където,първо, авторът показва, че наследствеността на човека, както и на всяко друго живо същество се подчинява на същите генетични закони, и,второ, поставя целта да се подобри наследствеността на човечеството,като се увеличават и селекционират полезните и се намаляват или премахват вредните качества. Тъй като честотата им корелира с честотата на браковете между роднини, ограничаването на подобни бракове, медико-биологичната консултация и др. помагат за намаляването на възможностите за поява на вредната наследственост. Такава е целта на "негативната" евгеника, която до голяма степен съвпада с това, с което се занимава днес медицинската генетика. Що се отнася до "позитивната" евгеника, целите й са много по-широки: създаването на "нов човек"

чрез селекция на генотиповете, получени от потомството на хора, които са надарени с изключителни умствени или физически качества. Този клон на евгениката са използвали (понякога въпреки хуманните намерения на привържениците му) различни реакционери и расисти, особено теоретици и практици на фашистката "расова" хигиена и геноцид.

Всичко това не можеше да не предизвика дискредитирането на евгениката, макар че в повечето случаи тя се позовава на редица обосновани от генетиката предположения и на авторитета на изтъкнати учени, известни със своите хуманистични възгледи (Н. Колцов, Х. Мелер, Дж. Б. С. Холдейн, Дж. Хъксли и др.) Евгениката има много привърженици и сред съвременните учени, при това някои от тях преминаха от теоретична подкрепа на идеите към практика: известно е, че някои от носителите на Нобелова награда са предали спермата си за съхранение и използване. Американският бизнесмен Р. Греъм, приятел на Мелер, активно съдейства в тази акция, като създаде банка за съхраняване на сперма и освен това намери желаещи жени, които да участват в експеримента по създаването на "суперхора".

Неоевгеничните проекти за създаване на "идеалния човек" са напълно несъстоятелни, тъй като го определят едностранчиво, опирайки се на все още доста ограничените познания за генетиката на човека, на заблуждаващите идеи за пряката връзка между генетичната основа на човека и умствените или изобщо на духовните качества; освен това те извратено представят същността на човека и мястото му в света, активната му роля на творец на историята. И накрая, неоевгеничните проекти в сегашния им вид са неприемливи, тъй като реализирането им крие заплаха за човечеството, засяга основните ценности на човешкото съществуване – любовта, родителските чувства и др.

Това, разбира се, не означава, че изобщо, по принцип, е невъзможна и нежелателна каквато и да е намеса в наследствеността на човека и че дори в по-далечното бъдеще пред човечеството няма да се появи реална перспектива за изменения на биологичната му природа в желана посока. При сегашните условия обаче неоевгеничните проекти обективно могат да играят и наистина играят реакционна роля в общественото раз-

витие. Осъществяването им би означавало според дълбокото ми убеждение катастрофа за човечеството, много по-опасна от онази, която описва неоевгениката и от която тя обещава да ни спаси. Това показва колко важно е да се виждат хуманистичната насоченост на генетико-антропологичните изследвания, техните социални аспекти.

Имаме известни основания да предполагаме, че задачата, която изобщо си поставя евгениката, няма да бъде актуална нито от научна, нито от социална гледна точка още доста дълго време, тъй като човечеството може успешно да се развива и върху съществуващата генетична основа. А когато тази задача стане актуална, човечеството ще е намерило достойни форми за решаването ѝ и ще бъдат намерени разумни, благородни, хуманни начини за приложение на науката в прогресивното изменение на наследствеността на човека (дали тази наука ще се нарича евгеника, или не, е отделен въпрос).

В това отношение не можем да не се съгласим с мнението на Ш.Ауербах, според когото между генетиците "се срещат обаче и такива, които мечтаят за нов свят, в който човечеството ще бъде разделено на генетично различни касти: нищожно малцинство от хора с високо равнище на умствено развитие, с голяма сила на волята и дори надарени със способност да се наслаждават и на духовните ценности, и маса хора с ниско равнище на умствено развитие... За много хора и за мен самия тази перспектива е отвратителна. Трябва да се надяваме, че когато бъдат разработени ефикасни средства за "позитивната" евгеника,те ще бъдат използвани от мъдри и хуманни хора и колективи".

Това предупреждение на Ауербах звучи много актуално, тъй като неоевгеничните проекти все повече проникват в литературата за човека и бъдещето му в биологичен план. Американският футуролог О. Тофлер например в книгата си "Третата вълна" задава въпроса: "Дали да не опитаме да извършим биологично преустройство на хората в съответствие с професионалните изисквания - да кажем, да създаваме пилоти с по-бързи реакции или монтьори, които не реагират на монотонните операции при конвейера? "Според много учени обаче подобни изявления могат само да злепоставят

науката. Та нали освен всичко друго "възможно" все още не означава необходимо, реално и хуманно.

Логиката на много от съвременните биологични проучвания довежда науката до доста сложни и деликатни човешки проблеми, които, поне днес, трудно могат да бъдат решени еднозначно. От друга страна, появяват се тенденции за такава интерпретация на новите, свързани с биологията и генетиката на човека проблеми, която има нужда от здрава критика поради явната опасност за човечеството и бъдещето му.

Става дума преди всичко за всевъзможните проекти за радикално преустройство на човешката природа, по-конкретно на генетиката, за такава намеса в дейността на мозъка и на човешката психика, която би довела всъщност до създаването на "нов вид", съществено различаващ се от вида Homo sapiens, на "свръхчовек", надарен със "свръхмозък" и с изключителни умствени и психически способности, характерни само за гениите и свръхсетивните хора. Необходимо ли е това преустройство,дали то е продиктувано от реалните потребности на човека и какви са последиците му за човешкия род? Това са въпросите, които сега неизбежно възникват. Същевременно те са следствие и на по-общите,актуални за съвременното човечество проблеми, свързани с приспособяването му към условията за съществуване, които се променят под влиянието на научно-техническата революция и на факторите,предизвикани от нея.

Съществените промени, настъпили през последните десетилетия в икономиката и всекидневието на хората, настойчиво поставят въпроса за влиянието им върху биологичните и психическите особености на човека. Социалното развитие по отношение на биологията на човека не винаги и не във всичко води до благоприятни резултати. Обсъждането на отрицателните последици от въздействието на някои социални фактори върху човешкия организъм и съобразяването с тях са един от най-важните проблеми на съвременната наука. Ето защо доста актуален стана при тези условия проблемът за приспособяването на човека към околната среда.

Днес биологичното приспособяване на човека се разбира много широко и не се свежда само до запазването на биологичната хомеостаза, т.е. до постигането на устойчиво равновесие и саморегулиране на живия орга-

низъм в променящите се условия на средата. Съществуват и активни форми за поддържане на хомеостазата чрез характерните само за човека дейности – социалната и техническата. Накрая става ясно, че за човека приспособяването обхваща широк кръг от биологични и социални фактори,при което социалните в много случаи са подчинили биологичните. Това поставя големи задачи и проблеми не само пред биологията на човека, но и пред социологията, психологията и педагогиката, пред теорията за нравственото възпитание и пред научната организация на труда.

Човекът на бъдещето без съмнение ще разшири невероятно своите приспособителни възможности с най-различни средства, включително фармакологията и психотерапията, и това ще му даде възможност да действа пълноценно и без да вреди на здравето си при особено сложни и дори екстремни условия. Още днес разполагаме със сериозни данни, които разкриват нови, неизвестни по-рано резерви на биологичната природа на човека и на психофизиологичните му възможности. "Биологичното оборудване" на човека ярко демонстрира своята универсалност. Човекът като "венец на природата" е длъжен да освободи и нови източници на своята биологична природа, насочвайки ги към постигането на хармония със социалните, психическите и нравствените сили, които той все още не се е научил да поддържа в солидно хомеостатично положение.

На сегашния етап се разработват различни методи, чрез които бихме могли да се борим срещу болестотворния ефект както на стресовите състояния, така и на всякакви психически аномалии, възникващи при крайните (екстремните) условия на изключително емоционално напрежение,и да се стремим да постигнем необходимото хомеостатично равновесие. Но това е задача преди всичко на бъдещето. Науката трябва да открие още много от тайнствените свойства на биологичната природа на човека. И най-голямата й тайна – човешкия мозък,- психиката като комплекс от съзнание и инстинкти, човешкия интелект. В бъдеще проучванията в тази област ще доведат вероятно до изключителни научни резултати.

Много от учените, като признават, че е възможно да се влияе изкуствено върху дейността на мозъка (химич-

ни стимулатори, електрически въздействия и др.), се-риозно се опасяват за отрицателните последици,които могат да възникнат във връзка с това, и са загрижени как да се преодолеят. Според П. Анохин "ако някога се опитаме да направим интелектуалните способности продукт на химичните и рентгеновите лаборатории, съв-сем вероятно е при бъдещото развитие на науката да открием от някое по-високо нейно стъпало, че сме предизвикали в човешкия мозък необратими промени, които, уви, вече няма да сме в състояние да премах-нем".

Затова очевидно целта е за повишаване активността на интелекта да се използват по-ефективно "наличните" ресурси на мозъка, които засега са заключени в тайните му кътчета. А като говорим за бъдещото усъвършенст-ване на дейността на мозъка, трябва да имаме предвид факта,че науката все още не е отговорила на въпроса, дали ще се появят нови резерви и ресурси на мозъка в процеса на естествената еволюция на някои определени негови участъци.

В момента е трудно горе-долу точно да се каже в каква посока и най-вече с какви методи ще се осъще-ствява това развитие. Вероятно няма да е един метод, естествен или изкуствен, а комплексен, чрез който, както смятат много учени, ние може би ще се научим да подпомагаме обратното въздействие на разума върху собствената му материална основа- физиологията на мозъка. Подобно "обратно въздействие на разума"от-криваме по-специално и в онези нови насоки и форми, в които се сливат невро-физиологичните изследвания и техническите и дори поведенческите науки, възникващи през последните десетилетия в биокибернетиката и ер-гономиката, в научната програма, предвиждаща създа-ването на "изкуствен интелект", и в развитието на пси-хологията. Всички тези нови насоки разкриват нови възможности и резерви за развитието на човека.

Пророчески звучи изказването на изтъкнатия съвет-ски учен Б. Астауров: "Трябва да желаем и да вярваме, че колкото повече и по-рационално човекът се намесва в обкръжаващия го свят и си създава все по-съвър-шена жизнена среда и колкото повече се научава да намира все по-хуманни и ефективни начини за подоб-ряване на наследствеността си, толкова повече изча-

дията на злото и мрака ще отстъпват пред духовете на доброто и светлината. Няма съмнение, че в обществото на социалната справедливост, в обществото, основано върху светлите идеали на комунизма, факторите на социалната сфера в процеса на прякото си влияние върху реализацията на противоречивата наследственост ще благоприятстват за пълния разцвет на всички наследствени заложби, които развиват човечността и алтруизма, и обратно, ще потискат проявите на останалите у човека от зоологическите му предци черти на агресивност и егоизъм. Трябва да се надяваме, че в резултат на този процес и бъдещата среда на цялото човечество, и бъдещата наследственост ще се слеят в една хармония и ще станат. в края на краищата такива, каквито са необходими, за да се създаде истински мъдрият и хуманен човек с главна буква.

Това трябва да бъде стремежът на високонравственния човек от прогресивния социален строй, на човека от днешния и утрешния ден. Но при това той е длъжен винаги да помни, че, макар и неговото еволюционно развитие да е навлязло в социалната фаза, господстващите в обкръжаващата го среда и в собствения му организъм биологични закони изобщо не са отменени. Той трябва да помни и онзи природен закон, с който започнахме – че всяко негово свойство зависи не само от средата, но и от наследствеността му и че след като става господар на съдбата си и се захваща сам да насочва еволюционния прогрес на човечеството,той е длъжен да се научи да борави не само със средата, но и с наследствеността си особено грижливо, предпазливо, мъдро и хуманно."

В социалната фаза на еволюцията си човекът трябва да си извоюва ново име – Човек мъдър и хуманен.

Съвременната наука, която разкрива нови резерви и форми на живот,изследвайки биологията и генетиката на човека, психофизиологичните му възможности на сегашния етап и в бъдеще, често става не само източник на знания, но и на вяра, прикрита, разбира се, със съответната научна– понякога дори "космическа" – фразеология. Нещо повече, при съвременните отговори на тези "вечни" въпроси се извършват най–различни исторически реконструкции, при които философската мъдрост на миналите векове не само преобладава, но в нея се от–

криват и нови "пророци", които уж разбулвали всички тайни на нашето днешно и бъдещо съществуване.

Ето защо днес е особено важно да се покаже значението на съвременните научни и философски решения на проблемите на живота, смъртта и безсмъртието от позициите на новия (реалния) хуманизъм на марксизма. Задачата е и сложна, и заплетена, и авторът, съзнавайки това, само скицира доста откъслечно, разбира се, контурите на проблема като цяло, а също така предлага критични бележки към изследването на научно-хуманистичните и на нравствено-философските му аспекти. Тези скици и бележки са продължение на разсъжденията на автора върху проблемите, отразени в някои от неговите последни философскоантропологични трудове, конкретно в книгата "Перспективите на човека" (1983).

Марксисткият подход към въпроса за смисъла на човешкия живот се основава на изследването на съвкупността от научни, социални, социалноетични и нравствено-хуманистични проблеми, характерни за различните, но вътрешно обединени страни на биологичното и социалното битие на човека и на същността му като "ансамбъла на обществените отношения" (Маркс), на жизнената му активност и на развитието му като индивид и личност в общия исторически процес на еволюцията на живота и появяването на разума на Земята и във Вселената. Наблягането само върху една страна на битието на човека води, както е известно, до едностранчиво и затова погрешно разбиране на същността му, а заедно с това и до едностранчива и погрешна представа за смисъла на човешкия живот, като тръгнем от идеалистичното твърдение за някакви "абсолютни начала", антропоцентризъм, "предопределена хармония" и др. и стигнем до отричането изобщо на какъвто и да е смисъл на живота на човека и човечеството, както това излиза например според философията на екзистенциалистите и според някои позитивистки изводи за абсолютната случайност на живота и на човека в него, което уж доказвало, че те са напълно лишени от смисъл.

Противоположната марксистка концепция се гради върху разбирането, че ценността и смисълът на човешкия живот са в самия него. Но тя не се ограничава само с това и по този начин игнорира въпроса, за какво да живеем. Тази концепция, както беше изтъкнато, ор-

ганично обединява научното разбиране за живота и за човека в него с ценностния подход, който също получава научна, обективна обосновка. По тази логика човешкият живот престава да ни изглежда случаен (какъвто може да бъде за индивида) и лишен от смисъл, тъй като индивидът и личността не се разглеждат изолирано, а като част от цялото човешко общество.

Човекът се различава от всички други живи същества най-вече по това, че през целия си индивидуален живот никога не постига "целите" на родовия, на историческия живот; и в този смисъл той е същество, което все не може да се реализира адекватно. Той не се задоволява с положението, когато по думите на Маркс - "самият живот се оказва само *средство за живот*". И тази неудовлетвореност, невъзможността за абсолютна реализация носи в себе си причините, които ни тласкат към творческа дейност, причини, които не се крият в непосредствените (материалните и др.) мотиви на тази дейност. Затова Маркс и Енгелс неведнъж са изтъквали, че "... призвание, предназначение, задача на всеки човек е всестранно да развива всичките си способности...".

Чрез научния анализ Маркс стига до обосноваването на такъв идеал на бъдещото общество, в което развитието на всеки е условие за развитието на всички и следователно целите на обществото и личността съвпадат. Сливането, единството на личното и общественото, по-точно мярката в съотношението им, променяща се през различните исторически етапи и обществено-икономически формации, определя ценността на човешкия живот. Така той не е надличностен или надобществен, а диалектично обединява целите и смисъла на живота на личността и обществото, които са в противоречие при частнособственическите обществено-икономически формации и постепенно започват да съвпадат с приближаването към комунистическото бъдеще. Това сближаване е постоянната промяна в съотношението на личното и общественото; това е все по-ярко изразената индивидуализация на личността и същевременно - обединяването ѝ с обществото, с целите му, със смисъла на съществуването и развитието му, или това е постоянен устрем към бъдещето, който осмисля и прави ценен човешкия живот на индивидуално и на социално равнище. Впрочем точно така разбирам записаното в дневника на

А. Блок на 24.03.1912 година: "Жить можно только будущим." Подобна мисъл откриваме и у Пушкин: "Сердце в будущем живет..."

Прекрасни са и разсъжденията на Лев Толстой по този въпрос:"Човек може да се възприема като животно сред животните, живеещи ден за ден, той може да се възприема и като член на семейство, и като член на общество, на народ, надживяващ вековете, може и дори задължително трябва (защото разумът неудържимо му диктува това) да се възприема и като част от целия безкраен свят, живеещ неограничено дълго. Затова разумният човек е длъжен да прави и винаги е правил по отношение на незабележимо малките житейски явления, които биха могли да определят постъпките му, това, което в математиката се нарича интегриране, тоест установява връзката си не само с най-близките явления в живота, но и с безкрайния във времето и пространството свят и го възприема като едно цяло."

Акцентирането върху идеалните страни на света и същността на човека, върху неговото мислене, разум и нравственост води в крайна сметка до това, че въпросът за смисъла на човешкия живот става всъщност излишен, тъй като е изразен в самото определение за човека. Тази мисъл отдавна е била осъзната от философията. Нека си припомним твърденията на Кант, че само човекът като мислещо същество, определящ разумно своите цели, може да бъде идеал за красота, връх на съвършенство. За човека като морално същество вече не бихме могли да зададем въпроса, защо съществува. Неговото битие съдържа висшата цел, на която той, доколкото това е по силите му, може да подчини цялата природа.... Но тази спокойна и класическа философска констатация не се постига лесно и всеки мислещ човек търси отговор на въпроса за смисъла на човешкия живот, преди всичко на своя живот и едва тогава - на родовия. Търсенето на този отговор може да бъде изключително емоционално наситено, мъчително, да зазвучи дори трагично както в руската история, в която философстването е приемало доста своеобразни форми, например у Толстой, у Достоевски и др.

Много заблуди и крайности е имало в търсенето на отговора на въпроса за смисъла на живота в трудовете на тези мислители, но не трябва да забравяме при как-

ви невероятно сложни социални условия са протичали тези търсения, което само по себе си вече е подвиг, страдание в името на общото благо, на всичко, което е истински човешкото в човека, това безкрайно велико и неопределимо (Л. Толстой), което го води напред в абсолютното движение на формирането по думите на Маркс. Ето защо можем да не сме съгласни например с идеала, определящ смисъла на живота, както са го виждали Толстой или Достоевски, но факта, че те изтъкват активното нравствено начало в човека, можем да приемем и днес и ако то не се "задвижи" в човека, толкова по-лошо за него...

И съвсем не е случайно, разбира се, че този велик въпрос – за какво живеем? – е до крайност изострен у Достоевски и е обърнат пряко към съвестта на човека, особено когато стане въпрос за "преустройството на цялото човечество по съвсем нов ред". Достоевски изследва живота в "крайните" му форми, в онези "изкривявания", които като че ли оголват самата му същност, и затова великият писател така остро поставя въпроса – изобщо за какво е всичко това? "Не съм страдал за това, че със себе си, с много злодейства и страдания да наторя някому бъдещата хармония... и затова напълно се отказвам от висшата хармония. Тя не струва колкото една сълзица дори само на онова измъчено дете, дето се е удряло с юмруче по гърдите и се е молило в зловонната си дупка със своите невъзмездени сълзици на "боженцето"!... Не искам хармония от любов към човечеството, не я искам... дори и да не съм прав."

Това истерично противопоставяне на общото и на съвършеното уж благо в бъдещето, ако пътят към него и средствата могат да противоречат на нравствеността и човечността, ни открива нови хоризонти в разбирането за смисъла на човешкия живот. И не трябва да имаш кой знае какво въображение, за да съпоставиш всичко това с нашите днешни грижи и размисли, които са свързани не само с миналото, но и с бъдещето на човека и човечеството, такова, каквото е в нравствено-етичните и хуманните аспекти от гледна точка на марксизма и комунизма. Сигурно затова днес често си спомняме обобщенията, до които са стигнали в крехкия и колеблив свят на нравствените идеи нашите велики пророци. Именно нравствено е влиянието им и върху

живота на съвременните хора и затова те наистина са създатели на една нравствена философия на руска почва.

Разбира се, да се ограничаваме тук само с нравствената сфера е недостатъчно, но и да я пренебрегваме не можем, защото това би противоречало на по-широко разбираната марксистка постановка на проблема за развитието на човека като самоцел.

Би било безсмислено направо да заимстваме тук нещо от Толстой или от Достоевски, тъй като марксизмът си има изградена традиция в научното изясняване на разглежданите проблеми от позициите на реалния хуманизъм. Но много от тези идеи на руските писатели предизвикват активна и конструктивна работа на мисълта в посоки, които са се развивали за съжаление слабо, що се отнася до анализирането на проблемите на човека и неговото бъдеще. И преди всичко на въпроса за нравствения смисъл на човешкия живот като процес на усъвършенстването на социалната му същност и духовните му корени. Този подход се разпространява и върху икономическата сфера, и върху взаимоотношенията на човека с природата, и върху биосоциалното му съществуване – продължителността на човешкия живот, възможностите за увеличаването му, отношението към смъртта и безсмъртието и т.н. Социалната същност на човека освен това обуславя доминирането на нравствените принципи, на смисъла на живота на човека като личност, които принципи подчиняват непосредствените биологични фактори и импулси на съществуването му като индивид.

Тази връзка на въпроса за смисъла на човешкия живот с проблема за дълголетието, смъртта и безсмъртието можем да проследим през цялата история на философията и науката. Още Сенека прекрасно я изразява, като казва, че не е важно много ли си живял, а правилно ли си живял. Всеки добре изживян живот е дълъг живот – .е изтъквал и Леонардо да Винчи. Същата мисъл подчертава и Монтен, споделяйки, че мерилото за живота не е в продължителността му, а в това, как е бил използван той. Очевидно тук мерилото за живота се определя от човешката му, тоест от социално-личностната и нравствената му, форма. И само то може да бъде изходна точка при решаването на слож-

ните проблеми, свързани включително и с проектите за продължаването на човешкия живот.

Сложността на тези проблеми достига крайните си форми затова, защото от биологична гледна точка индивидът винаги в известен смисъл е само средство за съществуване на вида като цяло, тъй като именно чрез приспособителната активност на индивида, завършваща с възпроизводство на потомството и със смърт, видът осигурява съществуването си като определена форма на живот, която се развива във времеви измерения, различни от измеренията за индивида. Но ако в биологичен смисъл природата става "равнодушна", "губи интерес" към индивида след "прехвърлянето" на репродуктивната възраст, мерилото и ценността на живота на човешкия индивид, станал личност, се определят не от природата, а от обществото. И когато природата "обръща гръб", нараства интересът на обществото, тъй като развитието на личността на отделния човек е цел и средство за съществуването и развитието на човечеството – и като вида Homo sapiens, и като социална общност, носител на разума и културата на Земята.

Всичко това има пряко отношение към проблема за продължителността на човешкия живот, остаряването и смъртта на индивида и личността. Този проблем вълнува човешката мисъл сигурно от момента на възникването ѝ и до днес си остава една от най-големите загадки, които продължават да занимават разума и чувствата на човека. Огромна е библиографията от трудове (над шестдесет хиляди), посветени на различни аспекти (биологични, демографски, геронтологични, психологични и др.) на проблема за живота, остаряването и смъртта на човека в тяхната взаимовръзка и взаимозависимост. В изпълнение на комплексната научна програма "Продължаване на живота" участват десетки институти и учреждения при координиращата роля на Института по геронтология при Академията на медицинските науки (АМН) на СССР. "Пълноценен живот и през старостта" – този девиз стана хуманна основа за редица насоки в дейността на учени, медицински работници и др. в световен мащаб, конкретно по линия на Световната организация по здравеопазването. Общото събрание на ООН по въпросите на остаряването (Виена, 1982) разработи Международен план за действия,

насочени към повишаване жизненото равнище на лицата в преклонна възраст.

Разбира се, осъществяването му се определя, първо, от социалнополитическите фактори, в които социализмът има неоспорими предимства, даващи възможност за практическо реализиране на хуманните постановки днес и в бъдеще. Съществуват обаче проблеми от глобален характер, чието научно решаване създава предпоставката и насоките на практическата дейност на човечеството по въпросите, свързани с продължителността на човешкия живот. Важна роля сред тях имат и философските – морално-етичните и нравствено-хуманистичните, проблеми, тясно свързани с решаването на въпроса за смисъла и ценността на човешкия живот.

Когато разглеждаме въпроса за продължителността на човешкия живот, когато обсъждаме и оценяваме възможността за удължаването му, ние се изправяме пред въпрос с основна важност – колко време имаме предвид и съответно какво смятаме да удължаваме: биологичното време на индивида или социално-личностното време, което въпреки цялата си обективност е толкова субективно и се измерва от принципно различни фактори, повлияни понякога емоционално, психологично, нравствено. Нека си припомним поетичното възклицание на А. Ахматова: "... как нам быть с тем ужасом, который был бегом времени когда-то наречен?"

Продължаването на човешкия живот може да бъде поставено като известна научна и социално осъзната цел и тогава възниква въпросът, защо е необходимо това на личността и на обществото. Но подобен въпрос може и да не възникне, ако животът бъде приет като абсолютна и самодостатъчна ценност. Освен това той може стихийно "да бъде решаван" в хода на историческия процес, който се изразява в частност в еволюцията на продължителността на живота.

Според много демографски данни например еволюцията на продължителността на човешкия живот се е осъществявала в историята на човечеството и продължава и днес, при това не става дума само за "чисто" биологично време, обусловено генетично (за човека като личност, усещаща доминиращото влияние на социалните фактори, не съществува такова време), а тъкмо за социалната продължителност на живота, при която

условията за живот и средата имат решаващо значение, като видоизменят съществено действието на биологичните фактори. Разбира се, приведените данни невинаги са точни и често се разминават при различните изследователи. Но те достатъчно пълно отразяват общите закономерности и тенденции, както и конкретното им реализиране в съвременните развити (социалистическите и капиталистическите) и в развиващите се страни. Отчитането на тези фактори, различни при различните социално-икономически системи, позволява да разделим процеса на социално остаряване на човека на нормално – протича естествено с намаляването на ресурсите на човешкия организъм, и на патологично – налице е отрицателно въздействие на социалните фактори, определящи естествено развиващите се процеси на остаряването. Ето защо първата и основна задача е да бъдат сведени до минимум причините, които предизвикват патологичното социално остаряване, а тази задача съвпада с по-общите социални задачи за такова преустройство на обществото, което да осигури на човека нормални човешки условия за съществуване, включително медицинско обслужване. Правото на здраве от социална гледна точка е решаващо и при утвърждаването на правото на живот – особено на продължителния, при по-ефективно реализиране на всички биологични резерви на човека и свеждането на патологичното действие на факторите за ранното социално остаряване до минимум.

Що се отнася до тази страна на въпроса, общо взето, централен в съвременните условия, ценностният, хуманистичният подход съвпада тук със социалния. И от чисто хуманистична гледна точка, според която ценността на продължителността на човешкия живот е очевидна, достатъчна, и от социална, отразяваща обществената значимост на живота, нарастващата за обществото необходимост от запазването на развитата човешка индивидуалност, обогатена от знания и опит, увеличаването на нормалната социална продължителност на живота за сметка на бъдещото ограничаване и пълното премахване на патологичното социално остаряване е прогресивен процес по отношение както на отделните личности, така и на човешкото общество като цяло. Вярно е, че пълното осъществяване на тази цел е възможно само при комунизма, когато ценността на всеки

индивидуален живот напълно ще съвпада с ценността на обществения живот.

Важен принос в разработката на проблема внесе знаменитият руски учен И. Мечников, за чиито проучвания е характерен стремежът да се разкрие връзката между биологичния и социалния, хуманистичния подход и общофилософската постановка на въпроса за смисъла на живота. Това ясно проличава в "Етюди за човешката природа" и особено в "Етюди на оптимизма", в които, макар и темата за продължителността и смисъла на човешкия живот, за остаряването и смъртта да е разработена от Мечников в широк исторически диапазон, в повечето случаи той е само фон за обосноваването на научно биологичния подход към проблема, въпреки че именно този подход подготви оформянето на геронтологията като наука. Нещо повече, според учения "изучаването на човешката природа ни позволява да определим истинската цел на нашето битие също толкова точно, както и значението на истинската култура и истинския прогрес".

Що се отнася до съвременността и близкото бъдеще, в общи линии, се утвърждава идеята за необходимостта и възможността за постигане на максиималната видова (биологична) продължителност на човешкия живот (тя се определя от редица учени докъм сто и петдесет години) чрез различни научни методи. Към това са насочени сега главните усилия на учените, макар че днес се оформят ясно и други, по-сложно разграничени цели и задачи. Говори се дори за това, че сме на прага на нова ера, когато медицината ще превърне Homo sapiens в Homo longevus – свръхдълголетник, когато мъжете и жените в зрялата си възраст ще запазват напълно и умствената, и физическата си бодрост. А щом стане това, ще ни се наложи да погледнем на живота с други очи.

Какво трябва да имаме предвид? Преди всичко, струва ми се, такъв светоглед, който да произтича именно от реалните хуманистични основи на съзнанието и поведението на човека, от конкретното определяне на смисъла на въпроса, защо му трябва на човек да живее по-дълго от отреденото му от нормалните възрастови

параметри, съответстващи на индивидуалните особености на личността и на обществените потребности.

Любопитни в това отношение са мислите на Сирил Паркинсън и Арман льо Конт, които се опитаха да ги обединят в закон за дълголетието. Въпреки всички достойни за най-остра критика биологизаторски и малтусиански уклони на концепцията си, те изказват и една доста рационална идея: има много средства за продължаване на живота, но трябва да помним, че въпросът да живееш или не до голяма степен зависи от състоянието на ума. Умираме поне донякъде и поради това, че сме поживели достатъчно дълго, и живеем, защото имаме още нещо да свършим.

Днес, когато пред науката стои задачата за продължаването на човешкия живот, целите му се определят обикновено доста противоречиво и също толкова различни излизат и времевите параметри, които почти никога не се определят в зависимост от социално-етичните и хуманистичните фактори. Затова се твърди например, че е възможно да се увеличи в бъдеще видовата продължителност на човешкия живот до 1000 и повече години, а понякога и до – безкрайност. Става дума не само за футурологична еуфория, но и за прогностичните изказвания на редица учени специалисти. Съществува международна асоциация по проблема "Изкуствено увеличаване продължителността на живота на хората", която е изградена върху идеята, че е възможно и необходимо да се продължи човешкият живот със стотици години. Според някои учени човекът ще достигне безсмъртие вече към ...края на XXI век.

Каква е картината обаче от социално-етична и нравствено-хуманистична гледна точка? Дали човечеството винаги ще се стреми към максималните граници на продължителността на индивидуалния живот и дори към безсмъртие, или ще намери други решения, когато неговото социално-етично и нравствено-хуманистично съзнание ще промени самото разбиране за смисъла на човешкия живот дотолкова, че личността ще престане да се разграничава от човечеството и неговите потребности и интереси ще се окажат за нея най-значими.

Трудно е да се каже как в бъдеще науката ще решава проблемите за увеличаване видовата продължи-

телност на живота на хората, макар че е ясно едно – пътят към отговора предполага комплексно прилагане на различни методи, отчитащи сложните взаимодействия в човешкия организъм като цялостна система. Още по-трудно е да твърдим днес в какви конкретни времеви параметри ще се определя индивидуалният биологичен живот на личността, пък и трябва ли да се опитваме да правим това вместо тези, които ще дойдат след нас; нали те, разбира се, ще бъдат по-разумни и по-човечни от нас. Вече излязоха много трудове, в които е доказано, че главното и решаващото за личността – равнището на функциониране на интелекта, достигнато в зряла възраст, може да бъде запазено до дълбока старост. Затова по всяка вероятност главната задача си остава да използваме по-рационално и максимално безценния дар, без да си поставяме цели, чието осъществяване ще има неизвестни последици за човечеството и за отделната личност. Та нали не е ясно изобщо как ще се отрази на хората в социален, психологичен и нравствено-етичен план дори самата перспектива за излизането на живота извън видовите параметри, тъй като това предполага съществени промени в човешкия организъм чрез "хомотехнологията", което може да доведе до опасно загубване на човешката индивидуалност, до идентичност на личността и др. А освен това опасни са не само геронтофобията, но и геронтофилията, всякакъв род спиране на историческото движение на поколенията, консервиране на постигнатото и ужасната перспектива за екстраполирането му стотици години напред, та дори и ... за безкрайно дълъг период. Едва ли който и да е действително достоен за безсмъртие човек ще се съгласи да се превърне във вечно олицетворение и стандарт на "човека изобщо" и така като че ли да се натрапва на бъдещето, лишавайки се, без да иска, от привлекателността на новото и от тайната на абсолютното движение на формирането на Човека, за което е писал Маркс и което поражда надеждата за появата на нов Аристотел, Гьоте, Толстой, Айнщайн и Маркс...

Впрочем Джонатан Суифт добре показва проблема за безсмъртието с "избраните" жители на Лапута, "обречени на вечност", когато достигнат старост, и завиждат на смъртта на другите старци. И Гьотевият Фауст се от-

казва от самоубийството не от егоистично желание, колкото може повече да удължи живота си, а от любов към хората, за да сподели с тях общата съдба на човечеството, вярно, като си запази все пак младостта. Това се опитва да възроди днес така наречената ювенология, чиито постулати, смятам, трябва тепърва да бъдат подложени на сериозна проверка не само от биологична, но и от социално-етична и нравствено-хуманистична гледна точка. Във всеки случай струват ми се по-обосновани и по-привлекателни геронтологичните положения на И. Давидовски, който смята, че "дълголетието и свързаният с него проблем за активна творческа старост е нещо по-реално от скучното безсмъртие. По същество става дума за новия човек, осъзнал потенциалните си възможности не само на Земята, но и в безграничните простори на Космоса. Човекът – господар на времето и пространството".

Този хуманистичен подход предполага ново научно и философско осъзнаване на смисъла на човешкия живот, на общия социален и морален прогрес на човечеството днес и в бъдеще. По този път човечеството сигурно ще трябва да промени и да преодолее много неща, цялата история на човешката мисъл го зове към това.

Що се отнася до бъдещето, и то доста далечното, в тази област, мисля, предстоят изключителни събития – може би най-големите в цялата история на науката, която с това ще влезе във "века на човека", когато цялата сила на научното знание ще се обърне към човека – неговия главен обект. Но за това са необходими съответстващи на разума и хуманността социални условия, които ще породят и новия етос на науката. И на този етап може би ще настъпи осъзнаването на уникалността на човека, разумния и хуманния, а какви изводи ще бъдат направени след това – по-добре да не гадаем. Във всеки случай осъществяването на проектите за промяна на биологичната природа на човека е възможно само в последния етап на "века на биологията" и при постигането на социална еднородност на човечеството върху основата на комунистическите принципи. Това ще ни позволи в бъдеще да решаваме проблемите на биологичното му усъвършенстване в съответствие с идеала, който е бил изграждан от човека през цялата история в митовете и утопиите и който ще бъде ут-

върден в бъдещето като резултат от синтеза на наука-та и изкуството, на разума, доброто и красотата.

Подобен мироглед и социален подход, вземащи под внимание многообразието на хуманистичните аспекти на проблема, вероятно трябва да бъдат разпространени и върху неоевгеничните проекти за "фабрикувания свръх-човек" чрез генетично "конструиране", и върху все-възможните проекти за качественото преобразяване на биологичната природа на човека чрез "медицинското ин-женерство" и др., за създаването на "свръхразумния чо-век" – чрез изкуствените средства за въздействие вър-ху психиката, за конструирането на "биокиборг", който органично би обединил биологичните човешки качества и "изкуствения интелект", силите на "подсъзнанието" и "свръхсетивността" с биокибернетичните устройства и др.

Този философски подход, основан върху научното разбиране за смисъла на човешкия живот, за крайността на индивидуалното битие и безкрайността на истори-ческото съществуване на човечеството, утвърждава без-смъртието на човека в това, което единствено отговаря на същността му – в материалната и в духовната кул-тура на човечеството, в безсмъртието на разума и ху-манността.

Биологът И. Шмалхаузен прекрасно е изразил това с думите: "Резултатите от творческата ни дейност не загиват заедно с нас, а се натрупват за благото на бъдните поколения. Нека тогава нашият кратък жизнен път да се освети от съзнанието, че човешкият живот е много по-висш от живота на другите и само смъртта е дала възможност за съществуване на безсмъртните творения на духа му." А мислите на изтъкнатия писател хуманист М. Пришвин допълват споменатото: "Въпреки че умира, в развалините му ще остане победното усилие на човека по пътя към безсмъртието... От него завинаги ще остане онова неповторимо, което той твори със слово, дела, помисли, дори с поклон и с настроение или дори с усмивка."

Човекът е безкрайна Вселена и Вселената за него е безкрайната "нишка на живота", устремен с разума и с хуманизма си към вечността...

ЩЕ СТАНЕ ЛИ ТЯСНО НА ЗЕМНОТО КЪЛБО?

ГЕНАДИЙ ГЕРАСИМОВ

ЦИФРИ И ХОРА

Човечеството се движи към бъдещето със "скорост" над десет хиляди души в час. "Мощността на двигателя", т.е. раждаемостта, бавно и незначително спада, но "скоростта" се увеличава за сметка на намаляването на смъртността и на увеличаването на абсолютния прираст на населението дори на фона на известно забавяне на темповете на растежа му.

Смъртността намалява, тъй като една след друга отказват "спирачките", които в миналото са задържали увеличаването на населението: предават се победени от медицината маларията, чумата, едрата шарка, холерата. И най-важното, навсякъде намалява детската смъртност. За това помогна не толкова откриването на нови медицински средства, колкото спазването на елементарни санитарни и хигиенни правила особено в Азия, Африка и Латинска Америка.

Увеличаването на сърдечно-съдовите и раковите заболявания много специалисти обясняват като резултат не от внезапно появила се сред хората предразположеност към тях, а от възможността на повечето хора днес да доживяват до възраст, в която тези болести се проявяват по-често. Това вече са последици от нарастването на средната продължителност на живота.

В резултат през годините след Втората световна война темповете на увеличаване на земното население се ускориха. Те са два пъти по-високи от темповете преди войната и четири пъти в сравнение с началото на века. Демографската динамика започна да прилича на уголемяваща се снежна топка.

Човекът населява Земята вече от неколкостотин хиляди години, но едва през 1830 година населението е

станало 1 милиард души. Вторият милиард е бил стигнат към 1930 година – след сто години, а третият – през 1960, след тридесет години. През 1975 година, или след тринадесет години, хората станаха вече 4 милиарда, а след пет години, през 1980 – 4,5 милиарда.

"След петдесет години – иронично коментира тези темпове още през 1966 година английският историк Арнолд Тойнби в книгата "Промяна и навик" – може да стане невярна любимата тема на древноримските епитафии "Migravit ad plures"[1], когато мъртвите са били смятани за "мнозинство". През 2015 година хората може да надминат по брой всичките си починали прадеди от момента на очовечаването им."

През годините след последната война почти навсякъде се обръща особено внимание на проблемите на народонаселението, при което, както писа един вестник, доста хора "направиха кариера от загрижеността за тенденциите на народонаселението".

Съответните научнопопулярни книги и особено статиите във вестници и списания винаги намираха читатели, които бяха любопитни да погледнат семейния си живот от глобална позиция. Темата позволява да бъдат използвани много публицистични похвати. Днес живата маса на хората например превишава 200 милиона тона; при запазване на сегашните темпове на прираст само след някакви си 1500 години тя ще надхвърли масата на Земята...

Особено много се писа по тази тема през шестдесетте години, когато прирастът на населението в света беше 2 на сто годишно. Такъв прираст, като се имат предвид така наречените сложни проценти, т.е. проценти върху процентите, означава удвояване на първоначалната цифра след тридесет и пет години – срок, който за мащабите на човешката история е съвсем кратък.

Американският писател фантаст Айзък Азимов писа през 1973 година в книгата "Днес и утре и...":

"Днес на Земята сме 3,5 милиарда. През 1990 година ще станем 4,7 милиарда. Населението на Съединените щати ще достигне 300 милиона, или почти 1/3 от милиарда. През 1990 година само американците ще са два

[1] Премести се при многото (лат.) (бел. ред.).

пъти повече от всички човешки същества на Земята, живели по времето на Юлий Цезар.

Старото библейско наставление да се плодим и да се множим и да населяваме Земята вече престана да съответства на онези условия, при които е било писано Битието. Човечеството наистина се плоди, наистина се множи и пренасели Земята. Ако продължаваме в тази насока, ще стигнем до катастрофа."

По ирония на прогнозите Азимов тръби тревога, като се позовава на... занижени прогнози. На Земята сме вече толкова, колкото фантастът е очаквал да бъдем след две години...

Явно е неоспорим факт, че рязко се ускоряват темповете на прираст на населението в глобални мащаби. Той породи образния израз"демографски взрив".

Доста хора са изплашени като Азимов от взрива. Нека ги наречем "песимисти". Други озадачено ги питат: "Взрив ли? Не чуваме никакъв взрив." Да ги наречем "оптимисти". Трети смятат, че няма основания да изпаваме в паника, но че е лекомислено да си затваряме очите и да се успокояваме, че проблемът ще си "отиде" от само себе си. Нека ги наречем "реалисти".

Да се запознаем първо с "песимистите".

Можем да ги открием на най-невероятни места. Американският специалист по въпросите на военната стратегия Бърнърд Броуди например пише в книгата "Стратегия във века на ракетното оръжие":

"Безконтролното нарастване на населението с обичайната му спътница нищетата, неограниченото производство на потомство, в резултат на което хората не могат да се измъкнат от дяволския кръг на ужасяващата бедност – ето почти неизбежното бедствие, което заплашва да сполети по-голямата част от съвременното човечество."

Френският социолог Гастон Бутул в книгата "Пренаселеността" призовава към "демографско разоръжаване", което трябвало да започне с "мораториум върху раждането".

Оригинален план за такъв "мораториум" предлага американският социолог Кенет Болдинг в книгата "Смисълът на XX век". Авторът препоръчва да бъде създаден пазар за сертификати, равностойни, да речем, на 0,1 дете. Жената ще получава право да ражда само след

като събере десет такива сертификата. Тя ще набира известно количество от тях при навършване на пълнолетие, а останалите ще си ги купува допълнително. Броят на сертификатите в обращение трябва да е толкова, че да се осигурява само просто възпроизводство на населението, неговият "нулев растеж". Според схемата на автора богатите ще купуват сертификатите от бедните, което ще спомага за изравняването на доходите и за по-доброто възпитание на подрастващото поколение в материално осигурените семейства. Болдинг добавя:

"Особената природа на това предложение го прави абсурдно засега. Но фактът, че то изглежда абсурдно, отразява всъщност абсолютното нежелание на човечеството да застане лице срещу лице с проблема, който в крайна сметка сигурно е най-сериозният от всички, стоящи пред хората."

Планът на Болдинг не отива толкова далече, както известното "скромно предложение" на английския сатирик Джонатан Суифт, който препоръчва да се намали броят на кърмачетата, като се приготвят от тях различни деликатеси. Но Суифт се смее, а Болдинг е сериозен...

Сред "песимистите" е и английският писател Чарлс Пърси Сноу. В брошурата "В блокадно положение" той предсказва, че към края на века ни очаква катастрофа вследствие на челен удар на проблемите на народонаселението с проблемите на неговото изхранване. "Много милиони хора в бедните страни ще умират от глад буквално пред очите ни. Ние ще ги гледаме от екраните на телевизорите си."

От време на време се появяват (и широко се обсъждат в печата) "доклади", подготвени от експерти и различни организации. Към "песимистичните" трябва да отнесем и докладите на Римския клуб – "Границите на растежа" (1972) и особено "Повратен момент за човечеството" (1974), предизвикали оживена полемика. В тях бе направен извод, че при запазването на съвременните тенденции в увеличаването на населението и изразходването на природните ресурси границите на растежа на тази планета ще бъдат достигнати още през някоя от следващите сто години.

През 1977 година тогавашният президент на САЩ Джими Картър даде указания на Съвета по качеството на околната среда и на Държавния департамент в

сътрудничество с другите федерални ведомства да изучат "вероятностите за промените в броя на населението, за осигуряването на природни ресурси и за промените в качеството на околната среда на Земното кълбо до края на века". През 1980 година бе публикуван докладът "Глобална прогноза за 2000 година, на прага на XXI век", в който се казва:

"Вече няма време за бавене... Ако държавите не вземат колективни и индивидуални смели и творчески мерки, насочени към подобряване на социалното и икономическото положение, намаляване на раждаемостта, по-добро използване на ресурсите и опазване на околната среда, светът трябва да очаква трудности при посрещането на XXI век.

С "песимистите" спорят "оптимистите", вярващи в силата на човешкия разум, който ще се пребори със статистичните екстраполации, и в това, че човечеството е родено за щастие.

Към "оптимистите" можем да причислим американския футуролог Херман Кан, който през 1967 година издаде заедно с Антъни Винер книгата "Година 2000 – рамка на разсъжденията относно идните 33 години". Един от възможните "сценарии" е вариантът за увеличаване на доходите в развиващите се страни до равнището на развитите и изводът, че Земното кълбо може да осигури на 20 милиарда души по-високо жизнено равнище в сравнение със сегашното в Съединените щати. На теория очевидно този извод е верен, но нали въпросът е как да бъде постигнато това?

От съветските "оптимисти" можем да споменем астрофизика И. Шкловски и публициста И. Забелин. И двамата свързват увеличаването на населението с излизането на човека в Космоса, като предлагат колонизирането му. И двамата не вземат предвид икономическата нереалност (поне що се отнася до близкото бъдеще) на такъв род "миграции". Съветският социолог Е. Араб-Оглу възразява срещу подобна наивна гледна точка: "Увеличаването на броя на бездомните, унижените, гладуващите и неграмотните на Земята в резултат от "демографския взрив" на развиващите се страни в никакъв случай не ни доближава до активното и широко усвояване на Космоса, което могат да осъществят само страни, напреднали в икономическо и

научно-техническо отношение, а по-скоро ни отдалечава от него. Наивно е, разбира се, да си представяме колонизирането на Космоса като масово преселване на неграмотните и неквалифицирани земеделци, занаятчии и дребни търговци на други планети, когато им стане тясно на Земята. На тях и днес вече им е тясно!"

Ако трябва да бъдем точни, в крайна сметка всички демографи трябва да бъдат "оптимисти", тъй като чрез проста екстраполация на съществуващите тенденции много бързо се стига до абсурди.

Оптимизмът им трябва да се изразява в убедеността, че рано или късно броят на земното население ще се стабилизира.

"Оптимистите" като английския икономист Колин Кларк, смятащи, че Земята може да изхрани 47 милиарда души, ако вземем американските стандарти, или дори 157 милиарда, ако вземем японските, все едно ще трябва да признаят ограничеността на размерите на нашата планета и теоретичната неограниченост на увеличаването на населението. Все някога броят му би трябвало да се стабилизира. По този повод още през 1881 година Енгелс пише: "Абстрактната възможност за такова увеличаване на човечеството, че да се налага да се ограничава нарастването му, наистина съществува."

След сто години "абстрактната възможност" взе да придобива конкретни очертания.

Да се запознаем с гледната точка на "реалистите".

Темповете на прираста на земното население, които през шестдесетте години бяха почти 2 на сто годишно, намаляха през 1975-1980 година до 1,72 на сто, а към 2000 година трябва да станат 1,6 на сто.

Намаляването на темповете на прираста предизвиква постоянно преразглеждане на демографските прогнози, като се намалява предсказаният брой на хората за 2000 година. Фондът на ООН за дейността в областта на народонаселението отбелязва в публикувания през 1982 година доклад "Ситуацията в областта на народонаселението", че към края на века земното население най-вероятно ще възлиза на около 6,1 милиарда души - с 1,4 милиарда, или с 20 на сто, по-малко, отколкото се очакваше при запазването на плодовитостта на петдесетте години.

Но и тази перспектива е доста страшна: към края на века планетата ни ще трябва да изхранва население, по-многобройно от сегашното с 40 на сто.

Тече 29-ият ден...

Това образно сравнение дължим на Р. Летс, оприличил човечеството с бързо растяща водна лилия. Лилията достига пълното си развитие на 30-ия ден.

"29-ият ден". Така нарече книгата си, издадена през 1978 година, Лестър Браун - ръководител на научно-изследователската организация "Страж на света". В нея се разглежда проблемът за привеждането на потребностите и броя на земното население в съответствие с ресурсите. Стабилизирането на броя на населението заедно с прекратяването на разточителната и неефективна надпревара във въоръжаването и някои други препоръки биха могли според Браун да помогнат на хората да посрещнат, както се полага, "30-ия ден".

През 1979 година "Страж на света" публикува доклада "Тенденции в областта на ресурсите и политиката за народонаселението: време за нови оценки", в който Лестър Браун пише:

Необходимото осигуряване дори на шест милиарда души е невъзможно без сериозно подобряване на управлението на биологичните системи, без широко разпространяване на рационирането[1], без строга икономия на енергия, без програми за оползотворяване на отпадъците и без по-равномерно разпределяне на такива жизненоважни ресурси, като храната, земята и горивата."

В поредната си книга "В изграждане на жизнено общество" (1981) Браун продължава темата под хуманистичния девиз "Не сме наследили Земята от бащите си, а сме я взели назаем от децата си". Той предлага колкото може по-бързо да се започне изграждането на "жизнено общество", за което "ще са необходими кардинални икономически и социални преобразувания, всеобща промяна в икономическите приоритети и в демографската политика".

---

[1] Определяне на дажба, определяне на количество храни и стоки, които всеки може да получи в една страна при купонна система (бел. прев.).

Дотук разглеждахме проблема за народонаселението изобщо, в глобален мащаб. Но в реалния свят той като че е "разположен" по "национални квартири". Някои страни водят политика за ограничаване на раждаемостта, други я поощряват, а трети мълчаливо споделят мнението "колкото бог даде" и пускат работата на самотек. Разбира се, всяка държава по силата на присъщия й суверенитет има пълното право сама да решава как ще живее. В конкретните национални граници могат да съществуват различни исторически, икономически и политически фактори, от които се получава демографската "равнодействаща сила". Излиза, че глобалният проблем за народонаселението се решава върху регионална основа, при това често съвсем не така, както трябва.

Световната демографска ситуация е доста разнообразна. В общи линии, може да се каже, че в икономически развитите страни равнището на раждаемостта и на смъртността се понижава, а темповете на нарастване на населението се забавят, като в няколко държави са спаднали под нулата, или населението е започнало да намалява. А в развиващите се страни при понижаване на смъртността раждаемостта остава висока, което води и до висок прираст на населението. Това са сто двадесет и шест държави, в които живеят повечето хора.

На пръв поглед може би изглежда, че децата са помощ, а не бреме за икономиката, тъй като израстват и стават работници и могат да си върнат изцяло първоначалния "кредит". Но животът не е толкова праволинеен. Демографите са направили ориентировъчни изчисления, според които, за да се поддържа прираст на населението 1 на сто годишно, трябва да се изразходват 3 на сто от националния доход. Това са така наречените демографски инвестиции, които имат значителен срок на възвръщаемост. Прирастът на продукция на глава от населението е обратнопропорционален на увеличаването на населението за същия период. В резултат растящият доход в развиващите се страни, разпределен на глава от населението, понякога не се изменя или дори намалява. Това напомня ситуацията от приказката на Луис Карол за Алиса в страната на чудесата, когато герои-

нята трябваше да бяга с всички сили, за да стои на едно място.

Темповете на икономическия растеж в повечето капиталистически страни, особено през периода на забележимо спадане в световната икономика, не са достатъчни, за да се съчетаят икономическият и демографският растеж.

Същината на проблема в тези държави понякога е не само в това, че се появяват "излишни" гърла, но и че те се превръщат в "излишни" ръце. А те не могат да бъдат използвани поради социално-икономически причини. И в крайна сметка, за да се реши проблемът, трябва да бъдат премахнати именно тези социално-икономически причини. Децата не са виновни.

Западният печат причислява безработицата към "глобалните" проблеми. Но в Съветския съюз няма безработица. Проблемът за "излишните" ръце е породен не от демографията, а от икономиката, макар че в конкретните условия на една или друга страна демографията може да го изостри.

Мащабите на безработицата са огромни. През 1980 година американската организация Фонд за опазване на околната среда публикува доклад за динамиката на работната сила в света за периода 1965-1995 година. Фондът е изчислил, че работната сила в света ще нарасне за тези тридесет години с 931 милиона души и ще се увеличи най-много в регионите, където проблемът за заетостта на населението вече е изключително остър.

По данни на Фонда за посочения период в Латинска Америка работната сила ще нарасне със 127 на сто, в Африка - със 102 на сто, в Азия - със 74 на сто, в Северна Америка - с 52 на сто и в Европа - с 21 на сто.

Прогнозите на Фонда, наречени от неговия представител "сензационни", са същевременно и съвсем точни, тъй като хората, които ще изпълнят трудовата борса през 1995 година, вече са родени. Цифрите от доклада за конкретните страни дават и представа за трудностите, които ги очакват при осигуряването на работа за допълнителните милиони. Работната ръка в Египет например ще нарасне от 8,3 милиона през 1965 година на 16,8 милиона през 1995 година. За Бангладеш цифрите

са съответно 20,6 милиона и 43,6 милиона, за Мексико – 12,5 милиона и 33,8 милиона.

Докладът предрича увеличаване на безработицата в света.

Друга особеност на демографската ситуация в бъдеще е нарастването на градското население в резултат от най-великото по израза на експертите от ООН преселение в човешката история. Днес в градовете живеят 40 на сто от хората. Към 2000 година градското население ще представлява половината от земното.

Ще нараства броят на градовете гиганти преди всичко в развиващите се страни.

През 1900 година Лондон е бил единственият град в света с население над 5 милиона души. Сега има двадесет и шест такива града, а към края на века според прогнозите на ООН те ще са шестдесет. В тях ще живеят 650 милиона души.

В това отношение на първо място обикновено е Мексико. То е нагледен пример за проблемите, които възникват от прекалената урбанизация. Сега населението на града е около 14 милиона души[1]. Много от жителите му обитават бедните покрайнини, където няма електричество и канализация. През 1970 година средно на 2,6 души се е падала една стая, а 40 на сто от жилищата са били едностайни. През 1976 година една стая се е падала вече на 5,6 души. Властите смятат, че всяка година е необходимо да се строят един милион и двеста хиляди жилища. Училищата в градовете са малко – по тази причина два милиона деца не ходят на училище. Ще спомена също за постоянното замърсяване на въздуха с образуване на смог, за транспортните трудности, за проблемите на безработната младеж и т.н.

Такова е положението днес в Мексико. А му се предрича зашеметяващо нарастване – според някои изчисления даже 40 милиона жители през 2000 година...

Проблемите на безработицата и на разумната урбанизация са примери за преплитане на социалните с демографските проблеми. Около това преплитане, около различните му "възли" се разпали ожесточен спор. "Неомалтусианците" са склонни да абсолютизират значението на контролирането на раждаемостта и да дирят в

[1] Данните са от 1983 година (бел. прев.).

него панацеята едва ли не за всички беди, очакващи човечеството. Догматично настроените "оптимисти" са склонни да виждат в споменатото "контролиране" идеологическа машинация, с която се отвлича вниманието на масите от истинския виновник за бедите в развиващите се страни – неоколониализма.

Около 80 на сто от хората в развиващите се страни имат сега правителства, които смятат, че раждаемостта в страните им е прекалено висока, и се стремят да я понижат. Друг е въпросът, че понякога програмите за "планиране на семейството" и за социално-икономическо развитие почти нямат връзка, че се преувеличава ефективността на едно чисто "техническо" решение, каквото е "контролирането на раждаемостта".

Можем да приемем, че сълзливите оплаквания от времето на Малтус, че хората се плодели безотговорно като зайци, са били нещо като гръмоотвод за мълниите на социалния гняв на угнетените бедни маси. Нищетата им е била изобразявана като следствие не от експлоатацията, а от похотта. Войната е изглеждала като полезно кръвопускане.

Но в нашия просветен век няма особен смисъл сериозно да се изтъкват като доводи такъв тип опростени демографски факти.След Световната конференция на ООН за народонаселението в Букурещ /1974/ в повечето страни взе връх разбирането за комплексността на проблема. През 1978 година – след проведената от Комисията на ООН за народонаселението анкета сред правителствата по проблемите на населението – се изясни, че сто двадесет и осем правителства, включително сто и четири от развиващите се страни, смятат социално-икономическото развитие за основен фактор при решаването на демографските проблеми. Тук все още не бе уточнен характерът на социално-икономическото развитие, но вече бе постигнато съгласие по въпроса, че "контролирането на раждаемостта" заема второ, подчинено място.

Първоначално проблемът за народонаселението изглеждаше доста лесен. Той възникна след бързото увеличаване на населението в развиващите се страни и бе разглеждан като спънка на икономическото развитие. Смяташе се, че може да бъде решен чрез "техническото" спиране на нарастването на населението.

Бяха необходими продължителни дебати, проучвания и практически провали на програмите за "контролиране на раждаемостта", за да се погледне на проблема от всички страни, във връзката му с другите проблеми.

И все пак еднозначен отговор няма.

Дали отначало да се намалят темповете на раждаемостта, за да се ускорят после темповете на икономическото развитие? Или пък отначало трябва да се ускорят темповете на развитие на икономиката и после да се намалят темповете на раждаемостта? Кокошката или яйцето?

Смята се, че в Шри Ланка са успели да намалят темповете на прираст на населението още преди да бъдат ускорени темповете на икономическия растеж. От друга страна, в Мексико икономическото развитие не бе последвано от очакваното намаляване на темповете на нарастване на населението.

Същевременно се увеличават доказателствата, че намаляването на раждаемостта може да подпомогне развитието, а развитието може да доведе до понижаване на раждаемостта.

В Световния план за мерки в сферата на народонаселението, приет на Конференцията в Букурещ, политиката за народонаселението се разглежда вече като основен елемент на политиката в областта на социално-икономическото развитие. В документа на ООН за резултатите от проведената през 1976–1978 година анкета сред правителствата по въпросите на народонаселението оптимистично се констатира, че "демографията е заела мястото, което би трябвало да заема винаги – да бъде в центъра на процеса на социално-икономическото развитие на обществото".

А колкото до селяните от Азия, Африка и Латинска Америка, които са "детонаторът" на "демографския взрив", семействата им са многодетни не поради една-единствена причина, която може да бъде отстранена – например с някоя техническа новост от рода на вътрешноматочната спирала, а поради комплекс от разнородни причини. Те трябва да се проучват, за да се открият конкретните начини за влияние върху всяка от тях.

На едно от първите места демографите обикновено посочват обичаите и традициите. Повечето от тях далеч

не са разумни или оправдани за съвременните условия, но затова пък всички са осветени от вековете и по тази причина критерият за разумност се отхвърля, тъй като нямал нищо общо с въпроса. Може да се спомената обичаят за ранните бракове или безправното положение на жената, превърната в машина за раждане на деца, или влиянието на общественото мнение, според което броят на децата в семейството е показател за преуспяване, а бездетното семейство е безполезно.

Съществуващите в повечето източни страни традиции за ранни бракове са причина за увеличаването на децата в семейството. В селата на страните от Азия, Африка и Латинска Америка и до днес има доста малолетни майки.

Позицията на водещите религии относно контролирането на раждаемостта влияе отрицателно върху осъществяването му.

Не е чудно, че изправени пред толкова много трудности, някои ентусиасти преоцениха възможностите на техническите новости от областта на ограничаването на раждаемостта, които им се струваха ясно и бързо решение на доста сложния и дълготраен проблем.

Програмите за "контролиране на раждаемостта", провеждани в повечето развиващи се страни, са предмет на особено внимание от страна на демографите. Един от тях, Бърнърд Берелсон, почетен президент на Международния съюз за научни изследвания по проблемите на народонаселението, разделя държавите на няколко групи. В групата страни с безспорни тенденции към намаляване на раждаемостта той включва Южна Корея и Чили, а в страните с доста вероятни тенденции към намаляване на раждаемостта – КНР, Бразилия, Мексико, Филипините, Тайланд, Турция, Колумбия, Шри Ланка, Венецуела и Малайзия. А Индия, Индонезия, Египет и Перу той определя като страни с вероятни тенденции към намаляване на раждаемостта. И накрая, Берелсон отнася Бангладеш, Пакистан, Нигерия, Иран, Заир, Судан, Мароко, Алжир, Танзания, Кения и Непал към страните с малко вероятни тенденции за намаляване на раждаемостта.

В последната категория е включена и Бангладеш – страна, която е пример за пренаселеност. Във всеки случай това е най-гъсто населената държава – 94 ми-

лиона души живеят върху площ 142 хиляди квадратни километра. Ако се запазят сегашните тенденции, населението й до 2000 година ще се удвои.

Военното правителство на страната обяви през декември 1982 година извънредна програма, наречена от ръководителя на военната администрация Хюсеин Мохамед Ершад "военна операция". В програмата между другото се предвижда и масова стерилизация. Целта – само 115 милиона души към 2000 година.

В областта на контролирането на раждаемостта изпъква примерът на Япония.

Група японски демографи, чиято статия за успехите на страната им в тази област бе публикувана през 1979 година от Фонда на ООН по дейността в областта на народонаселението в сборника "Световното население и развитието: предизвикателства и перспективи", виждат тайната на успеха в съчетаването и в едновременното въздействие на редица причини. Сред тях те посочват всеобщото училищно образование, нарастването на доходите, подобряването на храненето, промяната на ролята на жената в обществото, ясната и решителна позиция на правителството.

В крайна сметка, докато през периода 1945–1950 година прирастът на населението в Япония е възлизал на 2,8 на сто годишно, сега той е равен на 0,7 на сто годишно. Раждаемостта през периода 1947–1949 година е била 34 души на хиляда население, а през 1977 година – 15,5.

Особено място заема 1966 година като още един конкретен пример за промяна на поведението на хората под въздействието на доста краткотрайни фактори.

Според вярванията родените през годината на "огнения кон" момиченца стават лоши жени. И интересът към децата рязко спаднал, раждаемостта достигнала 13,8 на хиляда.

"Демографският преход в следвоенна Япония е особено интересен – се казва в споменатия сборник. – На Западна Европа й беше необходим половин век, за да постигне по-ниско равнище на раждаемост и смъртност. В Япония този преход бе извършен за десет години."

Типичен пример за страна, завършила "демографския преход", са САЩ, където прирастът на населението е 0,9 на сто годишно. Расте броят на разводите, на се-

мействата само с един родител, на извънбрачните деца и на лицата, които предпочитат да живеят сами. След преброяването през 1980 година Бюрото по преброяването за пръв път се реши да прогнозира – предвижданията са, че към 2050 година прирастът на населението в страната ще се задържи почти около нулата.

Би било обективно недостатъчно да се обсъжда тази тема, без да се разгледа политиката за народоселението в дадена страна. Още повече ако тя безспорно е и ще бъде в близко бъдеще на първо място по брой на населението.

При първото преброяване на населението в КНР – през 1953 година, бяха регистрирани 601 милиона жители. Резултатите от второто преброяване дълго се пазеха в тайна, което пречеше на всички демографски прогнози. Според публикуваните данни населението на КНР бе 723 милиона души.

Третото преброяване – проведено през юли 1982 година, представи крайната цифра 1 031 882 511 души. В нея е включено населението на Тайван, на Хонконг и на Макао – територии, които се смятат за китайски. Населението от континенталната част на Китай при преброяването е възлизало на 1 008 175 288 души.

Според член 25 от Конституцията на страната, приета през 1982 година, "държавата въвежда планирана раждаемост, за да приведе нарастването на населението в съответствие с плановете на социално-икономическото развитие".

Що се отнася до съпружеските двойки, по член 49 те се "задължават да провеждат планово детераждане".

Целта е към края на века населението на страната да не надхвърля 1 милиард и 200 милиона души, като се подчертава, че за постигането на тази цел "ще трябва да се положат още много усилия".

Тази перспектива конкретно бе посочена и в Откритото писмо на ЦК на ККП до партията и комсомола. Според изчисленията на китайските демографи целта може да бъде постигната само ако във всяко семейство има не повече от едно дете.

Вземат се редица административни мерки, които би трябвало да накарат китайските семейства да имат съответното поведение. През януари 1983 година например, по време на първия месец на пропагандата за

ограничаване на раждаемостта, китайските вестници съобщиха, че в осем провинции и градове семействата само с едно дете са 80–90 на сто от общия брой семейства. 12 милиона и 600 хиляди жени в страната са получили свидетелство за раждане само на едно дете.

Китайското ръководство открива причинно-следствена връзка между темповете на прираста на населението и икономическото и социалното развитие.

ОСОБЕНОСТИ НА ДЕМОГРАФСКОТО РАЗВИТИЕ В СССР

В Съветския съюз темповете на нарастване на населението като цяло се стабилизираха и от 1967 до 1980 година бяха средно 0,9 на сто годишно, като нито веднъж не надхвърлиха 1 на сто. Но тази обща цифра крие съществени регионални различия. Демографите разделят на три групи петнадесетте съветски републики.

Първата и най-голяма група образуват републиките с ниска раждаемост – Руската федерация, Украйна, Белорусия и прибалтийските републики. В тях живее 80 на сто от населението на страната, а равнището на раждаемостта не съответства дори на простото възпроизводство на поколенията. Налице е "нулев прираст". Фактически прирастът на населението се дължи на миграцията и на високата раждаемост в миналото, в резултат на която се е образувал известен потенциал на нарастването.

Във втората група са републиките със средно висока раждаемост – Казахстан, Грузия, Азърбайджан, Молдавия, Армения. В тях живее над 10 на сто от населението на Съветския съюз.

В третата група влизат републиките от Средна Азия, които имат висока раждаемост. В тях живее по-малко от 10 на сто от населението в СССР.

За отбелязване е, че раждаемостта днес намалява навсякъде, дори в третата група.

Някои съветски демографи поддържат хипотезата за "демографския преход" от традиционните към съвремен-

ните начини за демографско възпроизводство. Те смятат, че този преход е толкова неизбежен, колкото неизбежен е социално-икономическият прогрес.

Според тази хипотеза в републиките от Средна Азия се очаква значително намаляване на раждаемостта във втората половина на осемдесетте години.

Но засега разликата в равнището на раждаемостта води до промяна в съотношението между националностите, а това дава повод на западните журналисти, склонни към сензации, да предричат как руснаците щели да станат малцинство в Русия. Всъщност те грешно наричат Съюза на съветските социалистически републики, където всяка република има равни права с останалите, Русия.

Държавата помага на майките с материални поощрения и привилегии, но не се намесва в семейния съвет, който единствен може да решава въпроса за децата.

Според нашите принципи за съзнателно майчинство всички деца трябва да са желани.

Същевременно съветската общественост като цяло не си поставя "нулевия прираст" за цел, към която би трябвало да се стреми, а на развитието на съветската икономика пречи евентуалното намаляване на работната ръка.

Но прогнозите сочат, че в страната продължава процесът на преход към "нулев прираст". За това допринася и тенденцията (макар и да се разглежда като временна) към известно повишаване на смъртността през последните години поради нарастване на смъртността при мъжете в детска и трудоспособна възраст.

Съветските демографи са заети сега с проблемите по разработването на комплексна дългосрочна програма за развитие на населението в СССР. Решаването на тази задача ще отнеме доста време и усилия. Ще трябва да се започне от главното – от обосноваването на необходимостта да се управляват демографските процеси и на възможностите за това, – след което да се разработи методика за анализ на взаимовръзката между икономическите и демографските процеси.

Работата тепърва започва.

В различните страни проблемът за народонаселението не само се решава по различни начини, но и се поставя съвсем различно. Има страни, които провеждат "наталистична" политика за насърчаване на раждаемостта. Поддръжниците ѝ твърдят следното: "Ако в света има много китайци, от това не следва, че в света са много французите." И тъй като е невъзможно да се намери общо за всички решение, много от трудовете за народонаселението, написани от глобални позиции, страдат от утопичност. Глобални позиции засега няма – има национални позиции.

С времето все по-широко признание печели гледната точка, според която икономическият и социалният напредък на една страна ѝ "развиват имунитет" срещу проблема за народонаселението. Гъстотата на населението от европейските страни (особено като Холандия, част от територията на която е "извоювана" от морето) е значително по-голяма в сравнение с повечето развиващи се страни. Но "пренаселени" се оказват не страните от типа на Холандия, а държавите, които още не са укрепнали икономически.

Този факт показва, че на сегашния етап и в близко бъдеще проблемът за народонаселението не е свързан с проблема за абсолютната пренаселеност на планетата като цяло, а е следствие от слабото икономическо развитие на отделни страни.

Затова имаме пълно основание категорично да възразим на всеки, който смята, че планетата ни вече е станала човешки кошер, на всеки, който заявява като покойния американски писател Джон Стайнбек, че "имаме вече прекалено много хора и се готвим да произведем прекалено много", на всеки, който твърди като още един американски писател – Гор Видал, че "по света има страшно много хора, страшно малко храна, страшно малко енергия".

На теория при всеки биологичен вид съществува вероятност от абсолютна пренаселеност, но на теория, тъй като е невъзможно да нарастваме неограничено в ограничените рамки на нашата планета (тук ще изключим варианта за космическа миграция). Освен това по исто-

рически, географски и икономически причини човечеството се е заселило по света неравномерно. В условията на изостанала икономика, наследена от колониализма, допълнителните човешки ресурси не намират приложение и стават не ресурси, а бреме. Както показва опитът на КНР, дори преустройството на начина на производство все още не води до бързо и автоматично решаване на демографските проблеми.

Процесът на преодоляване на икономическата и културната изостаналост е доста продължителен. При тези условия сензациите от областта на контролирането на раждаемостта изглеждат понякога лесен и бърз отговор на един доста сложен и дълготраен проблем. Но няма смисъл ограничаването на раждаемостта да се противопоставя на икономическото и социалното развитие, а трябва да се обединят първото и второто за благото на второто. В Световния план за мерките на ООН в областта на народонаселението е записано, че страните, които се стремят да въздействат върху раждаемостта, трябва да дават приоритет както на осъществяването на програмите за развитие, така и на стратегията в областта на образованието и на здравеопазването, защото, съдействайки за икономическия растеж и за повишаване на жизненото равнище, те оказват същевременно решаващо въздействие върху демографските тенденции, включително върху раждаемостта.

С други думи, понижаването на раждаемостта идва по-скоро като страничен продукт на развитието, отколкото като резултат от пропагандата на противозачатъчните средства.

Тук действа очевидната за демографите и скрита за обикновеното съзнание обратна зависимост между броя на децата в семейството и материалното и културното равнище на родителите. Хората, които нямат нищо, имат деца. Ако трябва да се избира между децата и благосъстоянието или между децата и работата на майката, решението на семейния съвет все по-често е против децата. В резултат спада раждаемостта. Ако това се смята неблагоприятно за нацията, вземат се мерки за подпомагане на майката и детето, за да се поощрят семействата да имат повече деца, което далеч не винаги се постига.

В същото време теоретично може да се предположи,

че е започнал периодът на така нареченото "вторично многодетство", свързано с много високо жизнено равнище. Той идва след периода на раждане на относително малко деца на основата на средно жизнено равнище, който пък е заместил периода на "първичното многодетство", съответстващ на ниско жизнено равнище. Основната причина вероятно е в това, че хората просто обичат децата си. Но влиянието й се определя и от други фактори, тъй като хората обичат не само децата си. Когато са принудени да избират между любимата работа (или дори удобствата) и детето, особено ако не е първо, изборът на част от тях не е в полза на детето. Но при разпределение на благата според потребностите и при пълна осигуреност с детски заведения може би изобщо ще отпадне необходимостта да се прави избор: или дете, или ... – и ще възникне възможността за съчетаване: и дете, и ...

"Вторичното многодетство" обаче ще се гради върху съзнателното майчинство и ще отстъпва в количествено отношение на "първичното", което се гради върху физиологията.

Така би могла да ни изненада демографията в бъдеще.

Засега демографите предсказват стабилизиране на населението на Земното кълбо. Между другото изчисленията им се различават по определянето на времето на стабилизиране и по общия брой на стабилното население.

В близко бъдеще населението ще продължава да нараства, макар и с по-ниски от очакваните темпове. Да вземем оценките на професор Леон Таб, директор на Демографския център на ООН. Днес населението на Земята е 4 милиарда и 800 милиона души[1]. През 2000 година ще е 6 милиарда и 100 милиона, през 2025 – 7 милиарда и 100 милиона, през 2125 – 10 милиарда и 530 милиона души.

Прирастът на населението по континенти няма да е еднакъв по разбираеми причини. Ако днес в Европа живеят 484 милиона души, през 2000 година те ще са 520 милиона – доста скромен растеж. В Африка сега има 469 милиона, а през 2000 година ще са значително повече –

[1] Данните са от 1983 година (бел. прев.).

828 милиона. В Южна Америка за същия период населението ще нарасне от 368 на 608 милиона души.

Тези цифри и динамиката им са впечатляващи, но те все още не дават основание да се говори за "пренаселеност" на планетата. Те само предупреждават, че трябва да се бърза с решаването на проблема за осигуряване на необходимото качество на живот за всички хора по света. Всички трябва да бъдат нахранени не само с калорична, но и с разнообразна храна, която да не допуска едно от бедствията на развиващите се страни сега – така наречения белтъчен глад. Всички трябва да са облечени и да имат покрив над главата си. Енергийните източници на природните ресурси ще трябва да издържат на нарасналия човешки товар.

Тези важни проблеми заслужават да бъдат обсъдени поотделно. Тук ще отбележим само, че оптимистичният подход към решаването им е обоснован, тъй като не се опира на априорна вяра в светлото бъдеще на човечеството, а на постиженията и възможностите на съвременната наука. Един от бившите генерални секретари на ООН – У Тан, каза навремето: "... отсега нататък не ресурсите ще ограничават силата на въображението, а липсата на въображение ще ограничава използването на ресурсите".

Разбира се, неизбежно ще избухват и научни спорове. Около световната продоволствена криза през шестдесетте години например ФАО публикува брошурата "Трябва да бъдат изхранени 6 милиарда". До 2000 година, както видяхме, този проблем ще трябва да се реши.

Същевременно световното производство на храни нараства недопустимо бавно. През шестдесетте години нарастването бе 2,8 на сто годишно, а през седемдесетте спадна до 2,5 на сто. От друга страна, то малко изпреварва нарастването на населението, но в развиващите се страни картината не е благоприятна. В групата на така наречените най-слабо развити страни през седемдесетте години населението се увеличаваше средно с 2,5 на сто годишно, а производството на хранителни продукти – с 1,9 на сто. В африканските държави през същия период производството на хранителни продукти беше под 1,6 на сто годишно, което е значително по-слабо от темповете на нарастване на населението. В резултат производството на хранителни продукти на

глава от населението в Африка днес е с 10 на сто по-малко, отколкото преди 10 години.

Оптимизмът в теорията контрастира с потискащата действителност. Изчисленията на много учени показват, че с използването на съвременните агротехнически методи майката земя може да изхрани няколко десетки милиарда души.

Няма особен смисъл да се опитваме да уточним подобни цифри или да включим в уравнението на човешкото оцеляване други сложни величини, като проблема за водата.

Затова пък има смисъл да погледнем върху проблема от гледна точка на приоритетите, използвани от хората и от политиците. Кое е по-важно - оръжието или маслото? Всепризнато е, че надпреварата във въоръжаването, вината за която носи империализмът, поглъща огромни ресурси, работна сила и умствен потенциал; от гледна точка на интересите на човечеството по-разумно е да ги използваме не за унищожаване на хората, а за подобряване на земната им участ.

Между другото надпреварата във въоръжаването е следствие на друга, по-дълбока причина. В света има капитализъм, империализъм, национализъм и неоколониализъм. Но това са други теми. Остава само да повторим, че демографските проблеми може да се решат не отделно, а само заедно с решаването на социалните, икономическите и политическите проблеми. Човешкият ум, използвайки съществуващите земни ресурси и възможности, е в състояние през 2000 година да осигури на шестте милиарда земни жители приемливо жизнено равнище - но само при ревизия на сегашното степенуване на приоритетите. Тогава ще важи стихът на руския поет Михаил Лермонтов: "Под небом места много всем".

ПОЛЕТ В ТРЕТОТО ХИЛЯДОЛЕТИЕ

РУДОЛФ ХОФЩЕТЕР

По всичко личи, че преходът от второто към третото хилядолетие от нашето летоброене ще донесе и забележителен исторически преход в космонавтиката на земните жители – поставяне началото на посещение на човека на друга планета от Слънчевата система.

Ако се съди по досегашните успехи, към 2000 година или няколко години по-рано или по-късно космонавти ще стъпят за първи път на повърхността на по-отдалечената от Слънцето съседка на Земята – планетата Марс, ще предприемат разузнавателни пътувания с евентуално специално донесено от Земята всъдеходно превозно средство, ще живеят и ще работят в космически кораб до връщането си на Земята в така отдалечения от нас свят: ще правят проучвания, т.е. ще фотографират марсиански пейзажи, ще събират проби от почвата, ще монтират измервателни уреди с още по-голяма функционална продължителност, а възможно е да извършат и някои подготвителни работи за хората, които ще дойдат на червеното небесно тяло след тях, за да продължат започнатия някога грандиозен проект за овладяването на планетата Марс. Защото много вероятно е след това първо в света посещение на хора на друга планета да последват и други ...

През десетилетията след 2000 година експедициите на хора до Марс безспорно ще бъдат нещо съвсем всекидневно както, да речем, едногодишните арктични и антарктични експедиции на учени от много страни. Космонавти биха могли да се спускат на планетата с проучвателна цел, докато бъдат сменени, а така също да изграждат стационарни жилища, включително изследо-

вателски станции. Космически кораби, изстреляни от орбитални станции на Земята биха могли при случай да ги снабдяват с всичко необходимо за живот и работа. Марс би се превърнал в изнесена далеч напред база на човечеството в междупланетното пространство, в остров на живота, в природна космическа станция с хора на борда.

Учените си представят постоянно обитаваната лаборатория на Марс през по-следващите десетилетия като изследователска станция, която ще проучва повърхността, атмосферата и все още предполагаемата микробиология на планетата и ще се занимава с метеорологични изследвания, включително на прашните бури. За разлика от това астрономическите наблюдения на Марс не будят особени надежди поради наличието на атмосфера, макар и тънка, и преди всичко поради вилнеещите от време на време прашни бури. Човечеството би могло също така да използва Марс дори като евентуален доставчик на суровини: рудите, съответно минералите, на червената планета биха могли да се добиват и транспортират на Земята с товарни космически кораби. Изпълнима ми се струва и идеята, че бъдните заселници на Марс ще използват през дългия си престой природните ресурси на планетата. Може би за живота ще може от съдържащата се в недрата й свързана вода да се добиват кислород и водород. Според съветския учен Жишковски при химичното преработване на въглерода в атмосферата на Марс може да се образуват различни химикали и хранителни вещества под формата на изкуствени протеини, които биха стигнали за хилядолетия. Ученият вижда във въглеродуокиса, в който се съдържа свързан въглерод, изходен материал за евентуалната бъдеща химическа промишленост на Марс. Мощни и евтини енергийни източници, като ядрените реакции или слънчевата енергия, ще добиват от марсианските скали допълнителни количества въглеродуокис и вода. Освободеният при реакциите кислород ще може да превърне атмосферата на Марс във въздух, годен за дишане.

Засега тази перспектива, разбира се, е твърде далечна; най-напред хората ще трябва да стъпят на планетата. По принцип на Марс – както и на други небесни тела – това ще се случи едва когато автоматите вече няма да могат да доставят съществено нова ин-

формация. Много специалисти са на мнение, че овладяването на повърхността на Марс и особено търсенето на следи от живот могат значително по-добре и ефективно да извършат космонавти, отколкото програмиран робот. Но тези два метода на изследване не се взаимоизключват, а до голяма степен се допълват. Прости форми на живот на Марс – например микроби, продължават да се смятат за напълно възможни...

Именити учени в областта на космонавтиката си представят първото пътуване на хора до Марс да стане след приблизително петнадесет-двадесет години с много голям космически кораб – с маса най-малко 150 тона, някои специалисти говорят дори за 3000 тона, движещ се по всяка вероятност с атомно гориво. С екипаж най-малко от десет-дванадесет души, в състава на който са включени експерти от различни области на науката, включително един лекар, и то в никакъв случай само мъже: в екипажа непременно ще има и жени. Благоприятен и безпроблемен изглежда екипът, състоящ се предимно от брачни двойки, евентуално още без деца; когато има деца, дългата раздяла е нежелателна за родителите и особено за малките им любимци. А космическият полет до Марс и обратно, както е известно, е много продължителен: пилотираният полет по така наречения Хоманов път би продължил 259 дни и точно толкова – обратният полет. Екипажът би трябвало да изчака 454 земни дни на Марс, докато настъпи най-благоприятното за връщане на родната планета разположение на двете небесни тела. Следователно при минимално стартово тегло експедицията би продължила 972 дни, или 2 години и 8 месеца. Но съществува и друго от гледна точка на небесната механика разположение на Земята и Марс, което при същия минимален разход на енергия дава възможност да се съкрати продължителността на експедицията: 220 дни до стигането на орбитата на Марс, след това обаче само 20 дни престой на повърхността и 7 месеца за връщане на Земята – общо 465 дни, т.е. 1 година и 3,5 месеца. В случай че стартовата скорост от орбитата на Земята, която сега е 11,2 км/с, би могла да бъде увеличена на приблизително 16 км/с, за мисията,дори при многоседмично пребиваване на Марс, биха били необходими общо по-малко от 200 земни дни.

До осъществяването на великата и многовековна мечта за полет на човека до Марс и обратно трябва да бъдат решени и следните проблеми: конструиране на космически кораб за многогодишни полети (в това отношение от съветска страна още днес е намерен най-верният път: нека напомним за функционирала почти пет години станция "Салют-6"), създаване на системи за поддържане живота на борда със затворен екологичен кръговрат, при който продуктите от жизнената дейност на хората могат да бъдат използвани наново, т.е. оранжерии на борда, които постоянно да осигуряват хранителни продукти (подобни подготвителни работи се извършват от много години единствено на съветските космически кораби "Космос", "Союз" и "Салют"), както и разработване на нови задвижващи системи. Пилотираният полет до Марс с химически двигатели се струва на експертите неикономичен, мисли се за ядрени, слънчево-електрически или ядрено-електрически двигатели. Във връзка с това смятам особено забележителни думите на академик Глушко – основателя на съветското ракетно двигателостроене: "Конструирането на двигател за полет до Марс се превърна в основно дело на целия ми живот."

От медицинско-биологична гледна точка според академик Глушко за полета на космонавти до Марс не съществуват непреодолими пречки. Преди това обаче би трябвало да се извърши един, най-малкото също толкова продължителен полет в близост до Земята и едва тогава ще може с пълна сигурност да се установи влиянието на безтегловността върху човешкия организъм през толкова дълъг период. Престоите в Космоса с рекордна продължителност на съветски космонавти на борда на орбиталните станции "Салют-6" и "Салют-7" с миналогодишния[1], най-дълъг досега полет – повече от седем месеца, представляват с огромния си опит интерес и за планирането на бъдещи междупланетни полети на човека. По-целесъобразно ще бъде междупланетният космически гигант за пилотирани полети до Марс да се монтира от поотделно изстреляни модули, да се изпробва, оборудва и заеме от екипажа едва в околозем-

[1] Статията е писана през 1983 година (бел. прев.).

ната орбита и чак тогава да се пусне от околоземната орбита по посока към Марс.

Овладяването на техниката за съединяване на големи модули в околоземни орбити, осъществено за първи път в света от Съветския съюз със стиковката на модулите Космос–1267 и Космос–1443 към орбиталните станции "Салют–6" и "Салют–7" през 1981 и 1983 година, е от колосално пионерно значение за бъдещото конструиране на големи и със значителна маса космически кораби, предназначени за полети до Марс.

Разходите за пряка подготовка и реализация на първото пътуване на хора до червената планета според преценката на американски специалисти по астронавтика ще възлизат на приблизително 20–25 милиарда щатски долара. Едва ли би било оправдано с разходите и усилията да бъде натоварена само една страна независимо от мощността на промишления й потенциал: посетителите на Марс ще бъдат преди всичко пратеници на всички земни жители, така че би било разумно и справедливо големите проекти, като пилотираните полети от Земята към други светове, да се осъществяват при съвместно международно сътрудничество и при справедливо разпределение на разходите или между всички държави, занимаващи се с космически полети, или най–малкото между водещите в областта на космонавтиката нации и многостранните космически организации от Изток и Запад. А първоначално еднократният шанс за подобни мисии трябва да бъде използван оптимално от научна гледна точка. Това също е възможно само при активното участие на най–квалифицираните специалисти от различни страни, за да могат например да се намерят оптимални технически решения и да се постигнат възможно най–големи изследователски резултати. Ето защо, изхождайки от тези и други съображения, учени по цялото Земно кълбо се обявяват за широк международен характер на такива бъдещи проекти, резултатите от които биха били от полза за цялото човечество.

Следователно първият в света полет на човек, а така също и следващите експедиции до Марс като първа планета, върху която човекът ще стъпи по своя започнат вече веднъж път към звездите, ще бъде по всяка вероятност, пък и е благоразумно, колективно дело на широкото международно сътрудничество. Според

финансовото участие на всяка страна екипажът би могъл да бъде със съответен международен състав: редом с космонавтите от Съветския съюз и САЩ ще участват например и представители от страните на Азия, Южна Америка, Африка, Източна и Западна Европа или Австралия. Изследователските институти и промишлените отрасли във всички участващи страни биха могли по различен начин да извлекат полза от такъв грандиозен проект.

Както е известно, в космически полети на съветски космонавти взеха участие космонавти от единадесет нации. Може да се очаква, че до 2000 година хора и от други нации ще са били или ще се намират в околоземна орбита във Вселената. Освен космонавти от СССР и от страните-членки на социалистическата организация за космически изследвания "Интеркосмос", това ще бъдат навярно други западноевропейци, както и космонавти от Индия, Китай, Япония, Канада, Австралия и евентуално от африкански и латиноамерикански страни. Следователно космонавтиката на прага на новото хилядолетие ще бъде по всяка вероятност в по-голяма степен интернационална, отколкото досега, и това е добре. Докато в края на петдесетте и в началото на шестдесетте години, по времето на първите пионерни космически полети около Земята и първите стартове към Луната, Венера и Марс, с космонавтика се занимаваха само Съветският съюз и САЩ, сега участват под една или друга форма в изследвания с космически летателни апарати вече тридесет страни. Над сто държави по цялото Земно кълбо използват спътници на Земята за нуждите на далекосъобщителната техника, за изучаване на земните недра, за метеорологични изследвания и т.н. През следващите двадесет години ще се присъединят навярно още много развиващи се страни.

Както космонавтиката, която през своята близо тридесетгодишна активна история напредваше действително с космическа скорост, така и международното сътрудничество в тази област на човешката дейност се разви светкавично. Ако това темпо, тази интензивност на мисии, експерименти, резултати и на полезно приложение може да се запазят или дори да се ускорят, на първо време през следващите двадесет и пет години от космонавтиката може да се очаква още много. Въп-

реки че – искам да подчертая това – дългосрочните прогнози относно космонавтиката напомнят не само на страничния наблюдател хазартна игра: в миналото дори компетентни специалисти от тази област порядъчно са се объркvали, предвиждайки едно или друго събитие за един или друг период. Много от това впоследствие се е случвало действително значително по-рано, друго много по-късно, отколкото явно се е очаквало, или пък изобщо не се е случвало. Но какво да се прави, с прогнозите е така... Ето и конкретен пример: самият Циолковски – гениалният руско-съветски пионер в космонавтиката – наистина беше предсказал кацането на хора на Луната, но все пак доста по-късно след 2000 година. Възможно е тогава хора да кацат не "само" на Луната, но и на някой от големите спътници на Юпитер или Сатурн. От тази гледна точка може Константин Едуардович все пак да е имал право...

Моят поглед към космонавтиката двадесет години напред няма претенции за изчерпателност. Тук искам преди всичко да направя кратък преглед на мисиите към много небесни тела в Слънчевата система, които вероятно могат да се очакват на границата на следващото хилядолетие. Немалко единични експерименти по детайлни проблеми, от каквато и значимост да са те за специалните области на науката, за съжаление няма да бъдат споменати: от една страна, защото не съм посветен в тях, а, от друга, защото те биха излезли от рамките на този общ преглед.

Едно ми се струва сигурно: в зората на новото хилядолетие редом с мъжете жените отдавна ще са заели заслуженото си място на борда на космическите кораби. Напълно положителните резултати от миналогодишния престой в Космоса на втората след Валентина Николаева – Терешкова съветска космонавтка – Светлана Савицкая, на орбиталния комплекс "Салют-7-Союз" са красноречив пример за това. Космическите полети към 2000 година ще се извършват главно, както досега, в орбита около нашата чудно красива синя родна планета Земя.

Още преди 2000 година смятам за много вероятно изграждането на внушителни космически корабостроителници и стартови площадки в околоземна орбита от съветската страна, каквото е между другото и главо-

замайващото предложение на професор Щернфелд. Защо? Изследователските и приложните задачи във Вселената в началото на новото хилядолетие около Земята и върху други небесни тела навярно ще изискват все по-големи и по-тежки космически кораби – пилотирани и непилотирани. За транспортирането на тези летателни тела от земната повърхност обаче ще бъдат необходими свръхголеми и много мощни ракети носители и извънредно голямо количество гориво. Затова е по-изгодно и по-икономично, ако космическите кораби, разглобени на отделни модули, се транспортират последователно един след друг в околоземна орбита, там се монтират и едва тогава се изстрелват към далечните небесни тела от орбиталната станция със значително по-малки разходи, както вече разяснихме това с примера за кораба до Марс.

За по-нататъшния полет до Луната, Венера и Марс се използва първа космическа скорост – 7,9 км/с. Но е необходимо ускорение 3,3 км/с, за да може общо с 11,2 км/с да се вземе курс към напускане на Земята. По много причини най-подходяща за подобен летящ космодрум в Космоса е относително ниската орбита. Но при по-сложни мисии би трябвало да се използва силно елипсовидна орбита: колкото по-високо над земната повърхност е разположена най-отдалечената точка от орбитата, толкова по-висока е скоростта в най-близкото до Земята положение. Следователно излитането на корабите от космодрума и по-нататъшният им полет във Вселената ще са възможни едва при достигане на най-високата орбитална скорост.

Други предимства на тази фантастична идея: върху такава стартова орбитална площадка избраните за далечни полети космонавти ще могат преди началото на самото пътуване да се аклиматизират напълно към условията на космическото пространство, да свикнат с тях непосредствено във Вселената. А завръщащите се от небесните тела в близост до Земята космически кораби ще се насочват към орбитата на всемирния пристан, ще хвърлят там котва, сякаш кацат в околоземната орбита. Това ще рече, че вече няма да е необходимо космонавтите да кацат директно върху земната повърхност, в последствие това ще може да става със специални космически кораби, които ще транспортират хората до Зе-

мята. Досега още при стартирането от земната повърхност трябваше да се взема по време на пътуването и тази част, с която накрая се извършва приземяването. Чрез летящите космодруми на бъдещето това ще е излишно.

От корабостроителницата и орбиталната стартова база автоматични и пилотирани космически кораби биха могли при съответно, благоприятно от гледна точка на небесната механика разположение на небесните тела да предприемат пътувания до още по-отдалечени небесни светове, например до четирите големи галилееви спътника на планетата гигант Юпитер, между които до Ганимед – най-големия спътник в Слънчевата система, до най-големия спътник на Сатурн – Титан, както и до по-далеч – чак до пределите на Слънчевата система. Но такива супердалечни и продължителни пътувания на космонавти за обогатяване знанията за обкръжаващите ни светове по всяка вероятност ще бъдат възможни най-рано петдесет-шестдесет години след началото на следващото хилядолетие, т.е. за момента те са въпрос на твърде далечното бъдеще.

Кацания на хора направо върху Юпитер и/или върху Сатурн са невъзможни, тъй като тези газови кълба нямат твърда повърхност. Но и дори да имаха, поради огромната гравитация хората не биха могли да ги напуснат, ако не бъдат смазани още преди това... Космодрум в близост до Земята ми изглежда за в бъдеще далеч по-реален, отколкото космодрум върху повърхността на Луната, както също е било предлагано вече по различни поводи. Един пристан в околоземна орбита би направил излишен полета към Луната, кацането там и повторния старт от нея за по-нататъшния път.

Сред големите строителни площадки, които се очакват около 2000 година, ще преобладават постоянно обитаваните от хора огромни орбитални станции, истински поселения в космоса, каквито още пионерите на космонавтиката са проектирали и предричали: грамадни орбитални комплекси, дълги или широки стотици метри, тежащи вероятно 500 или дори 1000 тона и свързани в едно цяло от отделни модули непосредствено в орбита. Тези острови на живота във Вселената ще съществуват постоянно и ще приютяват непрекъснато сменящите се екипажи, навярно на борда им ще се намират петдесет

или сто души – мъже и жени, – космонавти с най-различна професия и националност. Всяка смяна ще прекарва горе по една година, а може би и по-дълго.

Собственици на тези комплекси с произволна форма ще бъдат Съветският съюз съвместно с другите социалистически страни, от една страна, а, от друга, САЩ с други капиталистически страни. Би било желателно поне една едрообемна извънземна база да използват народи от двете обществени формации – по политически и икономически причини, диктувани от разума, както е при хипотетичния проект "Марс-2000". След двадесетина години евентуално и Китай ще притежава собствена по-малка, пилотирана от китайски космонавти космическа станция.

Оживеният двупосочен транспорт за превозване на екипажи и товари до орбиталните гиганти и обратно до Земята ще извършват самолетоподобни космически кораби, използваеми до петдесет или повече пъти, които ще представляват комбинация от ракета, космически кораб и самолет: от американска страна – междупланетната совалка, а от съветска – един по-икономичен вариант. Най-късно до 2000 година Франция и Япония също ще разработят собствени малки космически кораби за двупосочен транспорт.

По мое мнение съветският вариант на това многообещаващо ново направление в развитието на космонавтиката, така наречениият Космольот, към началото на новото хилядолетие вече няма да стартира вертикално като ракета подобно на американската совалка сега, а ще може да бъде издиган на височина приблизително 30 километра върху голям свръхзвуков самолет носител и да стартира хоризонтално както самолет, след което орбиталната част ще получи допълнително ускорение чрез ракетен двигател, докато стигне околоземната орбита. Междувременно носителят ще се върне на летището и ще може пак да се използва.

Следователно подобна система би могла отново да се използва за разлика от съвременната цялостна комбинация на американската совалка, при която при всеки полет големият външен резервоар се унищожава и всеки път е необходим нов. А да не говорим за досегашните проблеми със стартовите помощни ракети, които още при четвъртия старт на "Колумбия" потънаха зави-

наги в морето, въпреки че трябваше да се приберат и използват около двадесет пъти.

Предполагам, че около 2000 годиина и еднократно използваемите космически кораби за пилотирани полети по маршрута Земя – орбита – Земя отдавна ще са изиграли ролята си.

Наред с бъдещите обитаеми едроразмерни околоземни станции с голяма маса по-малките непилотирани спътници на Земята, и занапред ще служат за най-различни цели: за фундаментални изследвания, но още почесто – за приложни задачи във всекидневния живот на народите. Поради ограниченото място тук е невъзможно да се спрем на всички видове дейност на утрешните спътници на Земята. Накратко, пилотираните орбитални комплекси и автоматичните изследователи ще се занимават с всичко заслужаващо научен интерес, като се започне от земните недра и се стигне до края на видимата и невидимата за нас Вселена.

Техните полезни за задоволяване на основните човешки потребности на Земята дейности могат да бъдат обобщени по-скоро тематично: хранителни продукти и горско дело, метеорологични прогнози и защита на околната среда, защита на живота, комуникации, научно изследване на Земята и не на последно място – използване на космическото пространство за практически цели, например обработване и добив на материали, създаване на биологични субстанции и др.

Предмет на извънземните дейности за изпълнение на интелектуални желания на хората ще бъдат въпросите за възникването и края на материята, за жизнения цикъл на Слънцето и звездите, за възникването на Слънчевата система, за възникването и бъдещето на живота.

С други думи, много работа, но несравнимо повече полза и познания в интерес на бъдещия прогрес на човечеството за един материално и духовно по-приятен живот на всички хора на борда на естествения космически кораб по неговия безкраен полет във Вселената.

Научните проучвания за енергийната ситуация на Земята предвиждат по-нататъшно нарастване на потребностите от енергия в световен мащаб, като до 2030 година се очаква те да бъдат три пъти повече. Редом с познатите и установени алтернативни източници на енергия за решаването на този проблем се взима под

внимание и слънчевата енергия. За да може тя да се използва интензивно, експерти от много страни предлагат в геостационарната околоземна орбита на височина 35 800 километра над Екватора да се разположат така наречени слънчевоенергийни спътници. Те ще трябва да преобразуват първичната слънчева енергия в електрическа и чрез микровълни ще я предават към Земята. Всеки спътник поотделно би могъл да произвежда няколко гигавата и няколко такива спътника биха били многообещаващо дългосрочно решение на енергийния проблем. Не е изключено такива електроцентрали в Космоса да започнат своята полезна за цялото човечество работа още преди 2000 година или да влязат в пробна експлоатация, въпреки че ще бъдат необходими още много изпитания във връзка с техническата осъществимост на един или друг проект: например относно взаимодействието между високоенергийните микровълнови лъчи и средата на разпространение и за преценяване въздействията на микровълните върху екологията, здравето и комуникационните системи.

Една от големите орбитални станции на прага на новото хилядолетие ще бъде навярно орбиталният център за управление на полетите: той ще управлява от орбита работата на всички междупланетни летателни тела, което днес извършват безброй специалисти и станции от Земята, включително големи кораби в океана. Ако това остане завинаги така, съвсем скоро разходите за космически полети биха превишили икономическия им ефект, казват експертите. Автономно работещият център за управление на полетите на голяма височина в космическото пространство със собствени средства за изчислителна техника, навигация, изчисляване на орбитата и енергийно захранване би се оказал голям помощник. Той би имал също така постоянно екипажи на борда си. Както вече казахме, и около 2000 година движението във Вселената ще бъде най-оживено в околоземните орбити както по брой, предназначение и разпределение, така и по националност на летателните апарати. В отдалечени от Земята райони ще е сравнително по-спокойно и движението ще се ограничава с полети на СССР, САЩ, Япония и може би на Китай. Но и за тези четири държави, респективно организации, за момента не се очертава никаква кой знае каква оживена

нова дейност на други небесни тела, с изключение на един или друг предвиден космически полет към световете Венера, Юпитер, Уран и Нептун.

Следователно към 2000 година Съветският съюз, може би в сътрудничество с учени от други нации, ще бъде по всяка вероятност без конкуренция, що се отнася до мисии на Луната, при което се открояват интересни и значими проекти: От полза би била например и орбитална станция в орбита около Луната, от която с апарати за приземяване космонавтите ще могат да търсят най-благоприятните от научна гледна точка места по лунната повърхност, между другото и върху обратната, постоянно невидима от Земята страна. Засега не се предвиждат нови прилунявания на астронавти от Съединените американски щати и вероятно няма да има и през следващите двадесет години.

Според компетентни специалисти през следващото и по-следващото десетилетие на Луната постоянно ще функционира служба от хора и роботи: симбиоза от космонавти, автоматични спътници на Луната и подвижни и стационарни роботи за изследване на повърхността. Транспортни кораби ще трябва периодично да снабдяват тази лунна вахта с всичко необходимо било от земната повърхност, или от орбиталния космодрум.

Хората на борда на космическата станция в орбита около Луната биха могли направо на място да контролират и да анализират работата на лунните автомати, чрез ремонти и профилактични операции да поддържат в безупречно състояние отделните елементи на комплексната система, а така също и да оказват съдействие при подготвяне изграждането на следващата, постоянно обитавана от хора изследователска станция на лунната повърхност. Това по-късно напълно възможно поселение на Луната ще се изгради от отделни, изпратени от Земята готови за монтаж модули. Най-благоприятно би било, ако и в това отношение се създаде международно сътрудничество между много народи. В по-далечно бъдеще би било мислимо спътниците в пространството около Земята и Луната да се използват като мощна система от антени с цел сигурност в управлението на автоматичните и пилотираните космически кораби при странстването им във и извън Слънчевата система.

По-нататъшното изследване на самата Луна ще бъде насочено към нейните физически свойства, състава на повърхността й на различни места, откриването на използваеми за земните жители полезни изкопаеми и др. и ще има за по-висша цел да спомогне за изясняване произхода и развитието на небесните тела, в това число на Земята. Освен това не бива да се изключва и използването на Луната като извънатмосферна обсерватория: от повърхността й би могло да се извършват астрономически наблюдения, включително на Слънцето в цялостния спектър на електромагнитните вълнови излъчвания, тъй като около Луната липсва атмосфера. Основното предимство при Луната се състои в това, че тя е "по-лесно" и по-всяко време достижима от Земята в сравнение с всички останали естествени космически обекти.

Други планети около Слънцето и техните спътници навярно още дълго (много от тези небесни тела по всяка вероятност винаги) ще бъдат посещавани, изследвани и превърнати в частично използваеми и за човечеството единствено от автомати. Най-близкото до Слънцето небесно тяло - Меркурий например, през следващите десетилетия, изглежда, няма да бъде място за пребиваване на космонавти. Между другото поради високата температура на повърхността му и поради силното излъчване на нашето централно светило вследствие на относителната близост на Слънцето до обсипаната с кратери най-малка[1] планета в Слънчевата система.

Въпреки това използването й като база за непилотирани носители на инструменти е мислимо: разположени на повърхността на Меркурий и / или в орбита около него космически сонди с уреди за по-нататъшно изследване на планетата, от една страна, а от друга, за постоянно наблюдение на Слънцето, по-точно на неговата активност, биха могли да бъдат в услуга както на науката, така и на службата за контрол над Слънцето, полезна за някои сфери на всекидневния живот на Земята - предварително сигнализиране за слънчеви из-

[1] Най-малката планета на Слънчевата система не е Меркурий, а Плутон (бел. рец.)

ригвания и отражението им върху Земята и пилотираните космически полети:застрашаващи смущения в радиовръзката, въздействия върху здравословното състояние на пациентите, определяне на оптималния за извършване на сложни операции момент и за взимане на навременни мерки за защита на космонавтите, намиращи се на станции в околоземна орбита, на Луната или в космически кораби за Марс, от очаквани повишени излъчвания вследствие на слънчевите изригвания и др. По този начин около 2000 година Меркурий евентуално би могъл да бъде полезен за изследванията на автомати, изпратени в неговия свят.

Освен това не е изключено тогава, може би през следващото столетие, да бъдат открити ценни залежи на суровини, които под една или друга форма да се окажат полезни за земните жители. Яснота по този въпрос ще внесат, разбира се, само изследванията на планетата чрез автоматични космически кораби непосредствено на място, така че сигурно няма да бъде съвсем неоснователно предположението, че на прага на новото хилядолетие и Меркурий ще стане обект на бъдещата дейност при космическите полети: изкуствени спътници на Меркурий биха могли основно да проучват планетата и да картографират орбитата му. Приземяващи се капсули и/ или движещи се по повърхността изследователски лаборатории, подобни на луноходите, или ходещи роботи – и двете подвижни превозни средства, оборудвани с елементи на изкуствен интелект – биха могли да извършват детайлирани геологични работи по повърхността, да анализират на място почвени проби както за първи път на Венера през 1981 година с приземяващите капсули на "Венера–13" и "Венера–14", да предават на Земята резултатите от един или друг експеримент, както и панорамни снимки от пейзажа на Меркурий. Такива или други автоматични изследователи на Меркурий вероятно ще представляват голям интерес за науката, а по–късно може би и за народното стопанство.

Що се отнася до планетата Венера в рамките на космическите проекти преди и след 2000 година, прогнозирането изглежда на пръв поглед много по–лесно. Експерти от някои страни – предимно в Съветския съюз, но отчасти и в САЩ – вече имат конкретни пред–

стави относно бъдещите космически мисии в причудливия за нас свят на Зорницата – Вечерница.

Колкото до това "Хора на Венера в бъдещето – да или не?", веднъж космонавтът Алексей Леонов заяви, че посещението на хора на Венера е практически невъзможно, поне при сегашното равнище на развитие на техниката, тъй като там температурите са извънредно високи, а налягането на повърхността – огромно, и че човекът просто не може да издържи при тези условия.

За предстоящите десетилетия не виждам нещата да се променят, защото при почти 500° С адска жарава, при налягане приблизително 100 атмосфери, при атмосфера на повърхността на Венера, шестдесет пъти поплътна в сравнение със земната, по-продължително време не биха издържали дори автомати, да не говорим за човека, както и да бъде защитен. Следователно, изглежда, космонавти никога няма да стъпят върху наженжената съседна планета? Е, както цялата досегашна история на човечеството и особено на космонавтиката многократно е доказвала, категоричният императив "никога" не бива да се изрича твърде прибързано или с лека ръка. Дори когато в случая с Венера и в момента всичко говори за това, че тя ще остане завинаги необитаема. Все пак не е изключено през следващите десетилетия да бъдат разработени нови материали, фантастични от гледна точка на настоящето – с огромна устойчивост срещу въздействащи продължително време свръхвисоки температури и налягане, които редом с приложението им на Земята – например при изключително дълбоки сондажи – биха могли да се използват и за бъдещи посещения на Венера, така че решаващи за евентуалното участие на хора там ще бъдат съвсем нови технически критерии, различаващи се от днешните. Друг голям проблем представлява, естествено, гравитацията на Венера, която, както е известно, се равнява на земната, така че – за да се напусне небесното тяло – ще бъдат необходими както на Земята изградена стартова площадка, ракета носител, стартови служби и т.н. Тук въпросът опира вече до предела на технически осъществимото в близко бъдеще и до оправданото по отношение на разходите. Дори само от тази гледна точка Венера навярно още дълго ще си остане поле на действие единствено за автоматичните изследователи.

Как ли ще се развива .през следващите десет, два-десет и тридесет години изследователската дейност на толкова негостоприемната за космонавти Венера?

Изминаха над двеста години от първия полет на непилотирания въздушен балон на двамата французи Жозеф и Етиен Монголфие, осъществен на 5 май 1783 година. Както е известно, това събитие постави началото на ерата на въздухоплаването на Земята. Но в бъдеще трябва да започне ерата на въздухоплаването и на едно друго небесно тяло в Слънчевата система, и то в атмосферата на съседната на Земята планета Венера. Проекти предложиха още преди години учени от Съветския съюз, Франция и Япония. Сензационно начало на аеронавтиката относно Венера ще бъдат според тях летателни уреди, по-леки от въдуха: балони, комбинации от космически кораб и самолет и балони с променлива форма. Стремежът е по-късно, някъде около 2000 година, да се използват превозни средства, по-тежки от въздуха, например комбинации от самолет и дълбочинни подводни апарати. С тези абсолютно нови за космонавтиката помощни средства се цели още по-задълбочено да се изследват планетата, нейната атмосфера, облачна покривка и повърхност. Важно място в програмата заемат фотографските, съответно телевизионните, снимки на пейзажа на Венера.

За разлика от досегашните кацащи на Венера спускаеми апарати тези разнородни видове летателни тела ще изследват небесната ни съседка по-продължително време. От една страна, така се постигат по-големи изследователски резултати, а, от друга, всяка мисия до Венера ще може да се използва максимално за проучвания. И двете неща са необходими, поради това че благоприятни стартове, съответно полети, до Венера днес са възможни, както е известно, едва през интервали от деветнадесет месеца.

Ето защо изискването за по-голяма продължителност на престоя в атмосферата на планетата беше определящият критерий при всички научни спорове относно развитието на нова генерация от космически кораби за полети до Венера. Балоните, подобни на стратосферните върху Земята, изглеждат най-благоприятни за такива продължителни престои: за Венера тези въздухоплавателни апарати би трябвало да се състоят от лека об-

вивка, напълнена с газ носител, и да се реят на определена височина над повърхността на Венера. Както при традиционния балон и тук статичното издигане се постига чрез разликата в плътността на газа носител и на околния въздух. Бъдещите балони за полети до Венера притежават в сравнение с други летателни апарати две големи предимства: могат да се реализират сравнително лесно и са в състояние да носят обемист полезен товар – научни прибори. Това пък дава възможност за разнообразни изследвания на планетата, нейната атмосфера, облачна покривка и повърхност. Съветският учен Москаленко смята за реални два вида летателни апарати за Венера: Първата група обхваща уреди, които ще летят на голяма височина над повърхността на Венера, и се наричат височинни летателни тела. Към втората група спадат апарати за полети близо до повърхността на Венера, т.е. нисколетящи тела. Двата варианта ще трябва да извършват разнообразни проучвания. С други думи, височинните и нисколетящите тела ще се различават едни от други не само по височината на полета, но и по целта на мисията.

Към категорията на височинните летателни апарати спадат проектираните вече балони за полети до Венера. Както обикновените пилотируеми или стратосферни балони те ще дрейфуват във високите слоеве на атмосферата на планетата и ще се преместват от въздушното течение. За това се предвижда височина между 50 и 70 километра над повърхността на Венера, където се наблюдават налягане на въздуха 0,1–1 атмосфера и температура от около – 25° до $+25^{o}$C. На височина почти 60 километра над планетата се простира постоянна и оптически непроницаема многокилометрова покривка от облаци, която ще бъде основен изследователски обект на балоните, изпратени до Венера. Някои балони ще анализират обвивката на планетата над покривката от облаци, а други ще летят плътно под облаците на Венера и ще фотографират повърхността на планетата. С монтирана на борда телевизионна камера ще се излъчват снимки за Земята. Освен че ще изучават облаците и ще правят картографски снимки на релефа на Венера, балоните преди всичко ще анализират атмосферата на Зорницата–Вечерница. Необходимите за това измервателни инструменти ще бъдат поставени в гондолооб-

разен контейнер на балона. Проучва се друг вариант, при който полезният товар от научни прибори ще бъде разположен на висящо от балона надолу въже. При необходимост то ще може да се удължава чрез закрепени на различни височини междинни балони за издигане. По този начин измервателните уреди ще могат да се спускат в по-дълбоки слоеве за вертикално сондиране на атмосферата. При това помощните балони ще компенсират опънните натоварвания на въжето. Според друга версия гондолата с уредите ще може да се издига чрез такива по-малки издигащи се балони дори над истинския балон носител и по този начин измервателните инструменти биха се изкачили в по-високи зони на атмосферата.

Навярно след тези балони в началото на новото хилядолетие ще последват други, нови по вид летателни апарати за изследване на Венера. В един от тези проекти се предлагат комбинации между дирижабъл и самолет. Те трябва да имат устойчива обвивка като дирижабъл, например легендарния цепелин, и носещи повърхности като самолет, необходими преди всичко за скорости, при които въздушната сила изравнява масата на двигателите и на носещите повърхности. Такава комбинация обикновено е неподходяща на Земята, но в атмосферата на Венера подобен уред би имал определени предимства – например голям капацитет на полезен товар и маневреност. Основен проблем при конструирането на комбинацията дирижабъл-самолет, предназначен за Венера, все пак представлява разработката на една достатъчно стабилна обвивка.

Като трета насока в развитието на летателните апарати за полети към Венера в далечно бъдеще се очертават аеростатите с променлива геометричност – например така наречения плосък балон. Тази версия ще трябва да намери приложение в един широк височинен диапазон и последователно да изучава различни атмосферни зони. Тъй като във всяка атмосферна зона летателното тяло ще бъде изложено на различно налягане на въздуха, формата му ще се променя съобразно с него. Според височината на полета и налягането тя ще бъде дисковидна, кръгла или цилиндрична. При голямо въздушно налягане летателното тяло ще приеме формата на диск. По този начин уредът успоредно с аеро-

статичната сила ще притежава и подемна сила и така се постига голяма маневреност. Различни анализи потвърждават много добрата височинна пригодност и товароносимост на такива аеростатични летателни апарати с променлива форма.

Значително предимство на тези три проекта за летателни тела за полети към Венера е големият им капацитет на полезен товар. Освен това конструкцията им – преди всичко на балоните, изглежда относително "проста". Тъй като ще се придвижват от въздушния поток, бъдещите височинни летателни апарати, предназначени за атмосферата на Венера, няма да имат нужда от мощни двигателни системи и съответно – от големи запаси гориво. Проблем обаче представлява енергозахранването на изследователските уреди, необходимо за планираното им продължително използване: земните енергозахранващи съоръжения, за чиято работа се изисква кислород, в почти лишената от кислород и тъмна атмосфера на Венера са почти толкова неподходящи, колкото и слънчевите батерии, съответно слънчевите клетки.

В по-късна фаза на бъдещата непилотирана програма "Венера" наред с височинните летателни апарати като четвърта насока за развитие изглеждат реалистични и специалните нисколетящи апарати. Те биха могли да изследват най-долните слоеве на атмосферата близо до повърхността с планиращи или с линейни полети, както и да извършват меки кацания върху повърхността на Венера. Оттук освен това те ще предават панорамни снимки на пейзажа на Венера, както и ще анализират всестранно почвата. Според предварителни проучвания тези нисколетящи апарати ще представляват своего рода комбинация между летателно тяло и дълбочинен подводен апарат, тъй като високото налягане на повърхността на Венера отговаря на налягането в Световния океан на Земята на дълбочина около 1000 метра. Затова тези бъдещи нисколетящи апарати за полети към Венера ще напомнят днешните подводни уреди за големи дълбочини, така наречените батискафи или батиплани. Както тези уреди те ще имат ограничена маневреност и ще извършват различни проучвания. За още по-далечните мисии към Венера, приблизително едно десетилетие след 2000 година, още отсега се обсъжда използването

на летателни апарати върху въздушна възглавница от типа на транспортните средства върху въздушна възглавница. Разглеждат се и други решения.

Въпреки че през следващите десетилетия едва ли ще стъпят космонавти на негостоприемната за хора Венера, някое пътуване на хора към планетата преди 2000 година все пак не е принципно изключено: космически кораб с космонавти на борда би могъл например да изследва Венера, като обикаля няколко месеца в орбита около нея, оттам да изстреля в атмосферата ѝ донесени от Земята автомати, които от своя страна да кацнат на повърхността и да предават резултатите от измерванията на пилотираната орбитална станция на Венера.

Би било също така полезно, ако конструираният за пилотиран полет до Марс космически кораб се изпита технически всестранно първоначално по летателната отсечка околоземна орбита – орбита около Венера – околоземна орбита при реалните условия на междупланетен полет, преди този или следващите кораби да предприемат по-късно истинския полет до Марс.

По мое мнение през следващото столетие хора спокойно биха могли да живеят и да работят на Венера, и то не непосредствено на повърхността, но все пак в нейната атмосфера, малко над или под облачната покривка. Големи дирижабли, балони или цепелини със собствени двигатели биха могли да се намират продължително на дрейф като обитаеми изследователски станции в атмосферата на Венера и далеч от Земята да извършват полезни проучвателни работи. До напълно възможното изпълнение на тази разработена също от съветски прогнозисти идея ще изминат най-малко тридесет години.

Голямо и грандиозно начинание на земните жители в рамките на изследването на Космоса безспорно представляват интензивните опити да установят контакт с други, напълно вероятно съществуващи цивилизации във Вселената. Търсенето на разумни същества на евентуални планети на далечни звезди, достигнали равнище на развитие, сходно с развитието на човечеството, или дори по-високо равнище на науката и техниката, се извършва, както е известно, в рамките на програмата

SETI[1], а опитът за установяване на контакт – в рамките на програмата CETI[2]. Въпреки положените големи усилия от специалисти от много страни, засега двете програми са без резултат. При все това тези усилия са сериозни и необходими. Те са израз на човешкия стремеж към ново знание и ако един ден все пак се увенчаят с успех, последствията от тях ще бъдат навярно по-всеобхватни от много други неща, предприети досега от хората.

Според моето скромно мнение вероятността в Млечния път и в другите много милиарди галактики да съществуват звезди с планети и с живот на тях е много голяма. Само за нашата галактика специалистите предполагат, че съществуват най-малко един милион планети с условия за възникване на по-висши форми на живот. Затова търсенето им продължава.

Около 2000 година учените навярно ще разполагат с нови методи, с нови, по-мощни технически средства в сравнение със сегашните, за да прослушат Вселената за сигнали от изкуствен произход. Както е известно, в момента за тази цел се използват големи високочувствителни радиотелескопи извън действащата като смущаващ фактор земна атмосфера – в околоземни орбити и евентуално дори на повърхността на Луната. Тези радиотелескопи в Космоса тогава ще бъдат 1000 пъти по-чувствителни от сегашните. Евентуални известия от други разумни същества във Вселената, разбира се, тези уреди биха могли да уловят само ако тези цивилизации действително съществуват, изпращат известия и ние сме в състояние правилно да ги изтълкуваме и съответно да им отговорим.

През галактиката отдавна се движат радиосигнали със светлинна скорост, изпратени от Земята. Тези радиопредавания за извънземните съдържат в цифрови поредици информации за Слънцето, Земята и човечеството. Поради съответните разстояниия те ще достигнат най-близките до Слънцето четиринадесет звезди, отдалечени на разстояние десет-петнадесет светлинни

---

[1] Search for Extra-Terrestrial Intelligence (Търсене на извънземни цивилизации).

[2] Communication with Extra-Terrestrial Intelligence (Връзка с извънземни цивилизации).

години, едва от 1991 до 1996 година. В случай че там съществува поне една интелигентна форма на живот, която от своя страна може, пък и иска да отговори чрез радиовръзка, нейните сигнали ще пристигнат при нас след още десет-петнадесет години, т.е. най-рано между 2001 и 2006 година. Някои учени предвиждат това да стане едва през 2018-2064...

От своя страна аз съм твърдо убеден, че някога ще се осъществи междузвезден обмен на информация между извънземни същества и човечеството. Отговорът на това, кога ще се случи, все още е изписан, разбира се, буквално само на звездите.

Другият активен метод за провеждане на опити за установяване на контакти е изпращането на космически кораби към други слънца. Преди години това предложение направиха двама астрономи: Шкловски от СССР и Брейзуел от САЩ. За тази цел съветски учени вече са изчислили траекториите на полета до близките до Слънцето звезди Ипсилон от Еридан, Тау от Кит, Ипсилон от Индиец и Звездата на Барнард. По тези междузвездни линии непилотирани космически сонди ще напуснат навярно още през следващото столетие Слънчевата система, в крайната точка на пътуването си през безкрайността на Космоса ще се завъртят в орбита около звездите и ще се превърнат в техни изкуствени планети. Тогава ще могат да излъчват радиосигнали с добре изразен изкуствен характер. Ако на планетите на тези слънца или най-малкото на една от тях има цивилизация с напреднала техника, много е вероятно жителите й да обърнат внимание на сигналите на "натрапника". Приемащите им устройства ще уловят сигналите на пратеника на Земята и така ще известят на хипотетичните същества за нашето съществуване. Въоръжени с тези знания, те ще могат от своя страна да излъчат сигнали за нашата планетна система. Вече са разработени много предложения за това, как стигналият до целта пратеник на Земята най-добре ще информира хипотетичните планетни жители коя от видимите за тях звезди е нашето Слънце.

Звездата на Барнард в съзвездието Змиеносец е втората по близост до Слънцето звезда, отдалечеността й е 380 000 АЕ, или приблизително 6 светлинни години. Астрономите са могли по косвен път да докажат

съществуването най-малко на една планета около нея, чиято маса е подобна на масата на Юпитер. Предполага се, че отдалечената на 10,7 светлинни години звезда Ипсилон от Еридан има най-малко един спътник, поради което се приема, че около това съседно слънце е възможно да съществуват евентуални интелигентни форми на живот. Първата предпоставка за успеха на такива свръхдалечни полети към други слънца са абсолютно точните изследвания на траекторията им. Освен това космическият кораб – този информационен спътник за извънземни същества – трябва действително стриктно да спазва определеното трасе на полета, за да може наистина да достигне желаната цел. Поради колосалните разстояния при подобни мисии направо е невъзможно летателното тяло да се управлява дистанционно от Земята. Затова то трябва да действа напълно самостоятелно в междузвездното пространство и в гравитационното поле на слънцето, което представлява цел на полета – например самостоятелно да коригира траекторията на полета, самостоятелно да регулира разположението си в пространството и работните функции. Всичко това трябва да бъде точно определено още преди старта от Земята или от околоземната орбита и програмата на полета да бъде въведена в бордовите компютри на космическата сонда.

Според изчисленията полетът например към Звездата на Барнард ще продължи според избрания вариант на траектория между 190 и 290 земни години: в гравитационното поле на слънцето космическият кораб първо ще се ускорява непрекъснато в продължение на шестдесет години, преди да достигне на разстояние 60 000 астрономически единици (1 АЕ = разстоянието Слънце–Земя – 149,5 милиона километра) със скорост 9500 км/с междузвездното пространство, през което водят 80 на сто от по-нататъшния му път. На разстояние 17 АЕ от целта, вече в обсега на гравитация на съседното слънце, ще последва непрекъсната спирачна маневра, която ще продължи тридесет години, до навлизането в орбита на звездата.

При изработването на ракетен двигател за тези експедиции съветските специалисти изчислиха траекторията върху основата на електрически космически двигатели, по-специално на техните подгрупи електро-

статични (йонни) и електротермични (плазмени) двигатели с регулируема тяга. Сонди роботи с такива двигатели биха могли да достигнат звезди на разстояние 12–13 светлинни години от Слънцето, обясняват учените, извършили изчисленията на траекторията. Според тях на първо време тази зона е напълно достатъчна за търсенето на друг, отличаващ се с по-високо равнище на развитие живот. Необходимите за подобни мисии електродвигатели трябва, разбира се, тепърва да се разработят, като за първичен източник на енергия за тях могат да служат и малки реактори. Но пътят към звездите вече е маркиран...

Пък и кой знае, може би дори ще си спестим труда, ако извънземните ни изпреварят, като от своя страна изпратят в близост до нашето Слънце подобно послание в шише. Това също е напълно вероятен аспект на космонавтиката – разбира се, на други цивилизации – след 2000 години или още по-рано...

Ученият Сакиров от Института по приложна математика при Академията на науките на СССР още преди едно десетилетие е изчислил оптималните траектории на полетите на космическите сонди на извънземните същества, които, намирайки се на разстояние около 10 светлинни години до други звезди, биха се отправили в посока на нашата Слънчева система.

Впрочем през 1900 година е била обявена награда в размер на 100 000 златни франка за онзи земен жител, който пръв установи контакт с друга космическа цивилизация. Тези пари днес навярно нямат кой знае каква стойност, но пък може и чувствително да са се увеличили от насъбралите се лихви. Така или иначе, SETI или CETI са изгодни във всеки случай: успехът би могъл да доведе до голям напредък в развитието на човечеството, сравним може би с формирането на нашия език преди около един милион години. Междувременно размислите върху проблема "Живот в Космоса?" биха могли да ни помогнат да се дистанцираме и да наблюдаваме и преценяваме собствените си земни дела и проблеми по-добре.

В случай че именитият астроном Шкловски се окаже прав, и през следващото столетие, а и след това няма да сме напреднали особено много в тази област на човешката любознателност в сравнение с днес: според

него разположената най-близо до нас извънземна разумна жизнена общност се намира - ако изобщо е възможно - на невъобразимо отдалеченото разстояние: от 3300 до 9800 светлинни години...

Но нека отново стъпим върху почвата на реалността. Както в миналото и настоящето, така и в бъдеще космонавтиката ще бъде зависима не на последно място от системите двигатели. За ракетите, спътниците, космическите кораби, орбиталните станции, космическите сонди и междупланетните кораби в началото на новото хилядолетие се очакват нови двигатели. Като източници на енергия по всяка вероятност широко ще се използват по-съвършени и по-мощни ракетни двигатели и горива: но ядрените горива изискват материали, които да издържат на колосална горещина при условията на интензивно облъчване. Предполага се, че тези проблеми ще могат да се решат в близко бъдеще. Ядрените двигатели няма да могат да се използват при стартове от повърхността на Земята, а по-скоро от по-горните слоеве - например като двигател на големи междупланетни космически кораби за пилотирани полети до Марс, използващи за гориво водород. Като разпадащ се материал би бил подходящ например урановият карбид. Двигателите, при които се използва реакцията на термоядрения синтез, заемат също важно място в проектите на експертите: предварителните проучвания показват, че те биха могли да достигнат максимална скорост, не по-малка от 2000 км/с.

При космически кораби с такива скорости, естествено, експедициите към съседните звезди отново изглеждат оптимистични и реалистични. Химически двигатели за полети до пределите на Слънчевата система и извън нея в междузвездното пространство са неподходящи - скоростта им е ограничена до около 10 км/с. Подходящи за космически полети към далечни светове през идните десетилетия очевидно биха били и електродвигателите. Според някои специалисти определени контактно-йонни двигатели например биха могли да достигнат скорост 75 км/с.

Други проекти относно двигателите включват използването на антиматерията за междузвездни полети, тъй като тя би била в състояние да изминава огромните разстояния до най-близките звезди за разумни периоди,

както вярват някои учени. Те смятат антиматерията за най-мощното гориво днес, което човек изобщо би могъл да си представи, хилядократно по-ефективно от ядрено-то. Без антиматерията като източник на енергия не бихме могли дори да мечтаем за полети до близките звезди – това е мнението на защитниците на идеята за използване на антиматерия в звездолетните гиганти на следващото хилядолетие. Те разчитат на това, че ще бъде съвсем реално антиматерията да се създава на Земята или в космическия кораб.

Другата идея относно евентуалните ракетни двигатели на близкото бъдеще е така наречениият слънчев платноход, който на мнозина изглежда по-реален от други проекти за двигател, включително фотонния, за щурмуване на най-близката до Слънцето звезда – Алфа от Кентавър, през третото хилядолетие от нашето летоброене. Според проекта за слънчевия платноход космическият кораб ще се придвижва чрез слънчевия вятър – чрез налягането на слънчевите лъчи, така както от вятъра на Земята се движат лодки, та дори и кораби. Космическите платна ще бъдат от голямо алуминиево или синтетично фолио. Слънчевите фотони, стигащи до повърхността им, ще задвижат междупланетните космически кораби, тъй като там липсват съпротивленията от търкане и на въздуха. Учените са изчислили продължителността на полета – 164 дни до Венера и 322 дни до Марс. Следователно и слънчевият вятър крие големи запаси от енергия за повишаване скоростта на междупланетните кораби. Подобен космически кораб от следващото или по-следващото десетилетие би могъл да бъде например снабден с продължовати хелио-жирозадвижващи устройства, наречени слънчеви платна, за да може да произвежда възможно най-много енергия, необходима за продължаващия години наред полет. Според друг вариант е достатъчно само едно огромно квадратно платно с площ почти 1 квадратен километър.

Канадецът Норем смята космическия кораб със слънчеви платна за подходящ дори за полети до звездата Алфа от Кентавър, отдалечена 4,3 светлинни години и намираща се най-близо до Слънцето. Според него тази близка и все пак толкова далечна цел може да се стигне за по-малко от четиридесет земни години;

един огромен платноход от алуминий и специални изкуствени материали би бил задвижван чрез снопове от свързани лазерни лъчи, които биха поели функцията на изпъващия планетата слънчев вятър. Осем и половина години след старта от околоземната орбита този звездолет ще има максимална скорост над 100 000 км/с, т.е. все пак 1/3 от скоростта на светлината. Но според конструктора изпълнението на този междузвезден "платноход" е възможно едва през следващото столетие, въпреки че още при съвременното равнище на техниката може по принцип да се построи такъв космически катамаран: но при предполагаемите разходи – 4 билиона долара, това все още е недвусмислено скъпо.

Според други идеи космическите двигатели след 2000 година биха могли да използват като реактивни доставчици всичко, което космическият кораб среща по своя път като материя: материал от спътниците на Марс, от астероиди, от спътниците на Сатурн и Юпитер и др. Следователно като "гориво" би им служил неизчерпаемият резервоар на материя във Вселената, която по пътя би могла по някакъв начин да се преобразува в реактивна изходна суровина.

Или фотонната ракета: светлинни кванти като задвижващ механизъм с още по-приказни скорости и летателно време до Проксима от Кентавър отиване и връщане, по-малко от десет земни години..., при което за първите истински "астронавти" ще са изминали едва 3,5 земни години, тъй като според теорията на относителността на Айнщайн на борда времето би протичало по-бавно, отколкото на Земята. Часовниците в този космически кораб, да речем, със скорост 260 000 км/с така ще вървят приблизително два пъти по-бавно в сравнение с времето на родната планета, но такъв суперзвезден полет със скорост, доближаваща се до скоростта на светлината, е на първо време все още напълно утопичен. Но дали и нашите потомци през третото хилядолетие ще продължават да мислят така...? Възможно е в далечно бъдеще да се открият и други възможности за разумно преодоляване на усложняващите всичко огромни разстояния, които днес дори не можем да си представим или в най-добрия случай едва подозираме.

А как стои въпросът с така наречените плазмени ракети, които вече се използват в космическото пространство? Плазмено-лъчеви двигатели като един от подвидовете електрически двигатели биха могли да достигнат скорост 200 км/с, както са показали проучванията на Земята. По принцип, изглежда, за електромагнитното плазмено ускорение няма никакви граници, но плазмено-йонните двигатели служат на първо място за регулиране разположението на спътниците и космическите станции в околоземна орбита.

За професор Уинтърбърг (САЩ) запалването на бедни на неутрони миниатюрни водородни бомби, т.е. на термоядрени микроексплозиви, е перспективен метод на задвижване, който може да се използва за икономично и бързо транспортиране на големи полезни товари в рамките на Слънчевата система. В далечно бъдеще според него това би дало възможност и за провеждане на експедиции до съседни планетни системи.

Надникнем ли днес в бъдещето на космонавтиката, ще установим, че за жалост се очертават не само положителни насоки на развитие. Редом с мирното използуване на Космоса в интерес на по-нататъшния прогрес на науката, икономиката, техниката, културата и изобщо на един по-добър живот на народите на Земята застрашително се увеличава темпото на милитаризация на Космоса, оповестява се разполагането на оръжия във Вселената. Тези опасни за живота, без изключение престъпни за цялото човечество намерения застрашават живота на милиони и милиони хора, мира и трудолюбивите жители на Земята. Ето защо са необходими действени мерки за спиране на това погрешно развитие, което би могло да се превърне в смъртоносна участ на цялото човечество без изключение. Вселената и космонавтиката трябва и за в бъдеще да служат единствено за мирни цели, а не за изнудвачески опити за политическо надмощие или пък като средство за унищожаване на човечеството. Само ако се осигури, а това трябва да стане, траен мир на нашата планета и в заобикалящия ни космос чрез мирно използуване на Космоса, човечеството ще достигне по-велико и светло бъдеще и ще може да осъществи всичко, за което са мечтали и мечтаят истинските хуманисти. Когато изчезне опасността от война, от нас и от идните поколения ще

зависи да се претворят в действителност благородните и прогресивни идеи. В противен случай всички постижения на здравия човешки разум на тази планета ще са били напразни и в началото на новото хилядолетие вече няма да има земна космонавтика.

Ако тогава извънземни пратеници се заблудят някога на космическата прашинка на име Земя, те ще намерят единствено една мъртва, опустошена, заразена планета и угнетяващи останки от някогашна така наречена цивилизация на живи същества, наречени хора, които са били постигнали учудващо много, но в крайна сметка са се заличили сами със собствените си, унищожаващи всички оръжия в някакъв пристъп на колективно самоубийство... Нека тук и днес със съвместни усилия в наш интерес да предотвратим това апокалиптично видение на ужасите, докато все още е възможно! Не ни остава много време!

В НАГАЗАКИ. XXI ВЕК. БЪДЕЩЕТО И ЧОВЕЧЕСТВОТО

МАКОТО ОДА

1

Тези редове пиша в Нагазаки, един от най-красивите и своеобразни градове на Япония. Нагазаки е известен не само на японците; три исторически факта, за които ще стане дума, са донесли на града известност в целия свят.

Първо, макар че това има по-голямо значение за нас, японците, -е положителната роля, която изигра градът в отношенията на Япония с отвъдокеанските страни, преди всичко със западноевропейските държави. В нашата история повече от двеста години е продължил периодът на "затворени врати", започнал със забраната и преследването на християнството. Пристанището Нагазаки остава тогава единственият, макар и полузатворен, прозорец към света. По-късно, с отслабване на властта на шогуна Токугауа, Нагазаки се превръща в истински център на дейността на прогресивните хора в Япония, обявили се за свалянето на шогуна Токугауа. В Нагазаки те дишат въздуха на "новото време", дошъл от Европа, вдъхновени от европейските прогресивни идеи. Нагазаки изиграва важна роля и в "революцията Мейджи", която открива "новото време" за Япония и ни дава възможност да заемем в световната история място на съвременна независима държава. У нас обикновено казват "реставрацията Мейджи". Аз използувам термина "революция", смятайки го за по-точен.Учените са спорили и спорят: било ли е това буржоазна революция? Според мен това е революция в една от страните на "третия свят", както биха казали сега. Между другото това е потвърждение на тезата за изключителната роля на Нагазаки в този период. Някои корейски историци виждат в отсъствието на подобно

пристанище в Корея причината, поради която тяхната страна, също преживяла периода на "затваряне", не е успяла да се "модернизира", станала е жертва на японската агресия и в края на краищата е била колонизирана от Япония.

Второ: Нагазаки отдавна, още преди "затварянето" на страната, е бил известен като "християнски" град. Появата на европейци на територията на Япония датира от XVI в. и именно оттук, от Нагазаки, е започнало да се разпространява християнството у нас. В това, че "християнски град" е станал именно Нагазаки, няма нищо странно: пристанището се намира на северозападното крайбрежие на остров Кюсю, в южната част на страна та; както е съвсем естествено и това, че след забрана та на християнството Нагазаки е станал "град на мъченичеството за християнска вяра." Обезглавяване, разпъване на кръст, изгаряне на клада. И приемайки тези страдания, мъчениците са се отправяли оттук към небес ния рай, в който са вярвали...

И накрая, след повече от три столетия градът преживя още по-страшна трагедия. Трагедията от 9 август 1945 г., атомната бомбардировка на Нагазаки след Хиросима. Според едно съвсем скромно предположение тогава в Нагазаки са загинали около десет хиляди души, а оцелелите по чудо до днес страдат от последствията на атомната радиация, от незаличимите спомени за миналото, от неразбирането на техните страдания, от предразсъдъците и дискриминацията, на която са подложени.

2

Гледам града от прозорците на хотела. Той се намира на един хълм,откъдето се разкрива панорама към Нагазаки и към морето и планините, които го ограждат. Грандиозен пейзаж. Град, море, планини. И още три етапа от историята на Япония.

В подножието на планината, там, където се издига хотелът,преди много години се е намирало мястото за екзекуция на мъчениците за Христа. То съществува от 1597 г., когато тук са екзекутирали първите шест чужденци и двадесет японци. И още много други са дали

живота си за своята вяра на този хълм, от който се открива изглед към морето.

Преместваме погледа си към морето и виждам гигантската корабостроителница на фирмата "Мицубиши". Тя е поставила началото на съвременната японска корабостроителна промишленост. Това вече е пейзаж, свързан с "новото време" в Япония, започнало след "революцията Мейджи".

Поглеждам надясно, където между два планински хребета се издигат къщи. Обикновен градски пейзаж. Нищо, напомнящо за трагедията. Но ако напрегнем слух, сред шума на града и плясъка на морските вълни ухото долавя стоновете на синовете и дъщерите, овъглените човешки жертви,молещи на прага на смъртта: "Вода!" През август 1945 година тук е бил земен ад.

Следите от тези три периода от историята на Япония несъмнено са причинно свързани. Наистина, нима корабостроителницата "Мицубиши",която се простира, докъдето ми стига погледът, не символизира "модернизацията" на страната, започнала след "революцията Мейджи? Прогрес? Но корабостроителницата е произвеждала не само пътнически и товарни кораби за мирни рейсове. По време на Втората световна война от стапелите на този гигант като от конвейер са се спускали във водата военни кораби, в това число и най-големият в света линеен кораб. Това не е ли причинна връзка между корабостроителната промишленост "Мицубиши" и експанзията на Япония в азиатските страни?

След повече от сто години "модернизация" Япония стана съвременна независима страна, "голяма държава" в Азия. И този период е станал причина ние да сложим на другите страни в Азия оковите на агресията и да им натрапим трагедията на колонизацията. Ние, японците, неведнъж сме извършвали кланета на азиатска земя и нашата столетна история на"модернизация" е опетнена с кръв. И чак в самия епилог на тази история, продължила до края на Втората световна война, японците изпитаха върху себе си масовото и жестоко кръвопролитие, предизвикано от атомните бомбардировки над Хирошима и Нагазаки. По този начин като завършек на

историята на "убиващите" стана "убийството на уби-ващите". Разплата за собствените престъпления...

Но да поставим въпроса по-широко. Атомната бомба е един от резултатите на успешното развитие на нау-ката и техниката, създали основа за "модернизация" на живота на човечеството. Гледам корабостроителницата: на обширната територия на "Мицубиши" се демонстрират чудеса на научния и техническия прогрес. Но няма никаква гаранция за това, че по-нататъшното развитие на някое от тези чудеса не ще доведе отново съвре-менната наука и техника до атомна катастрофа. Компа-нията "Мицубиши" вече произвежда оборудване за атом-ни електроцентрали и планира производството на ракети носители от най-нов тип.Значи задънена улица?

А нима няма безизходни ситуации в други отрасли на производството,въпреки че мащабите и формите на отрицателните последствия от тях за човечеството да са малко по-различни. На територията на "Мицубиши" зад старите здания се намира нов цех. Той е оборудван с машини, които се смятат за най-големите в света в този отрасъл. С това мощно оборудване ще произвеж-дат цистерни за съхраняване на неприкосновените запа-си от нефт в морето. Впоследствие това може да предизвика невиждано дотогава замърсяване на околна-та среда на акваторията в непосредствена близост до Нагазаки.

Но нима "прогресът" на науката и техниката или "мо-дернизацията"довеждат до използване на атомната бом-ба? Кой развива науката и техниката? Кой осъществява (материализира) "модернизацията"? Нима не хората? Нима най-важни не са моралният облик на човека и пробле-мите на неговата съвест и морал? Тези съмнения под една или друга форма, с една или друга сила възникват у всеки, който пристига в Хирошима или Нагазаки, от-където и да е той. Един от тях бе и Джордж Зебер-ка,американски католически свещеник, служил в редовете на действащата армия на САЩ по време на Втората световна война. Зададе си въпроса и остана озадачен. Във военната база на остров Тениан Зеберка като вое-нен свещеник е благословил екипажа на бомбардиро-вачите "Б-29",отлитащи за Хирошима и Нагазаки, за да

хвърлят там атомните бомби."Бог да ви е на помощ" – така е напътствал той пилотите на американските ВВС.

Може да се смята, че преди молитвите на Зеберка за здравето на летците от базата на американските ВВС атомната бомба не е излизала извън рамките на научно-техническите проблеми, не е представлявала проблем на душата, съвестта, морала на човека. Зеберка е благословил екипажите на бомбардировачите и по този начин от името на бога – ала не само от негово, – както и от името на християните, а като се вземат предвид неговите чувства и чувствата на членовете на екипажите "Б-29",за които той се е молил, може да се каже – и от името на човечеството,той е казал "да" на атомната бомба. С други думи, именно в този момент проблемът е излязъл извън рамките на науката и техниката и е преминал в областта на "човешките проблеми". Именно тогава, когато Чеберка е пожелал на екипажите щастие.

Като посети Нагазаки след войната, Зеберка с очите си видя, каква трагедия е донесла на този град и неговите жители атомната бомба,благословена от него. Не някой друг, а членовете на екипажа "Б-29",християните, благословени от Зеберка, божия служител, безпощадно бяха унищожили Нагазаки, отдавна известен като "християнски" град, и бяха убили много хора, включително братя и сестри во Христа. Зеберка се приближил до развалините на най-стария и великолепен католически храм в Япония – Урагами, и от руините извадил парче от счупена кадилница. Той бил потресен, когато разбрал какво зверство са извършили тогава американците. И осъзнаването на вината за извършеното приписа не само на християнството, допуснало тези ужаси, но и на цялото човечество.

Разбира се, подобни въпроси стоят не само пред християните и не само пред японците. За доказателство ще напомня: в Хирошима и Нагазаки жертва на атомната бомбардировка станаха не само японци. Сред загиналите в двата града чужденци най-много бяха корейците, една част от които са били пристигнали от родината си, по това време японска колония, да търсят по-добра съдба, а друга – насила откарани в Япония като работна ръка. Точната цифра не е установена, но сега може да се твърди почти със сигурност, че са били няколко десетки хиляди души.Жертва станаха също така

китайци, индонезийци, малайци. Сред загиналите имаше и военнопленници: англичани, австралийци и холандци, намиращи се в двата града. В Хирошима по време на атомната бомбардировка загинаха над десет американски военнопленници.

3

Преди две години излезе романът ми "Хирошима". Работих върху него седем години. Сигурно вече сте разбрали темата на романа. Действащи лица са не само японци, но и корейци, индонезийци и американци.Направлявани сякаш от волята божия, те се събират в Хирошима в утрото на 6 август 1945 г. и загиват в ада, създаден от човешки ръце...

Проследявайки жизнения път на героите от романа, по който те са вървели към 6 август 1945 г., исках да покажа, че проблемът за атомната смърт е съдбоносен не само за японците. Жертва на атомната бомбардировка станаха и американци с тази разлика, че положението им на военнопленници се утежняваше от това, че виновни за случилото се бяха именно Съединените американски щати; американците бяха и жертви, но в очите на японците и другите пострадали - и виновници за жертвите пред олтара на безумието.

Когато след трагедията в Хирошима и Нагазаки войната свърши, бях на дванадесет години. В детската ми памет се е запечатала една история, която бе поразила моето въображение: разказваха, че в живия ад след избухването на атомната бомба в Хирошима видели американец, приличащ на дяволско привидение. (Официалните власти в Америка и сега отричат факта, че сред жертвите от атомната бомбардировка е имало и граждани на САЩ, въпреки че това със сигурност е установено.)

Когато разбрали, че подозрителният чужденец е поданик на Съединените щати, хората с омраза се нахвърлили върху него. Обгорен,той едва се държал на краката си, но отчаяно се опитвал да се защити. Ето какво бях чул в детството си. Когато започнах активното си участие в движението против американската аг-

ресия във Виетнам, пред мен изплува този образ, почерпен от детската памет.

В това движение, естествено, бях на страната на фронта за национално освобождение на Виетнам, който се бореше за свободата на виетнамските селяни, страдащи от потисничеството и империалистическата война. Но с не по-малка сила вниманието ми привличаха младите американски войници, тръгнали на тази мръсна война. Това приличаше на двойна експозиция на фотолента: зад фигурите на американските войници виждах фигурите на моите съотечественици, войниците от японската армия, изпратени навремето на агресивна война в Китай и в други азиатски страни. Толкова си приличаха съдбите им: и едните, и другите въпреки здравия разум и справедливостта бяха хвърлени от държавите им в несправедливи войни. Войниците от САЩ и от Япония бяха поставени пред дилемата: преданост към родината, патриотизъм или човешка справедливост. Военните трибунали в Нюрнберг, а след това в Токио потвърдиха съществуването на основано на справедливост право за човечеството, което е над правата, законите, заповедите на всяка отделна държава. Американските войници в агресивната война против Виетнам и японските войници, участвали в агресивните войни против народите от азиатските страни, образно казано, се разкъсваха между общочовешкото право и правото, нормите, заповедите на своите държави.

И накрая за механизма, по силата на който престъпната воля прави други жертва на собствените престъпления. Преобладаващото мнозинство американски, а също така и японски войници заминаха на фронта не по своя воля. Те се подчиняваха на заповедта на своята държава. В този смисъл бихме могли да ги наречем жертва на престъпна воля. Ако на фронта те не стреляха, не убиваха хора. Но станали веднъж агресори, те ставаха хора, причиняващи страдания на другите, превръщаха се в носители на престъплението именно поради това, че сами бяха жертва на престъпна воля. Този механизъм независимо от нашето желание свързва войниците на САЩ с японските войници въпреки разликата във времето, мястото на военните действия и историческата ситуация.

Именно поради това, че ние осмислихме сходството между действията на американските войници във Виетнам и на японските по време на Втората световна война, в нашата страна бе избрана важна форма на движение против агресията на САЩ във Виетнам – работата сред американските военнослужещи. Ние съдействахме на антивоенното движение сред американските войници, укривахме в Япония американски дезертьори, бягащи от Виетнам, помагахме им да заминат в друга страна.

Освен сходството между действията на американските войници във Виетнам и на японските войници в миналата агресивна война има още нещо: Япония беше най-активният съучастник на САЩ в агресивната война против виетнамския народ. И ако трябва да завършим, зад фигурите на американските войници, изпращани на фронта, аз видях и самия себе си.

Тогава ясно си спомних историята, свързана с ада в Хирошима. Образът на американските войници във Виетнам се сливаше в съзнанието ми с образа на американеца, появил се като призрак на дявола в атомния ад, а този зрителен ред се съчетаваше с японските войници от периода на Втората световна война. На тази тройна експозиция може да бъдат представени образите на японците, приличащи на привидения, които са се нахвърлили върху американския военнопленник... И образите на корейците, чиято родина е била колонизирана от японците, на хората, които са страдали от гнета на японците и в края на краищата са загинали в ада на Хирошима заедно с тях.

Да, не само може, но е необходимо да ги обединим и да се опитаме да видим частното в общото и всичко това в единство. Положих всички усилия, за да покажа в "Хирошима", че това е проблем не само на миналото, че той е свързан с нашето настояще и бъдеще, защото такава е връзката между нещата.

4

Пристигнах в Нагазаки заедно с жена си. Тя е корейка, родена в Япония. Родителите ѝ, сега старци, са родени през 1910 г., годината, която се смята за начало на колонизацията на тяхната родина

от моята.Те пристигнали в Страната на изгряващото слънце, за да търсят работа, заселили се и живеят тук до ден-днешен. Наистина, след освобождението на Корея през 1945 г. искали да се върнат в родината. Но избухналата не след дълго там война, разделянето на Корея на Северна и Южна, което съществува до момента, ги лишиха от тази възможност.

Според мен животът на японец с корейка в Япония независимо дали съпрузите осъзнават това, или не, означава живот пред лицето на историята на "новото време"... Бракосъчетанието с моята "спътница в живота" (не влагам в това понятие дори сянка от ирония) не би се състояло, ако Япония не бе колонизирала Корея преди 70 години или ако Корея не бе освободена, или ако не беше корейската война, избухнала след това. Наистина всяка човешка съдба, даже когато ни се струва съвсем обикновена, е богата с най-различни "ако"...

И когато казвам "история", също не преувеличавам. История - това е потискането, експлоатацията и дискриминацията на корейския народ, а за моята жена - историята на народа, стремящ се към освобождение и независимост. И ако бъдем по-точни, важно е не само миналото, но и настоящето, и бъдещето. Иска ми се да спомена във връзка със сегашното състояние на политическата история, че разделението на Корейския полуостров на Северен и Южен засегна и семейството на моята "спътница в живота". Жена ми избра северно-корейско поданство, а нейните родители по политически причини избраха "Юга". Жена ми има шест по-големи сестри. Половината от тях живеят в Северна, а другата половина - в Южна Корея... История.

След като пристигнахме в Нагазаки, най-напред придружих жена си до паметника на жертвите от атомната бомбардировка; той се намира в края на неголям парк; построен е там, където е бил епицентърът на взрива. Недалеч е от бившата гара. Пак тук, на уединено място, се намира малка надгробна плоча от черен камък. Това е паметникът на корейците,станали жертва на атомната бомба в Нагазаки. На него има надпис: "На неизвестните корейци, загинали при атомната бомбардировка, от неизвестни японци, водени от желанието да изкупят вината си..."

Ние се приближихме до черната плоча и почетохме паметта на загиналите с едноминутно мълчание.

5

Читателите навярно недоумяват: защо авторът не засяга темата,отбелязана в подзаглавието – "XXI век. Бъдещето и човечеството"? Трябва да кажа, че всичко, което написах дотук, се отнася именно към тази тема.

Или прочели заглавието, читателите очакваха, че ще им разкрия картината на бъдещето? Например една, макар и повърхностна прогноза затова, че през XXI век ще получи по-нататъшно развитие автоматизацията на производството, че в заводите и фабриките няма да има хора, а роботи и че даже животът на хората независимо от нашата воля ще започне да се контролира от ЕИМ. Вие с право сте разчитали и на анализ на влиянието, което автоматизацията оказва върху психиката на човека, върху механизма на обществения строй. Бих могъл да опиша една песимистична картина, в основата на която да лежи диспропорцията между производството на хранителни ресурси и демографския взрив; или предположения за гибелта на човечеството поради растящото замърсяване на околната среда от промишлени отпадъци. Разбира се, разбира се...

И все пак, ако говорим за хипотетичната гибел на човечеството,трябва да говорим за ядрената война. Защото ядрената война, ако тя бъде започната, може с един замах да превърне в карикатура съчинение със заглавие "XXI век. Бъдещето и човечеството" независимо от това, какво ще бъде написано в него. До началото на XXI век остават по-малко от две десетилетия. Човечеството може би няма да дочака XXI век.

И съзнавайки всичко това, включително възможността от последния вариант, бих искал да разгледам темата за бъдещето и човечеството под друг ъгъл. Този подход е по-тясно свързан с човека, или както вече казах, с човешките проблеми. При това под "човешки проблеми" се разбират не абстрактните проблеми, които

уж стоят пред цялото човечество. Това са "човешки проблеми", отнасящи се до живота на всеки индивид. Описаната без нужното внимание към тези "човешки проблеми" футуристична картина независимо дали се основава на оптимистичните перспективи, или на песимистичната концепция за унищожението на човешкия род и гибелта на нашата планета, все едно се приема за игра на думи: прекалено далече е тя от мен – конкретния жив човек.

Смятам, че всеки човек въплъщава в себе си историята на човечеството. Ще се осмеля да дам следната формулировка: човекът е същество, в което всяка минута се въплъщават историческите процеси в развитие. Християните мъченици, екзекутирани на хълма, на който се намира хотелът в Нагазаки, са въплъщавали в себе си историята на Япония, по-точно световната история от това време; неизвестните работници, които на стапелите на "Мицубиши" са строили военни кораби, станали основа на въоръжените сили за агресия против други страни, са въплъщавали във всяка минута от своя труд историята на японския империализъм и свързания с него международен империализъм като цяло; свещеник Зеберка, благославяйки атомната бомба, е въплъщавал в себе си този исторически момент, когато прогресът на науката и техниката, достигнат от човека, се е оказал в задънена улица.

Разбира се, човекът не е просто играчка в ръцете на историята. Самият той е неин творец. Ние знаем народи, които създаваха история на борбата за собствено освобождение и независимост. Излишно е да се убеждават съветските читатели, създали на времето Великата история на Октомврийската революция, в очевидната истина, че всеки човек е творец на историята. Същото може да се каже и за китайците, които се бориха за своята революция, и за корейците, които се съпротивяваха срещу господството на японския империализъм, и за виетнамците, борили се против агресията на американския империализъм. Това се отнася и за тези, които участваха в движението за подкрепа на виетнамците в борбата им против агресивната война във Виетнам (включвайки несъмнено и тези американски войници, които отказваха пасивно да се подчинят на съдбата и се обявиха против войната, и тези антивоен-

но настроени дезертьори, които с постъпката си отказваха да се подчинят на съдбата). Това се отнася и за тези хора, които сега в различни страни на света активно участват в движението против ядреното оръжие, стремят се към пълното му унищожаване...

Но да се върнем към Нагазаки. В последните години на старата епоха,т.е. преди "революцията Мейджи", младите "революционери" се събрали в единственото "отворено пристанище" в периода на "затворени врати". Те търсели въздуха на свободата. А Нагазаки в периода на феодализма бил един от малкото градове в Япония, за които можело да се каже:"Атмосферата на града създава свобода." С разпространяването на християнството сред селяните, които били най-низшата прослойка на обществото, растяла и съпротивата срещу гоненията. В края на краищата селяните се въоръжили и завзели малката крепост Хорано-дзе недалеч от Нагазаки. Въстанието прераснало в селска война, чието потушаване струвало на управляващите кръгове големи усилия. Повече от 37 хиляди селяни, които завзели издигащата се над морето крепост, се сражавали в продължение на четири месеца. Всички, в това число жените и децата, били зверски убити. Но всеки от загиналите въплъщава в себе си"историята на съпротивата на народните маси".

Израз на прогресивната тенденция в историята на страната, наистина в по-друга форма, можем да видим и у тези, които са работили в току-що създадената корабостроителница "Мицубиши" след "революцията Мейджи". Построените от ръцете им кораби са открили за японския народ, за младата и независима държава Япония пътя към бъдещето. В това са били убедени всички, а не само тези, които са работили за "изграждането на новата държава". Иска ми се да добавя: тогава не само японците, но и другите народи от азиатските страни са смятали, че "революцията Мейджи" ще постави началото на процеса на освобождаване на Азия от игото на европейските държави...

Както показа по-нататъшният ход на историята обаче, Япония тръгна по съвсем друг път, в разрез с желанията на другите народи от Азия. Тя стана не освободителка на Азия, а напротив - агресор. И корабостроителният гигант "Мицубиши" допринесе много за превръщането на Япония в агресор. Постиженията на

науката и техниката, достигнали до Япония от европейските страни, бяха използвани за производство на оръдия за агресия и унищожение. След това на Запад бе създадена атомна бомба. И ето че продуктът от развитието на науката и техниката бе доставен в Япония и хвърлен върху инженерите и работниците от корабостроителницата "Мицубиши" в Нагазаки. Впрочем, нека да се върнем към християнските мъченици. Защо и заради какво те загинаха като мъченици на 9 август 1945 година? Та нали християни благословиха тяхната смърт...

6

И така, бъдещето е в настоящето. Иначе читателите няма да разберат защо не мога да се отнасям към въпроса "XXI век. Бъдещето и човечеството" като въпрос от областта на отвлечените прогнози. Не. Бъдещето за мен е въпрос на избор на необходимото. Първо, защото въпросът е в това, какво бъдеще избирам аз като един от човечеството; второ, този избор неизбежно носи характера на необходимото – какво бъдеще трябва да избера?

Например аз не мога да изхождам от това, че през XXI век или преди него в света ще избухне ядрена война и всичко ще бъде свършено. Това за мен е също толкова абсурдно, колкото и прогнозите за света след ядрената война. Ще бъде ли унищожено човечеството или то ще съществува след ядрената война? Преди да участвам в такава дискусия, имам намерение да положа всички усилия, за да отклоня човечеството от хлъзгавия път към ядрена война. Именно в тези усилия поголямата част от човечеството вижда начина за решаване на задачата на задачите – "човешкото съществуване".

Какво означава това? Моето определение за тези проблеми е пределно ясно: това са проблеми, създадени от самите хора, и затова хората носят цялата отговорност за решаването им. Например ако станат глобални стихийни бедствия и в резултат бъдат напълно унищожени хранителните запаси на Земята, това според моето определение не би влизало в понятието "човешки проб-

леми", защото човечеството не е било причина за проблема. За човечеството, както и за мен, не би имало друг изход освен смъртта. Но ако сега в богатите страни има хора, които с всички сили се стараят да отслабнат, тъй като постоянно преяждат, а в бедните страни има хора, които умират от глад, такова положение (а то съществува сега в света) спада именно към "човешките проблеми", за чието решаване носи отговорност цялото човечество, в това число и аз.

Днес в света съществуват доста неотложни "човешки проблеми", които трябва да се решат от самите хора. Размислите на тема "XXI век.Бъдещето и човечеството" за мен означават не нещо друго, а мисли за тези настоящи "човешки проблеми" и връзката им с бъдещето. Бих искал, размишлявайки за мира като форма на съществуване на живота, да кажа преди всичко за надвисналата опасност от ядрена война. Аз разглеждам този въпрос като един от моите лични "човешки проблеми" не толкова защото ние, японците, преживяхме ужасите на Хирошима и Нагазаки, колкото поради това, че историята на нашата страна е история на агресии, потисничество, експлоатация, колонизация и унищожение на хора от другите азиатски страни и следователно ние сме вървели по пътя,който неизбежно е водил към катастрофата на Хирошима и Нагазаки.

Подчертавам това, защото в последната четвърт на XX век намериха място конфронтации, основани на въоръжена сила, и междусоциалистически страни, въпреки че самата им природа е несъвместима с войната; а също и защото сме свидетели на печални и груби военни конфликти между страни от "Третия свят", които би трябвало да си сътрудничат и помагат една на друга.

И ако трябва да бъдем докрай последователни, да се ограничаваме с борба против ядрената война, с борба за пълното унищожаване на ядреното оръжие е недостатъчно. Най-голямата задача на човечеството през XXI век ще бъде създаването на свят без оръжие, създаването на свят без използването на каквито и да било въоръжени сили за решаването на каквито и да било въпроси, противоречия и в крайна сметка създаването на свят без войни. Подчертавам това не само защото сега светът стои пред опасността от ядрена катастрофа и съществува опасност от превръщане на

обикновената война в ядрена, която би означавала унищожение на цялото човечество. Подчертавам това, защото говоря в настоящето за бъдещето.

7

Трябва да подчертая, че запазването и укрепването на мира са не просто проблеми за запазване на статуквото. Ако запазването на мира означаваше само запазване на съществуващото положение, ние би трябвало да се примирим с увековечаването на съществуващите в света сериозни диспропорции, с неравенството между "развитите" и "развиващите се" страни.

Мисля, че две снимки символизират съвременния свят. Едната – на гъбообразния облак над Хирошима и Нагазаки, а другата – на африканските деца, с ръце, подобни на клони от изсъхнали по време на сухия бял сезон храсти, и с неестествено подут корем, деца, намиращи се на прага на гладната смърт. И двете снимки за мен са олицетворение на "човешките проблеми", които сега трябва да бъдат решавани от всички, включително от мен.

Понякога си представям: как би изглеждала нашата Земя в очите на някой извънземен жител, ако той я разгледа с мощен телескоп? Мисля, че Земното кълбо би му заприличало на лудница. Разбира се, той първо би видял запасите от ядрено оръжие, което може да унищожи целия живот на Земята. Навярно би попитал: защо? И би се учудил, разбирайки, че с това оръжие може многократно, 10 и повече пъти, да се унищожи всичко живо на Земята. И още повече би се учудил, като разбере, че освен тези арсенали се създават все по-нови видове ядрено оръжие и с ускорени темпове се внедряват в производството. Дори това би било достатъчно, за да се направи извод, че Земята е полудяла планета. А какво би казал той, ако види с телескопа африканските деца с мършави ръце и крака и с подут корем? Естествено, би попитал: защо жителите на Земята не използуват за благото на тези деца колосалните средства, които се изразходват за ядрено оръжие? А не би ли се учудил извънземният жител, когато до

гладните деца види хора, които с всички сили натискат педалите на велоергометъра или се занимават с бягане, за да смъкнат излишъка от погълнати калории? Много просто, би казал той: трябва излишното, което имат едни, да се даде на нуждаещите се. Тогава гладните деца биха могли да ядат до насита, а желаещите да отслабнат биха станали стройни. Проблемът би бил решен. Какво пречи на това?

На мен също не ми е ясно: защо човечеството не може да постъпи така? Та нали става въпрос за използване на колосални средства, отделяни сега за въоръжаване; защо да не бъдат вложени за социално осигуряване? Нали става дума за ликвидиране на неравенството, за нелогичната диспропорция между средствата на богатите и бедните. Уви, тези два проблема биха останали нерешими, ако защитата на мира означаваше само запазване на статуквото. За решаването им са необходими преобразования, и то в целия свят.

Нека разгледаме тези два проблема в тяхната същност, из основи. Изминали са неколкостотин хиляди години от възникването на човека на Земята и според мен именно сега или може би най-после сега се създава единна за човечеството идеология. Това е идеологията на равенството, която може да бъде изразена с думите на японския просветител от периода на "революцията Мейджи" Юкити Фукудзава: "Бог не е създал човек, който да стои по-високо или по-ниско от другите." Имах възможност да посетя различни страни и райони на света и с увереност мога да твърдя, че именно тази идеология е еднакво жизнена и сред жителите на изолираните острови в Тихия океан, и сред бедуините в арабските пустини...

Да споменем и народите от "развитите страни", които в миналото са се отнасяли към народите от колониите като към животни. Дотогава, докато някои имат колонии, всички техни думи за "свобода, равенство и братство" или за "демокрация" остават само думи.

Едва във втората половина на XX век започна истинското ликвидиране на колониите на планетата Земя. Може да се каже, че от този момент народите на "развитите страни" най-после започнаха да усвояват иде-

ологията на равенството. В този смисъл за народните маси историята едва започваше.

Смятам, че движеща сила на световното развитие в наше време са идеите за равенство. Те въздействат върху развитието на обществото не само в рамките на дадена страна. В основата на отношенията между нациите и между държавите движеща сила е същият принцип, тъй като той е единствен – равенството като мироглед. Сега нито една нация не може да търпи неравенство, господството на друга нация или друга държава. Тя започва да се бори за своята свобода, за своето освобождение. Така национално-освободителното движение става неизбежен фактор.

Да вземем областта на междудържавните отношения. Малките държави не желаят повече да служат на интересите на големите даже когато се намират под тяхно господство. С други думи, това означава, че държавите от "третия свят" повече не желаят да търпят неравенството и неравноправието...

Сега в света действат две противоположни сили, определящи хода на световното развитие: силите, борещи се за ликвидиране на неравенството и неравноправието, и силите, опитващи се да запазят неравноправните отношения. Ярък пример за действието на вторите сили виждаме в разгръщането на "глобалната стратегия" от Съединените щати в наши дни. При цялата си антисъветска насоченост тази стратегия в действителност е насочена против страните от "третия свят". Явно стремейки се да потиснат движението на необвързаните, САЩ изработиха например стратегия за широкия район от Тихия океан до Близкия изток върху основата на японско-американски военен съюз, известен като "договор за безопасност". Основа на тази стратегия е, разбира се, ядреното оръжие,което се разполага и в американските военни бази на територията на Япония. Ето че прозира връзката между двете снимки символи, за които стана дума – гъбообразния облак над Хирошима и Нагазаки и гладните деца в Африка... Разбира се, силата не включва само военна мощ. Някои се опитват да използват политически, икономически и културни лостове. На действието се противопоставя противодействие... Национално-освободителното движение и независимите държави от нов тип, които се появиха

една след друга на световната арена след Втората световна война на мястото на бившите колонии и полуколонии, започнаха из основи да разклащат господстващото положение на "развитите страни" в политическата област. А тяхното господстващо положение във военната област разклати виетнамската авантюра на САЩ. Победата на народен Виетнам над американските войски вдъхнови борците от национално-освободителното движение в другите страни.

Пред нас стоят две задачи: мир и преобразования. Две изключително "човешки задачи". На границата на XXI век пред човечеството, в това число пред мен, стои въпросът: как да бъдат решени?

8

Иска ми се да се спра на още два момента. В представите ми равенството е равенство на човека не само в живота, но и пред лицето на смъртта. Възможно това да е резултат от факта, че съм се родил и израснал под влиянието на традиционната будистка култура. Ако всички хора без изключение са обречени на смърт и в този смисъл са равни, не би трябвало да съществува такова положение, при което едни умират млади на война или от глад, а други живеят спокойно и умират в леглото си.

Всички хора са смъртни и човек не може да въздейства върху установения ред на нещата, както не може и да носи отговорност за него. Това е "естествен проблем". Но неестествената смърт несъмнено представлява "човешки проблем". В основата на моето отрицание на войната, на ядрената война, лежи споменът за обгорените трупове, които видях в детството си след американската бомбардировка.

При разглеждане на понятието равенство аз изхождам от това, че човек иска равенство по отношение не само на правата, но и на вещите. Стремежът към придобиване на същите вещи, същото богатство, каквито има друг човек, друга нация или друга държава, стремежът към право на еднакво процъфтяване може да стане при определени условия причина за освободителна борба, а при други – да доведе до зависимост на

бедните от богатите. И едното, и другото се среща в еднаква степен в съвременния свят. Стремежът на хората към равенство относно вещите може да доведе до неограничени разрушения на околната среда. Природните ресурси на Земята са ограничени. Потребностите на хората непрекъснато нарастват. Това също е изключително "човешки проблем" на XXI век.

9

Равното право на живот предлага правото на всички хора в съвременния свят да живеят свободно и щастливо. Това право е дадено на човека от рождение и никой не може да го наруши. Без да осигури на човека това основно право, никоя държава и никое общество не е държава или общество за човека. Бъдещето на човечеството в XXI век до голяма степен зависи от това, доколко то ще може да осигури това право.

Но щом има равенство, неизбежно има и право на свобода. И това също е "човешки проблем". Мисля, че само в наше време, когато равенството, или по-точно - идеологията на равенството, постепенно се разпространява, по целия свят, можем сериозно да започнем обсъждането на проблема за свободата. Разговорите за свобода при отсъствие на равенство най-често укрепват свободата на богатите и силните да запазят вече придобитите права и привилегии.

Не споделям твърденията, които срещам понякога из страниците на вестниците от някои социалистически страни, че всички свободи в тъй наречения "свободен свят" се изчерпват с това. Но фактът остава: такава тенденция се проявява особено в отношенията на "развитите капиталистически страни" към страните от "третия свят".

Аз живея в "свободен свят", в който много хора не харесват социализма. Но в последно време аз свързвам със социалистическия свят все повече надежди. През последните години посетих някои социалистически страни, в това число Съветския съюз и Виетнам, от една страна, и Китай - от друга. И си създадох общо за всички тези държави мнение: всяка от тях по свой на-

чин полага все повече усилия за разширяване на свободите. Без да се страхувам, че ще бъда неправилно разбран, искам да кажа, че в областта на най-главния въпрос на въпросите – свободата, социалистическият свят "хвърли ръкавицата" на "свободния свят". Как той, приемайки предизвикателството, ще осъществява по-нататък своите преобразования? Това е важно във връзка с двата "човешки проблема" – проблема за мира и проблема за преобразованията, за които вече стана дума.

10

Аз изповядвам взаимовръзката на явленията в историята, диалектиката. "Феодалното общество се заменя от капиталистическо, капиталистическото от социалистическо". Вярно, но не по механична схема. Пътят на страните от "третия свят" към социализма е потвърждение на това. Не се помества в механичната схема "революцията в Иран", станала през последната четвърт на нашия век. Струва ми се, че всеки строй, обществено-икономическа и политическа формация – "свободен", социалистически или "трети" – представлява материал за бъдещо развитие. На всеки от тях са присъщи свои проблеми и противоречия. Проблемите и противоречията на една формация са сложно преплетени с проблемите и противоречията на друга. И в това общо диалектическо развитие, от преплитането на всички проблеми и противоречия се създава историята на бъдещия XXI век. Историята ми вдъхва надежда, тя носи на човечеството нещо съвършено ново, невиждано досега.

Каква ще бъде държавата в процеса на съзидание? Маркс подчертава, че държавата ще отмира в резултат от развитието на социализма и комунизма. Известни са ни държави, които са като основа за живота на образуващите ги нации, основа за живота на отделните хора от нациите, опора за осигуряване на равенство, свобода и човешки права. Но ние познаваме и държави, играещи ролята на система за потискане на членовете на обществото, които са инструмент за подчиняване на други,

по-слаби държави или нации заради присвояването на печалбите.

Каква ще бъде държавата? По-точно, каква държава трябва да строим? Това е изключително "човешки проблем". – също като проблемът за борбата на лишената от независимост нация за създаване на собствена държава. Човечеството трябва да реши и този проблем.

11

Сутринта на последния ден от пребиваването ни в Нагазаки отидохме с жена ми на територията на корабостроителницата "Мицубиши". Помогнаха ни приятели – членове на профсъюза. Много от стапелите се оказаха празни. Икономическа депресия. Само на един участък беше шумно и оживено. Тук строят военни кораби за възстановените военно-морски сили на Япония.

"Твоята страна отново..." – само успя да каже жена ми. Тя не довърши. Но и без това е ясно, че в навечерието на XXI век тази фраза не дава много надежди...

ЕПОХА НА НЕТЪРПЕНИЕТО

/Из статии и изказвания/

АЛЕХО КАРПЕНТИЕР

Безропотното търпение е било черта от характера на средновековния човек – за него е било нещо обикновено да чете ръкописни книги, да взема за новина нещо, станало в друга страна преди три месеца, смирено да приема, че и най-краткото пътуване е ужасно трудно нещо, за което се готвиш дни наред, и че се превръща в особено важно събитие, ако стане въпрос, да речем, за пътешествие от Лондон до Рим или от Париж до Толедо. Но тази черта съвсем не е отговаряла на средната продължителност на човешкия живот, която е била кратка поради ниското равнище на хигиената и медицината по онова време, поради неизлечимите недъзи и поради всякакви други напасти. И въпреки това средновековният човек е бил търпелив, защото какво ли друго му е оставало в един свят, в който всяко движение, всяко действие се е извършвало бавно – като се почне от строителството на храм, сътворяван от няколко поколения, и се стигне до такова просто нещо, като изпращането на стоката за пазара и получаването на печалбата от това.

Нашата епоха пък минава под знака на нетърпението. Светът е устремен на някъде. Светът горещо иска веднага да усети плодовете на усилията си. Един се стреми да натрупа състояние, друг – да постигне успех. Творецът иска колкото се може по-бързо да обнови арсенала от изразните си средства, за да може за две-три години да направи гигантски скок в развитието на живописта, музиката, литературата. Макар че култът към новото заради новото и към младостта заради младостта май заглъхна – а кое е истински ново и кое е истински младо?, – във всеки живее тайната и неуто-

лима жажда за новаторство както в областта на изкуството, така и в деловите среди: този стремеж е присъщ както на индивида, така и на колектива.

Но съвременният човек, като изхожда от опита си, започва да разбира, че времето, необходимо, за да се развие в някоя област, не съответства на времето, отредено ни за един човешки живот. Този, който изказва нова идея, горейки от нетърпение да я приемат, трябва да има предвид, без да изключва побелелите си слепоочия, че тази идея ще бъде осъществена едва след петнадесет – двадесет години. Откриването на нов принцип е само "началото", началото на процес, чието развитие още не може да се предскаже. Така е и с историческите процеси. Този, който се надява да стане свидетел на велики промени, след тридесет – четиридесет години ще завари само първите набелязани точки... А колко от идеалите, смятани от авторите им (идеолози, мислители, политици от XIX век) за лесноосъществими, всъщност отдавна са забравени, не са изпълнени или са забранени?... Андре Масон изказва съжаление за скромните резултати, които дадоха на практика така наречените новаторски епохи. Мисля, че проблемът не е в мащабите на постигнатото, а в хронологичното несъответствие на двете величини: продължителността на човешкия живот и историята. Шестдесет години са много кратко време от гледна точка на историческия процес, но шестдесет години е един човешки живот. Тази очевидна истина принуждава всички стари хора, примирили се с това, че юношеските им мечти няма да се сбъднат, да повтарят: "Внуците ми ще го доживеят." Така или иначе развитието продължава, вярно, бавно, но необратимо и спираловидно, и това е дало повод на Арнолд Тойнби да го сравни със смяната на "ин – ян" – а... Знаете ли каква е била средната продължителност на живота в навечерието на Великата френска революция? Онемях от почуда, когато прочетох за това случайно в една историческа книга. Между двадесет и пет и тридесет години.

...Лесно е да откриеш, че цялата световна история не е нищо друго, освен хроника на непрестанната борба между свестните и лошите хора, с други думи – между тези, които гнетят, и тези, които са угнетявани. Угнетителите са силното малцинство, а угнетените – беззащитното малцинство. А симпатиите ни инстинктивно, до-

ри само заради това, че всеки от нас може да се окаже в лагера на угнетените, винаги са на тяхна страна.

Можем да се възхищаваме от латинската култура и Римската империя, но проконсулът винаги ще ни е антипатичен. Дори и да приемем, че идеите, с които наполеоновите генерали влизат в Испания през 1808 година, са били по-прогресивни и съвременни от установените през онази епоха на полуострова, ние отхвърляме идеята за прогрес, постигнат чрез колонизация и установяване на бонапартистка монархия, и сме солидарни с въстаниците, които изобразява Гоя в кипежа на събитията от 2 май и в момента на екзекуцията в Монклоа[1] на 3 май.

Признавам, че да направиш избор между правото и неправото дело е свръхтрудно, когато става дума за континент, способен да предложи достатъчно широк избор, както е в Европа.

Но да направиш избор в Латинска Америка излиза страшно просто нещо, защото той се свежда до проблема за избор между две възможности: застой, което е невъзможно, и истински прогрес в социален и политически аспект – към който сме длъжни да се стремим, при положение че не искаме да се съгласим с твърдението – впрочем грешно, – че латиноамериканските държави фатално са обречени на зависимост и неоколониализъм.

Новата история на Латинска Америка показва, че авторитарната власт, която има подкрепата на: а) едрия капитал, б) националните олигархии, в) чуждите монополи, г) транснационалните корпорации и д) Държавния департамент на САЩ – такава власт е отрицателен фактор, средство за угнетяване и следователно е недопустима.

Посочете ми тогава поне една съвременна латиноамериканска диктатура, поне едно продажно и тиранично правителство на нашия континент, което да не получава помощ от изброените пет сили.

---

[1] Стара резиденция на север от Мадрид, в която френският маршал Мюра установява генералния си щаб на 2 май 1808 г. (бел. прев.).

Нашите мислители, нашите учители ни завещаха хиляди страници, изпълнени с наблюдения, анализи, възгледи, предупреждения с учудваща актуалност и жизненост, които можем да използваме и днес... Днес, след повече от век, откакто трудовете на Маркс откриха пред нас просторния континент на историята, за която дори не подозирахме, че съществува, днес, когато сме въоръжени с аналитична методология, която превърна историята в наука, можем да изучаваме миналото от нова гледна точка, като откриваме явления, останали скрити за великите ни предшественици. Дойде време, когато човекът град на XX век – човекът, роден, израсъл, изграден в увеличаващите се градове от желязобетон, в градовете на Латинска Америка, има пълното право да се запознае с класиците си, да ги препрочете и да поумува над тях, за да намери корените си, родословното си дърво сред палмите, апа, мате или сеибо, за да опита да разбере кой е, какъв е и каква е отредената му в този свят роля, където е оставен сам на себе си сред огромните, кипящи от страсти подиуми, на които се разиграват днес комедии, драми и трагедии, кървавите и многолюдни трагедии на нашия континент.

През целия XIX век, след като завърши епохата на войните ни за независимост, сме живели като в затворен свят, загрижени само за местните политически събития.

Френско-пруската война от 1870 година бе за нас далечно и екзотично събитие, за което можехме да разберем нещо само по "Разгром" на Зола. Почти нищо не знаехме за Парижката комуна, която освен това някои от най-добрите ни мислители разбраха погрешно.

Затова пък войната от 1914 година ни даде да разберем, че всяко събитие в съвременния свят ще отекне и в нашия живот чрез световната икономическа система.

А мексиканската революция наистина ни разтърси. После дойде Октомврийската революция и скоро след това бяха създадени редица комунистически партии в Латинска Америка.

На времето Гражданската война в Испания имаше огромно значение за включването на латиноамериканската култура в световната човешка общност, тъй като

войната означаваше за нас присъединяване към онази Испания, която никога не ни е била чужда (пример за това е творчеството на Хосе Марти), в чиито интернационални бригади се сражаваха рамо до рамо не само кубинци и мексиканци (които бяха най-много), но и представители на всички без изключение латиноамерикански националности.

Една вечер през 1924 година с Рубен Мартинес Вийена се връщахме от една весела сбирка, където се говори много за очевидното обновяване, което се забелязваше след Първата световна война във всички области на изкуството – в литературата, в живописта, в музиката. Рубен, като всички другари от групата, се възхищаваше от смелостта на новата живопис, на новата поезия, отдавна освободени от съблазните на модернизма в духа на Дарио и последователите му, които все още бяха много на мода в някои кръгове на латиноамериканските интелектуалци. В утвърждаването на тогавашния авангардизъм /авангардизъм, който нямаше почти нищо общо с понятието, което в младежките си трудове Маркс определи преди около век като авангардизъм/ ние виждахме предвестника на установяването на Нова ера в областта на художествените изразни средства. Но по мои наблюдения онази вечер Рубен, изглежда, бе измъчван от сложен вътрешен монолог... Вътрешен монолог, който внезапно избликна в една тирада, която ми повлия много силно...

– Ново изкуство? – говореше той. – Нова поезия? Нова живопис? Добре. Но... А не е ли по-добре да поговорим първо за Новия Човек? Къде виждат те Новия Човек, когато утвърждават тези нови ценности, които ще станат действително нови само тогава, когато ще доведат до освобождаването на Новия Човек, обновен от новия ред на нещата?

Признавам, че това категорично и неопровержимо твърдение ме развълнува дълбоко... И тъй като по онова време много се говореше относно проблема за "дехуманизацията на изкуството", поставен от Ортега-и-Гасет, скоро открих, че в заблуждението си, в което често изпадаше, Рубенс бе поставил проблема неправилно. Глупав и безсъдържателен бе разговорът за "дехуманизацията на изкуството" във време, когато истинският проблем, предизвикан от историческите вълнения, бе

проблемът за хуманизацията или дехуманизацията на самия творец.

Разбира се, този проблем би могъл да бъде решен веднага: решението бе да се приеме – с една или друга степен на отговорност и активност – политическата идеология, която се стремеше към обновяване на обществото, и да се отхвърли овехтялата система от понятия и ценности на буржоазната държава, под чийто гнет пъшкахме по онова време.

Знаете, че напуснах Куба през 1928 г. след престой в затвора, който ме накара да мисля – може би съм грешил, – че всякакви опити за политическа дейност в страната ми ще бъдат пресечени още в зародиш, тъй като полицията на режима на Мачадо бе осведомена за всичко, което правех. И колко бях учуден след пристигането си в Европа, когато осъзнах, че дилемата да се определиш политически или да не се определяш, която възникна преди няколко години за интектуалните среди в Куба, се бе изправила с цялата си неизбежност пред европейската интелигенция и предизвикваше безброй спорове, противоречия, разцепления. Тук също не можеше да се стои настрана. Трябваше да се каже Да или Не, макар че доста бяха тези, които се опитваха да се измъкнат от конкретен отговор, прибягвайки до заблудата на "трети решения" (двусмислени, от среден или общ род, ако говорим с граматични термини...), които не излизаха от рамките на мъглявите салонни утопии... И какво... излизаше, че и там, и тук има един и същ проблем? Отначало смятах, че е точно така: епохата бе вярна на себе си и историята на тази епоха – нашата – ни предлагаше само два пътя: Пътят на реакцията. Пътят на прогреса. При това така наречените "интелектуалци" сближиха Латинска Америка и Европа по еднаквостта на тенденциите, поради което се налагаше да се действа чрез едни и същи тактически ходове.

Казах "така наречените интелектуалци". За да поясня това доста неясно определение, ще го сведа до професията ми – писател. Писателят в Европа, която не беше социалистическа, и писателят в Латинска Америка, която изглеждаше доста далеч от социализма... Бях убеден в това, докато не ми попадна анкета, публикувана в един парижки вестник, която ме накара коренно да променя отношението си към проблема. На различни

писатели се задаваше въпросът: "За кого пишете?" Един отговаряше: "Искам да заинтересувам широк кръг читатели, затова пиша максимално просто за простите неща.", друг: "Книгите ми се разпродават, това доказва, че читателят постепенно свиква с трудния стил", а трети: "Творя експериментална новаторска литература, достъпна за 500–600 читатели; това засега ми стига." С други думи, писателят си избираше публика, работеше за определена аудитория. И изведнъж разбрах, че в Латинска Америка подобна анкета е абсурдна. Защото на въпрос от този род писателят би могъл да даде единствен отговор: "За кого пиша? Ами за тези, които могат да четат!.."

За онези, които могат да четат, защото в повечето от нашите страни имаше отчайващо много неграмотни, които трябваше да извадим от общия брой население. Освен това от останалите трябваше да се изключи внушителният брой на онези, които биха могли да се подпишат и дори да прочетат с малко зор вестник, но никога не биха могли да се справят с книга, тъй като прочитането ѝ изисква много повече усилия. Към тях би трябвало да прибавим и онези, които никога не биха влезли в книжарница, тъй като не са приобщени, предразположени, не са подтиквани към четенето, а на всичко отгоре книгите бяха и много скъпи. И за да допълним списъка (който и без друго стана дълъг), трябва да включим представителите и представителките на буржоазията, изцяло погълнати от лекомислените си развлечения, заради които не биха могли да отделят дори минимално време за четене. Буржоазията, която у нас, днес това е всеизвестно, презираше културата и отреждаше на писателя място на най-долното стъпало на обществената стълба...

Историческият ход се ускорява. Събитията следват едно след друго като лавина. Ето я Сиера Маестра. И победата на революцията. След победата – създаването на нашите основни културни организации, поразителната кампания по огрмотяването, която не само научи огромен брой кубинци да четат, но и ги приобщи към книгата, към четенето, към набавянето на книги, които станаха достъпни за народа след дълго очакване... Няма да преразказвам историческите събития, които са добре известни, всички бяхме свидетели на небивалото

преобразяване на народа, който днес е сред тези (и това се признава от много международни организации), които могат да се похвалят с най-много книги на глава от населението... Няма нужда да споменавам колко много дължим на просветната дейност на революционните органи на властта у нас, на постоянното внимание към всички културни явления, което отделя Кубинската комунистическа партия, на плодотворните идеологически постановки на другаря Фидел Кастро... Всички знаем колко много е направено. И всички с пълно право сме горди от направеното.

И днес аз, романистът, мога да кажа: чувствувам, че ме обкръжават, че ме четат, разбират хиляди читатели, много читатели, и то тук, където никой не четеше книгите ми преди победата на нашата революция. За кубинския читател времето на самотата отмина. За него започна времето на солидарността. Солидарността, която ни кара да творим в дух на солидарност; да отразяваме нашето настояще, нашата великолепна съвременна действителност, която е тясно свързана със съдбата на континента.

Днешният латиноамериканец видя как се раждаше новата действителност, той сам е съдник и участник, режисьор и главен герой, изумен зрител и водещ актьор, свидетел и историк, разобличител и разобличаем в новия живот. "Нищо от това, което ме обкръжава, не ми е чуждо" – би могъл да каже той, перифразирайки ренесансовите хуманисти. "Това съм го правил аз и съм видял как се изгражда онова. Това съм го изстрадал, друго – проклел. Но винаги съм бил участник в събитията – и като главен герой, и като хорист, и като статист..." Вече са построени декорите, включени са софитите, завесата е вдигната – дойде време да видим какво ще ни представят. Комедия, драма или трагедия в просторния театър от железобетон.

И веднага възниква един сериозен проблем: какви актьори имаме? Кои са те, тези актьори?... И като начало... какъв съм аз самият? Каква роля съм способен да поема... и преди всичко... каква роля ми се пада да играя?... Отколешното "опознай себе си". Но точно това "опознай себе си" е първото затруднение по пътя към опознаването на нашия свят, света на амбициозните ни, надхвърлящи границите на обикновените представи гра-

дове, свят, който – откровено казано – до днес познавахме твърде малко и който едва през последните години (мина само половин век) започнахме да изучаваме задълбочено. Отдавна минаха времената, когато знаменитият и високомерен "учен" елит на Порфирио Диас по време на честването на стогодишнината от провъзгласяването на независимостта на Мексико безстрашно твърдеше, че всички тайни от предколумбовото ни минало са открити. Отдавна минаха времената, когато се прекланяхме пред изтъкнатите личности от нашето минало, а това изключваше възможността критически да осмислим, както и опита да свържем, преодолявайки времето, техните дела със задачите на днешния ден... Отдавна минаха времената, когато нашата история бе за нас прост наниз от войни, битки, дворцови интриги, възходи и падения, когато изучавахме историята по съчинения, които не отчитаха нито икономическите, нито етническите фактори – всичко това, което е залегнало в основата на историята, скритите сили, чуждестранните (империалистичните, за да бъда по-точен) претенции и натиск – всичко, което правеше историята ни така различна от историята на всяка друга държава в света. Историята ни е съвършено различна, тъй като американската земя стана място на най-сензационната от всички отбелязани в аналите на световната история етнически срещи. Срещнаха се индианец, негър и европеец, на всички тях им бе съдено да се смесят и това бе най-невероятната смес от всички, наблюдавани досега... Тя именно даде началото на симбиозата от култури, вярвания, фолклор... "Ние сме длъжни да бъдем самобитни" – е обичал да повтаря Симон Родригес, учителят на Освободителя... Но когато е говорил за това, вече не е било необходимо да се прави нещо, за да бъдем самобитни, защото вече сме били самобитни, и то напълно завършени в това отношение дори много преди идеята за самобитност да бъде поставена като наша цел...

Веднъж на студентски семинар в Антверпенския университет започнах да говоря за "чудесната действителност" в Америка и един латиноамерикански студент ми възрази: "Как можете да говорите за "чудесна действителност" в Америка, след като днес би било по-уместно да се говори за ужасна действителност в Ла-

тинска Америка?" Но аз отговорих: "Не бива да смесваме преходното с вечното." Ако обаче наистина приемах отвратителните диктатури, предизвикващи страдания на много страни на латиноамериканския континент днес, за неизлечим, фатален латиноамерикански недъг, вечно свързан със съдбата на континента, бих престанал да се наричам латиноамериканец.

Напротив, мисля, че тези диктатури със своя анахронизъм и незаконност подготвят (вярно, с цената на много страдания и мъки) настъпването на новата епоха, в която народите, след като направят огромен скок в политическото си съзнание, ще се озоват, преминавайки през бури и жестоки времена, на противоположния социалнополитически полюс.

Без да се самозалъгвам, че съм пророк, и да претендирам за ролята на Касандра, смятам за очевидно, че за Латинска Америка близките две десетилетия ще бъдат свързани с дълбоки промени.

Първо, на мястото на сегашните диктатури неизбежно ще дойдат опозиционни правителства. Второ, в някои от страните, които имат повече природни богатства, неизползвани досега, ще надделее опасното усещане за собствено величие – още един вариант на империализма, а срещу него ние според диалектиката ще се борим така, както се борихме срещу чуждия империализъм.

Сблъсъкът на двете тенденции ще доведе до възникването на нови противоречия – процес, който стихийно диалектично ще поражда нови и нови реалности.

От друга страна, съвсем възможно е европейският Запад, чиято цяла икономика се оказа в зависимост от петрола на арабските страни (впрочем знаете ли, че парижкият хотел "Риц", знаменитият "Риц", възпят от Марсел Пруст и тясно свързан с художествения му свят, е бил купен от един консорциум на арабски емири?), към 2000 година да бъде зависим до голяма степен от някои латиноамерикански страни, които навлязоха вече във фаза на неспирно развитие.

Промените, очаквани през близките двадесет години, ще бъдат свързани с ужасни последици, като изчезването на последните диви племена от джунглите на континента, засега доста по-многобройни, отколкото се смята, но вече станали жертва на новите форми на геноцид, на чието начало сме свидетели днес.

В този аспект откриването на Трансамазонската магистрала изглежда едновременно и насъщно необходимо, и страшна драма за латиноамериканската икономика. Това шосе и неговите разклонения ще унищожат цели поселения на американските туземци, преди да успеем да изучим традициите, обичаите, устното творчество, космогонията и музиката им... Още днес сме безсилни свидетели на началото на процеса на изтребване на хора, който ще приключи за по-малко от тридесет години, когато добрата воля на някои официални организации и учреждения все още би могла да прекрати геноцида, понеже самите индианци, жители на селвата, дори ако навреме получат необходимата подкрепа – в което определено се съмнявам, – не биха могли просто физиологично, защото нямат имунитет, да издържат на много от болестите, станали безобидни за така наречения цивилизован човек.

Да не забравяме и факта, че след завоюването на древно Мексико са загинали от болестите, внесени от конкистадорите, много повече индианци, отколкото от всички безчинства на завоевателите.

Същевременно растежът на градовете гиганти неизбежно ще изостри класовата борба, тъй като ще се стигне до концентрация на огромни богатства в ръцете на малцинството и едновременно с това до обедняване на низините, чийто демографски растеж заплашва да достигне до 2000 година почти невероятни мащаби, надхвърляйки всички изчисления. (Тъй като би трябвало да се вземе предвид и един фактор, който статистиката обикновено подминава. Става дума за култа към мъжката плодовитост, разпространен в цели райони на континента, където за истински мъж, достоен за най-голямо уважение, се смята онзи, който е бил способен да създаде със законната си съпруга и с няколко почти узаконени спътнички в живота потомство от около петдесет души.)

(Когато бях във Венецуела, се запознах с най-уважавания човек в селището Куриепе – местния пощенски раздавач, баща на петдесет и две извънбрачни деца... А диктаторат Хуан Висенте Гомес е имал над сто...)

И не ми говорете, че много правителства в Латинска Америка имат намерение да вземат /или вече вземат/ мъдри мерки за смекчаване на огромния контраст в

икономическото равнище на осигурените слоеве и на ощетените от съдбата слоеве на населението. Поставените проблеми не се решават с благи намерения или с благородни жестове, а единствено с коренна промяна на политическите структури.

Да вземем един конкретен проблем – безработицата, така позната в нашите страни. По този повод А. Услар Пиетри много точно отбелязва, че в дадения случай има значение смесването на понятията в думи, изразяващи сякаш едно и също нещо: европейския безработен и безработния в Латинска Америка.

Така стоят нещата и с проблема за неграмотността. Същият този А. Услар Пиетри сочи, че научавайки нашия селянин как да е да чете и да слага ченгелче вместо подпис, ние още не сме се справили с неграмотността, не сме извършили прехода от устната към писмената култура.

Какво всъщност разбираме под култура?

Бих казал, че културата е комплекс от знания, които дават възможност на човека да свързва през времето и пространството две подобни или еднакви реалности и да си обяснява едната въз основа на приликата ѝ с другата дори ако втората е съществувала преди много векове.

Симона дьо Бовоар, която съвсем не е била сред почитателите на Малро, пише в една от книгите си с явно намерение да засегне автора на "Човешка орисия", че "когато той гледал един предмет, този предмет го карал да си мисли за друг предмет".

По отношение на себе си бих казал, че тази дарба – докато съзерцаваш даден предмет, да си представяш друг – е висшата дарба, която истинската култура трябва да развие у нас...

За мен културен ще бъде онзи латиноамериканец, който, след като чуе често употребяваното от нашите селяни "ножът на огъня не помага", ще си спомни веднага, че тази забрана е включена в питагоровите аксиоми...

Аз пък дължа на Леви-Строс откровението, че линията, която води от ритуалните обреди на амазонските индианци до Вагнеровия "Парсифал", не минава задължително през Моцартовия "Дон Жуан".

Само ако притежава много висока култура, латиноамериканският писател ще може да се извиси до равнището на онези грандиозни проблеми, с които ще му се наложи да се сблъска през оставащите до края на века двадесетина години.

Да се говори за неутралитет на културата в Латинска Америка е абсурд.

Въпреки това сред някои литературоведи е разпространено мнението, че политическата ангажираност накърнява литературните и художествените качества на произведението. Това мнение е абсолютно грешно. Тоест то може и да има основание, когато става дума за "ангажираност" на равнището на лозунга, пропагандата, трибуната или проповедите. Но достатъчно е да си припомним, дори набързо, шедьоврите на световното изкуство и литература, за да се убедим, че най-значителните от тях са били вдъхновени точно от политическата страст. Примерите идват сами:

Дантевият "Ад". Великолепните поетически инвективи на Агрипа д' Обиние. "Тартюф" на Молиер. Кеведо, Бомарше /изобличаване на знатната върхушка/. Някои стихотворения от "Възмездия" на Юго – това изобщо са най-добрите му стихове. Зола и Галдос са напълно ангажирани писатели. "Брониранят влак 14-69" на В. Иванов. Епопеята "Тихият Дон" на Шолохов. Знаменитата трилогия на А. Толстой. В изобразителното изкуство: "Свободата на барикадите" от Дьолакроа. Творчеството на Гоя. "Герника" на Пикасо. В киното "Броненосецът "Потьомкин".

Не знам доколко днешните латиноамериканци изпитват удоволствие да изучават системно, научно историята на своята страна. Надявам се, че те я изучават добре и умеят да извличат поуки от не така далечното (както е прието да се смята) минало на континента, където някои печални събития е било съдено да се повтарят – ту на север, ту на юг – с периодична настойчивост. Но – не забравяйте това – винаги имайте предвид, че в съвременния свят не е достатъчно да познаваш задълбочено родната история, за да добиеш истинско и действително латиноамериканско самосъзнание. Съдбите ни са обединени пред лицето на общите вътрешни и външни врагове, заплашват ни еднакви опасности. Можем да станем жертва на един и същ противник. Ето защо

историята на нашата Америка трябва да се изучава като цяло, като история на отделни страни звена, неотделими едно от друго, и само в такъв случай ще успеем наистина да разберем кои сме, какво представляваме, каква е ролята ни в днешната действителност. През 1893 година, две години преди смъртта си, Хосе Марти казва: "Нито книгата на един европеец, нито книгата на един янки ще ни даде ключа към испаноамериканската загадка." И още: "Трябва едновременно да си човек на епохата си и човек на народа си, но преди всичко трябва да си човек на народа си." А за да се разбере този народ – тези народи, – трябва задълбочено да познаваш историята им, бих допълнил аз.

НАШИЯТ ГРАД НА СЛЪНЦЕТО

ДЖЕЙМС ОЛДРИДЖ

През 1602 година Томазо Кампанела завършва съчинението си "La Citta del Sole" /"Градът на слънцето"/ – предсказание и надежда за едно по-добро бъдеще, – когато вече е бил хвърлен в тъмница с двадесет и седемгодишна присъда за организиране на бунт против испанската инквизиция в Италия. Неговата книга е забележителна с идеята за единство и благополучие на цялото човечество – утопия, която почти напълно отрича тогавашното общество. Въпреки че е доминикански свещеник, той развива схващанията си за бъдещето върху две ръководни начала: от една страна, управляващите да са мъдри люде и да се ползват с всенародно признание, а, от друга – обществената система да се основава на разума и на грижата за природата. Сам по себе си непостижим идеал, "градът на слънцето" е плод на проникновено разбиране на живота и условията от онова време. Чрез свързване на историята с политиката Кампанела търси най-доброто и най-необходимото за всички.

Когато мисля за бъдещето, неволно се сещам за истинския пророк Кампанела, а не за днешните гадатели – писателите фантасти. А те са умни глави и с голяма изобретателност и умение рисуват съвсем "технологизиран" образ на днешния човек във фантазиите си за XXI век. За съжаление доста от тях проявяват трагична неосведоменост какво представлява всъщност бъдещето. Всички знаем, че следващото столетие ще е удивително, почти невероятно творение на науката и техниката, която вече заплашва да стане по-могъща от самия човек. Точно това харесват писателите фантасти. Но главното, от което зависи обликът на утрешния свят, не се

свежда до постиженията на техниката, а до устройството на самото общество. Ако действително искаме да предвидим какъв ще бъде светът през следващия век, трябва да знаем какъв е той днес, за да разберем накъде ни водят обществените сили и техниката.

Мъчнотията се състои в това, че социалната система не може да се разглежда откъснато от въпроса, с каква наука и техника разполага. Изключителната особеност на днешния свят се изразява в съвместното съществуване за пръв път в историята на две коренно различни социални системи – капитализъм и социализъм, които използуват една и съща техника и зависят от нея. А прибавим ли слаборазвитите страни на Третия свят, особено по-богатите, например Саудитска Арабия, излиза, че още един обществен строй, с племенен, феодален характер, може да купува новите технологии, също така необходими за неговото развитие, и да си служи с тях.

Тези различия трябва да имаме предвид при всеки опит да надникнем в бъдещето. И вместо да си въобразяваме някаква неутрална глобална структура извън дадена социална система, която разполага с фантастичните бъдещи възможности на науката и техниката, трябва да се обърнем с лице към истинската повеля на нашето време – да решим дали и през XXI век ще продължат хаосът и раздорите в света. Необходимо е да търсим отговор на въпроса, какво е бъдещето в обществено и в техническо отношение на двете социални системи, на социализма и на капитализма, накъде ще се насочи техническият прогрес във всяка от тези системи още преди да сме посрещнали XXI век?

Всъщност, аз не знам нищо повече от другите хора. Пред нас е поставен въпросът, който по времето на Кампанела дори не е имало смисъл да се разглежда: Дали ще оцелеем изобщо? Онзи ден по нашата телевизия някакъв оратор твърдеше, че съществуването на човечеството през XXI век е утопична илюзия, "невъзможна мечта". Тъй изглеждат нещата в светлината на печалната истина, че за пръв път в историята разполагаме със средства за пълно унищожение на живота. Щом се намират хора, готови да посегнат към оръжията за тотално разрушение на света, в който живеем, не е

чак толкова песимистична мисълта, че ще бъде чудо, ако оцелеем.

И що за свят ще бъде тази сложна смесица от различни социални системи и неуправляема техника? Що за общество на бъдещето ни предлагат нашите мечтатели от XX век, заети с непрестанни търсения на пътя към бъдещето, и какво ни обещават не технолозите, а инженерите на човешките души? Двама изтъкнати писатели на нашия век ни предлагат две различни гледища, които може би ще ни помогнат да разберем в каква почва засаждаме нашата фиданка на надеждата: от една страна, Джордж Оруел с книгата си "1984 година", а от друга – Джек Лондон с "Желязната пета".

Оруел, анархист от висшите кръгове на английското общество, си представя организирания социализъм като система, която до 1984 година ще установи господството си над цялото човечество и с помощта на комплицирана и високоразвита в техническо отношение структура за контрол на човешката мисъл всекидневно ще пълни главите на хората с извратени идеи, докато станат роботи – беззащитни жертви на чудовищна дисциплина.

Според Оруел човешкото съзнание ще бъде обработвано системно и непрекъснато, двадесет и четири часа в денонощието, от страна на някаква си тъмна и недостъпна сила, наречена "големия брат", която чрез телевизията влияе върху мисленето на хората във всеки дом. Такава бе представата на Оруел за социализма през 1984 година. Е, вече настъпи 1983, а догодина в капиталистически Лондон работници ще прокопаят улиците пред къщата ми, за да положат кабел, който ще вкара в моя дом дванадесет телевизионни канала. И по тях ще ми се набива в главата безконечно, ден и нощ, онова, което вече е описано като "американски ужаси, порнография и нелепости". Същевременно ще започнат безкрайните двадесет и четиричасови "новини", поднесени по нов начин, за да ни се внушава с коментари и тълкувания как да мислим /или да не мислим/. В края на века с въвеждане на изкуствени спътници на Земята за ретранслация на телевизионни програми ще бъдем засипани с програми на около сто телевизионни станции, които ще могат да излъчват до екраните на нашите приемници двадесет и четири часа в денонощието нес-

пирен поток от ужаси, нелепости и "новини". Това вече е намерило място в книгата на Оруел като едно от най-коварните открития на човешкия ум. Но хората, които ще управляват този разложителен процес и новата система за обработване на човешкото съзнание, не са "социалистите" на Оруел, а господарите на големите многонационални корпорации, възприели неговата "1984 година" като образец на своите грандиозни капиталистически планове.

Оруел дава израз на вижданията си за бъдещето чрез своя герой, Уинстън Смит, формирал се като личност под влияние на шефа на нелегалната борба за "освобождаване" на народа от "партията" и нейния "социализъм". Шефът пита Смит:

– Готов ли си да мамиш, да лъжеш, да изнудваш, да покваряваш детските души, да разпространяваш наркотици, да поощряваш проституцията, да разнасяш венерически болести, да правиш всичко, което би могло да доведе до разложение и отслабване на властта на партията?

Смит отговаря:

– Да.

А нелегалният шеф продължава:

– Ако например нашите интереси наложат да плиснеш сярна киселина в лицето на дете, готов ли си да го сториш?

Смит пак отговаря:

– Да.

В нашия западен печат всеки ден четем за случаи на измама, фалшификация, шантаж, покваряване на деца, злоупотреба с наркотици, проституция и венерически болести – съвсем нормални явления в западния начин на живот. Така че онова, което Оруел патетично приписва на социалистическото общество, се оказва просто обичайно капиталистическо ежедневие. Все още не са ни известни случаи на плискане сярна киселина в детско лице, но пък имаме съобщения за изгаряне на бебета от фосфорни бомби в Ливан. По същия оруелиански образец сега ние на запад се раждаме по компютър, живеем и умираме по компютър. Всеки миг от живота ни се записва на микрочип и не е далеч денят, когато британското правителство чрез натискане на едно копче ще получава за броени секунди подробни сведения за

всички мъже, жени и деца на територията на страната – не само техните паспортни данни, къде ходят или не ходят, но и какви са политическите им убеждения и какви книги четат. Тази информация за всеки един от нас ще се събира от източници, които никога не ще разберем, и от хора, които може би ни мразят. Това вече е реалност на капиталистическия свят, личността е обект на духовно опустошаване, а културата – на засилваща се вулгаризация.

Сиреч прокобата на Оруел за бъдещето ни вече става действителност. Но не в социалистическото, а в капиталистическото общество. Всъщност кощунството на Оруел със социализма и с неговите перспективи изигра ролята си, повлия на две поколения западни интелектуалци. Наплашени от предсказанията на Оруел за социализма, те пренебрегнаха истинския терор, който ги очаква в условията на капитализма. Когато отправяме взор към идния век, не бива да забравяме, че писанията на Оруел тровят хората – реалност, с която в далечна перспектива трябва да се преборим като открием нейната противоотрова, ако искаме да оцелеем.

Коренно различно е бъдещето в очите на Джек Лондон – "Желязната пета" разказва за неизбежния и последен двубой между силите на труда (социализма) и властта на олигархията (капитализма).

Джек Лондон представя идеите си за бъдещето под формата на записки, открити шестстотин или седемстотин години по-късно, разказва за участието на Ернест и Ейвис Евърхард в ожесточени войни и революции, разтърсили света в началото на двадесети век. Предрекъл настъпването на фашизма и нацизма, романът отива доста далеч в по-нататъшните предвиждания. Писал книгата си много преди Великата октомврийска социалистическа революция от 1917 година да даде съвършено нова концепция за борбата, Джек Лондон вижда двубоя между труда и капитала като глобален сблъсък на обществените сили по цялото Земно кълбо – по онова време не е имал възможност да си я представи другояче. Независимо от това "Желязната пета" се отличава с политическа прозорливост, която днес намира практическо потвърждение.

Всъщност Джек Лондон си представя бъдещето като борба между две сили – революционно движение и мо-

гъща олигархия, страдащи от вътрешните раздори и противоречиви политически течения. Той предсказва разцеплението и конфликтите в социалистическото движение, които често водят до предателство и поражение, както и умението на олигархията да прониква в социалистическите партии и да ги противопоставя една на друга. Авторът предрича създаването на специализирани органи на олигархията за разкриване и залавяне на политически лидери и съвсем точно описва начините за внедряване на провокатори в работническото движение.

Днес някои предсказания в "Желязната пета" са вече реалности на съвременния капитализъм и империализъм и въпреки че не се е стигнало до глобалния сблъсък, за който говори Джек Лондон, във всички западни страни очевидно се извършва подготовка за такъв двубой. Имаме си армия и полиция, които се обучават за водене на бой в населени места, имаме си полицейско наблюдение с електронни системи, което може да прониква във всеки дом, а социалистическите партии страдат от различни форми на разкол. Агент-провокатори и шпиони, прикрити под маската на социалисти, работят в полза на едрия капитал. Всяко работническо движение си има предатели, провали и изнудвачески машинации. Има и убийци, готови да ликвидират хората от собствената си среда само за да постигнат користните си цели. Имаме и корупция в професионалните съюзи, подкупват се профсъюзни лидери, изменя се на класовите интереси, стачници се хвърлят в затвора, злоупотребява се с религията и вярванията на хората, водят се съдебна и военна разправа със стачници и т.н.

Така че "Желязната пета" не е само предсказание, но и предупреждение: ако допуснем създаване на всемогъща олигархия, ако позволим предателства, раздори и провали да изтощават силите на социализма, борбата за бъдещето на света ще се превърне в ужасно кръвопролитие, в гибел за милиони хора преди окончателната и неотклонна победа на социалистическото общество. И въпреки че в епизода със семейство Еврхард силите на труда претърпяват поражение, романът завършва, когато желязната пета на капитализма е само един лош спомен, а тържеството на социализма – безспорен факт.

***

Тези три гледища за бъдещето са коренно различни. Кампанела се опитва да създаде надеждна морална и социална система. Оруел предвещава бъдеще, помрачено от извратените и несъстоятелни творения на собствения му ум, а Джек Лондон ни предрича онова, което е убеден, че действително ще стане. Тези три политически прогнози обаче не могат да ни дадат реална представа за бъдещето, тъй като проблемите на съвременния свят са много по-сложни и крият много по-големи опасности, отколкото преди пет, петдесет или триста години.

Сложната обстановка в западния свят поставя размислите ни за идния век в зависимост от много неизвестни фактори. Капиталът с помощта на своята администрация ще продължава да крои икономически и социални планове дори за XXI век, като че ли бъдещето е в негови ръце. Дали е така? Този въпрос ще се решава в наши дни. Сега знаем със сигурност само на какво не може да разчита капиталът – че широката общественост ще подкрепи замислите му и че трудещите се ще останат в плен на пасивността. Той не може да разчита, че ще задържи властта и че капиталистическата класа ще оцелее. Не може да разчита даже че ще дочака XXI век, защото в неговия свят, заемащ половината от Земното кълбо, се води безпощадна борба за свободно от игото на капитала настояще и бъдеще.

Днес, когато ежедневието ни почти е помръкнало от песимистични предсказания, не бива да забравяме, че не може да се гради бъдеще, без да се помечтае. Това помага да се мисли в перспектива. Всъщност нуждаем се от концепция за обществено развитие, която да е по-силна от заплахите на днешните опасни реалности. Надеждата винаги е била враг на невъзможното. Например през Втората световна война имаше моменти, в които бе необходим невероятен оптимизъм, за да се твърди, че ще победи Съветският съюз. Нужно е въображение, устремено към невъзможното, без такова въображение няма бъдеще. Затова нека се върнем към утопията на Томас Мор, към идеите му за бъдещето, и да търсим в тях образеца, надеждата и идеала.

Неговата *"Златна книга, не по-малко полезна, отколкото забавна, за най-добрата уредба на държавата и за новия остров Утопия"* е най-съществениият принос към развитието на социалистическите идеи от времето на издаването ѝ – 1516 година – до осемнадесетия век, когато Просвещението и рационализмът поставят началото на научното прогнозиране на бъдещето. Мор ни дава първата по-ясна картина за социализацията на производството, за комунистическата организация на труда и разпределението и за семейството като идеална единица на обществената система. Той се обявява за равенство в труда, за премахване на противоречията между града и селото, между физическия и умствения труд, за въвеждане на шестчасов работен ден и осигуряване достатъчно време на хората за творчество в областта на науката и изкуството. Убеден е, че най-голямо значение има всестранното развитие на личността, което ще се постигне чрез съчетаването на труда с образованието. Слабостта на Мор се корени в ограниченото му виждане за производствената система, която според него се основава на занаятите, в неспособността му да прозре необходимостта от високо развита техника за изграждане на неговото идеално общество.

"Утопия" всъщност означава "никъде". Но Маркс и Енгелс тръгнаха от мечтанията на утопичния социализъм, за да създадат наука. А ако днес свържем мечтите си с техническите и обществените възможности, можем да си представим докъде ще стигне човечеството през XXI век, когато се освободи веднъж завинаги от обществените противоречия.

Ако трябва да помечтаем, нека да се вслушаме в желанията си днес, въпреки че до съвършеното общество ни предстои още трудна борба, нека въображението ни помогне да надникнем в света, за който се борим. И пак се изправяме пред необходимостта да се съобразим с "въображението" на самата техника, която ни води към блаженство или към гибел, и пред повелята да обуздаем това чудовище, от което, изглежда, не се интересува нито една обществена наука. Всъщност необходимо е да намерим начин да подчиним машината, както и отделния индивид, на обществените интереси, за да изградим общество, което не ще се страхува от способността ѝ да се възпроизвежда. Какви са възмож-

ностите ни в тази насока? На всеки е известно, че компютърът няма собствен живот. Той е дотолкова интелигентен и функционален, доколкото му се подава съответна информация от човека. Но с голямата си оперативна скорост компютрите могат да извършват безброй действия – непосилна задача за техния създател-човека, а възможността да се захранват с информация помежду си без негова намеса ще ги превърне в кошмарни творения. Компютърът е само средство, както оръжието, и може да бъде добро или лошо в зависимост от човека или обществената сила, които го използуват. Ако трябва да помечтаем за истинската роля на "обуздания" компютър и на робота, трябва да си ги представим като колосална концентрация на време и функции, която спестява невероятно много време и енергия на човечеството и му позволява да разшири знанията си. Това открива неописуеми възможности пред нас.

Почти всяка обикновена работа, за която все още губят време много хора, може да се извърши от компютъризирани роботи. Едва ли казвам нещо ново, понеже тази технология вече е в действие, а и стотици научнофантастични разкази са посветени на роботизираното общество. Не ни е известно обаче докъде ще доведе това компютъризирано освобождение на човека. Ако техниката избави хората от една форма на труд, те няма да са щастливи, докато не я заменят с друга.

Озадачава ме логиката на онези, които питат:

– Щом роботите поемат по-голямата част от обикновения човешки труд, какво ще правят хората? Ще настъпи катастрофа!

Може би това е вярно за западното общество. Тук автоматизацията е вече катастрофа, защото предизвиква масова безработица. Но отправим ли взор напред, към нашата научна утопия, става ясно, че с прехвърлянето на все повече работа на машината човечеството ще се освободи, за да се заеме с огромния проблем да осигури достоен живот за всеки човек на Земята. Бедността няма да изчезне за двадесет и четири часа, но поне най-необходимото за живота на всички хора ще може да се създава в началото от огромни комплексни промишлени и селскостопански системи. И невежеството няма да изчезне за двадесет и четири часа, колкото и да се напъват роботите. В това отношение машината

отстъпва на заден план. За нас светът си остава жив организъм, който се нуждае от преустройство и преосмисляне.

Мисля, че наи-напред трябва да се заемем с изграждането на един свят в истинския смисъл на думата, за да сложим веднъж завинаги край на разделението на континенти, раси и народи, между които няма взаимно разбирателство и които понякога се различават толкова, че отношенията им изключват дори елементарно човешко общуване. Необходимо е да създадем универсална култура, общ социален знаменател и единен мироглед за цялото човечество, без да загубваме богатството и възможностите на всяка националност.

За да осигурим свободно бъдеще на човека, се налага да променим обществото почти във всяко отношение, да се издигнем като всестранно развити личности, които поставят качествата и способностите си в служба на обществените интереси, а не на егоистични цели. Тогава ще сме в състояние да оползотворим по нов начин историческия опит и да изследваме по-дълбоко обществените сили, които са ни създали. Макар да си мислим, че знаем много, чак сега започваме да изучаваме човека и неговата история, както трябва, и мисля, че в условията на една съвършена научна утопия всички ще бъдем от раждането до смъртта си ученици – не по принуда, а по вътрешно убеждение и по силата на желаната необходимост. Едва тогава ще можем да оползотворим възможностите, които създава огромната любознателност на човека. Когато всеки на този свят разполага с достатъчно време да се стреми към нови знания, да търси отговорите на истината и когато всички ние бъдем в състояние сами да планираме нашето общо бъдеще в духовно богата и развиваща се среда, тогава ще надминем и най-смелите мечти на писателите фантасти.

Земята и Вселената ще ни открият тайните си. Нашата вдъхновена любов към знанието ще се увенчае с подвизи, а науката – като средство, не като цел – ще ни помага да проникваме в дълбините на планетата. В това отношение нямаме голям напредък. Правим електронни сонди в земното ядро, регистрираме вибрации, получаваме сложни записи, с една дума, постигаме всичко, на което е способна машината, но трябва да

знаем повече от един микрочип. Може би в началото ще бъде трудно да стигнем на големи дълбочини, ще е необходима фантастична технология, но във всеки случай ще успеем, защото това е нашият дом. Идва ми наум известният разказ на Конан Дойл "Писъкът на Земята" – обрисуван е опит да се направи сонда до центъра на Земята и да се изследва магмата. Когато сондата пробива земната кора, ужасен писък разцепва въздуха и се разнася на хиляди километри. Земята изпищява като жив човек, в кожата на когото изведнъж забиват игла. Но бъдещите учени няма да се смутят и не ще се стъписат пред писъка на Земята, а ще сондират на големи дълбочини, за да открият сърцевината на нашата планета.

Ще навлезем и в дълбочините на океаните. Знаменитият Жак Кусто ни предупреди, че моретата вече агонизират от замърсяване и че трябва да спасим Световния океан. Ако не вземем мерки, преди да е настъпил двадесет и първият век, на бъдещите поколения ще се стовари тежестта да възстановяват елементите в състава на морската вода, които сега унищожаваме с киселинни дъждове и отровни съединения на тежки метали.

Поради очевидността и неотложността на този проблем неотдавна сто и петдесет държави се опитаха да приемат нова Конвенция по морско право[1] не само във връзка със замърсяването и застрашената флора и фауна в крайбрежните води, но и с предпазване на моретата от злоупотреба и безразсъдна експлоатация. Конвенцията провъзгласява, че океаните са "общо достояние на човечеството" и богатствата им принадлежат на всички народи. Но щом се стигна до подписването ѝ и до съгласуване на разширеното ѝ приложение за опазване на природните ресурси в моретата, Съединените американски щати безцеремонно се оттеглиха. Тя им пречи на неограничената и носеща огромни печалби експлоатация на природните ресурси на Световния океан от страна на големите корпорации, които вече пристъпват към действия и грабят морски богатства в разрез с духа и буквата на конвенцията. Дори лондонският вестник "Таймс" отбелязва, че "решението на правителството на САЩ да не подписва Конвенцията по мор-

[1] Приета на 30 април 1982 г. (бел. прев.).

ско право е недалновидно и предизвиква дълбоко разочарование. То е победа на финансовите интереси и на големите корпорации на САЩ, които експлоатират морските богатства..."

Бедата е, че океаните са били уязвими за злоупотреба, винаги са представлявали театър на бойни действия и сега има опасност да се превърнат в огромен плацдарм за ядрени оръжия – заплаха за целия свят. Човешкият гений, създал атомната подводница и нейния опасен товар, със същия успех може да унищожи мирния живот в моретата. Ето защо без тези чудовищни, провокационни открития Световният океан изглежда вече като утопична мечта.

И все пак бъдещето на подводниците е да служат на мира, след като се свалят смъртоносните им оръжия и се промени предназначението им. Ще дойде ден, когато ще е по-разумно да се пътува под, отколкото върху "темпераментната" повърхност на морската вода. Моретата са съвсем спокойни на дълбочина тридесет метра и не е чак толкова фантастично предсказанието, че както съвременните реактивни самолети летят над неспокойните атмосферни пластове на височина десет хиляди метра, така и бъдещата морска търговия ще се ориентира към транспортни трасета на тридесет метра под морското равнище. Автоматизираните подводни морски пътища вече са реална възможност, тъй че транспортът на стоки под водата е само въпрос на време. Атомните подводници или техни модификации, каквито още нито сме виждали, нито сме в състояние да си представим, ще изоставят завинаги своята разрушителна функция и най-сетне мечтата на капитан Немо океанът да стане зона на мира ще се сбъдне.

Но в настъплението си за покоряване на нашия стар приятел и враг – морето – предстои да променим и отношението си към него, особено в психологически план. Морето привлича и плаши човека. Трябва да намерим начин да се освободим от страха и да приемем морето като първоначална наша естествена среда, от която сме произлезли. Нашите приятели – китовете и делфините – ще ни посрещнат с радост и няма да е пресилено, ако се каже, че щом превъзмогнем страха от тъмнината и неизвестността, ще се почувстваме органично свързани с морето и ще го използваме като ес-

тествено разширение на собствената ни околна среда. От личен опит знам – плувал съм много под водата, че щом веднъж се приспособим към този забравен от хората свят без въздух (трябва да го взимаме със себе си) бързо ни напуска чувството, че сме под вода. Понякога, плувайки надълбоко, съм забравял, че се намирам в необичайни условия и в друго състояние, докато шумната тяга и клапанът на акваланга ми напомнят, че въздухът се изчерпва. Възможно е, макар и досега дори да не се е мислило по този въпрос, с някакви приспособления към тялото си да извличаме необходимия кислород направо от водата, както рибите с хрилете си. С такава технология не ще стигнем до големи дълбочини, но има безброй огромни морски плитчини, в които можем да се "заселим".

За изследване на батисферата се изисква друг подход и няма съмнение, че там най-напред ще ни служи роботът. Вече са направени първите крачки, но до настъпването на двадесет и първия век човечеството ще разполага с достатъчно информация за топографията и природата на океанските бездни, за да ги приеме като естествено продължение на земната повърхност, а не като потайни дълбини. И щом стигнем до тях, най-сетне ще можем да обясним загадката за образуването на континентите, въпреки че и сега има теории по този въпрос, основаващи се на данни от извънредно сложни електронни сондажи.

Спрях се на морето в по-големи подробности, понеже мога да си представя какво ни очаква там. То разполага с такива богати ресурси, че само ако съумеем да го запазим чисто и да съхраним живота в него, хората от двадесет и първия век ще ни благославят за далновидността и ще се възползуват от нея. Засега обаче ми се струва, че няма да заслужим никаква благодарност от бъдещите поколения. Замърсени отточни води, отровни отпадъци, радиоактивни остатъци, риболов без ограничения при нарушение на всякакви норми и т.н. – това са свидетелства за нашата опустошаваща жестокост, от която Световният океан агонизира. Няма да се изненадам, ако някой ден преди настъпването на двадесет и първия век той се надигне и нададе писък точно като писъка на Земята, предизвикан от безмилостните сондьори на Конан Дойл.

Космосът също трябва да се запази, за да имат възможност бъдещите поколения да живеят в естествените условия на една добре защитена планета. Човекът вече допусна ужасни грешки по отношение на атмосферата. Освен явното замърсяване със сулфиди и частици от тежки метали в стратосферата се отлагат големи количества аерозолни частици и остават в орбита. Образува се неразрушима аерозолна обвивка около Земята, увеличаваща се с нови и нови пластове, тъй че в края на краищата ще се прегради пътят на животворни ултравиолетови и космически лъчи на Слънцето. Ако този процес продължава, ще се нанесат непоправими вреди и на земната растителност.

Изглежда, ще пренесем тази отровена атмосфера в двадесет и първия век и всяка индустриално развита страна без изключение ще има свой "принос".

Въображението ни винаги е намирало най-голямо вдъхновение отвъд атмосферата, в Космоса. Даже когато пиша тези редове, ми се струва невероятно, че двама съветски космонавти живеят в Космоса вече шест месеца. Невероятно е, че това се постига в рамките на един човешки живот. Още си спомням първите автомобили и първите самолети. Хората проникват все по-далече в Космоса и вече се учат да живеят в него, защото разбират, че са на път да напуснат Земята. Сега очакваме следващата крачка: управляем космически кораб да навлезе в Космоса извън полезрението на наблюдателните системи и без пряка връзка със Земята.

– Каква е обаче ползата от това щурмуване на Космоса, докато хората гинат от глад на Земята?

Основателен въпрос. Но той има същия стар отговор както при всяка крачка на човека по пътя на напредъка. В нашата страна науката премина от Нютоновата механика към ядрената физика и нямаше да има никаква полза, ако бяхме останали в предишното положение. Тъй или иначе ние напредваме, независимо от нашите недостатъци и от неравномерния ход, въпреки неправилното разпределение на благата, и в дългосрочна перспектива само науката и техниката, поставени в служба на мира, ще спасят човечеството. Затова изследването на Космоса се превръща в жизнено важен елемент на нашия неотклонен напредък.

Що се отнася до мен, никога няма да се съглася с разбирането, че трябва да решим всички земни проблеми, преди да навлезем в Космоса. Проблемите на Земята и изследването на нейните външни граници са неразривно свързани и ако до XXI век осъществим чудото – единно и стабилно общество, всичко, което правим сега, ще бъде само детска стъпчица в сравнение с постиженията на бъдещето. Рано или късно ще се поставят за решаване изключително сложните проблеми за овладяване на нови светове. Ето още една област, в която се налага коренна промяна на нашата психика. Щом като човечеството тръгне надалеч в Космоса, въпросите "Какво сме, кои сме, накъде отиваме?" ще породят необходимостта от съвършено различна концепция. Този ден ще настъпи и аз мисля и се надявам, че свидетели на началото на такава действително изследователска мисия още през следващия век ще бъдат моите внуци.

Повечето западни писатели фантасти пророкуват, че през идния век ще се водят безкрайни и жестоки войни между враждуващите империи в Космоса. Не вярвам на нито една тяхна дума. Човекът винаги се е интересувал дали има сходни форми на живот на друга планета. Но сега този интерес се превръща в реално издирване, може би примитивно, но първата стъпка е направена. Днес тя се свежда само до радиовълни, излъчени в неизвестността, за да се разбере ще намерят ли отклик в друга организирана система някъде из Вселената. Не би било възможно поне на една от милиардите звезди, слънца и галактики в Космоса *да не се открият* приблизително същите условия, при които е възникнал животът на нашата планета. Естествено, предположението, че ще се намерят точно като нашите форми на живот, не е убедително. А може би не сме в състояние да си представим какви други форми на живот съществуват във Вселената. Малките зелени човечета с антени вместо с уши са забавна измислица на писателите фантасти, избрали за свои любими герои мутации на човешкия род или компютъризирани роботи с човешки черти. Можем да пресъздаваме само в границите на собственото си въображение. И ако на друга планета съществува живот в непозната за нас форма, ние изобщо няма да сме в състояние да си я представим, макар че ще бъдем готови да я приемем като нова реалност. Убеден съм, че

няма капка истина в приказките за "неидентифицирани летящи обекти", но ми е приятно да вярвам, че подобни явления са възможни. Подрастващото поколение и всъщност всички, които доживеят до идния век, ще имат много по-сериозно отношение към проблема за други живи същества във Вселената, отколкото научната фантастика днес.

***

В много случаи научната фантастика ни въвежда в заблуда, понеже отразява собствения свят на автора и личното му отношение към живота. Ако според него обществото се характеризира с насилие и мракобесие, и неговите творби ще пресъздават насилие и мракобесие. Много често с неизвестното се злоупотребява, защото винаги е служило за полезна заплаха. Има много примитивизъм в ужасяващите описания на онова, което е отвъд Вселената. Те доста напомнят религия, защото се основават също така на всемогъщото неизвестно (бог или дявол при религията). Истинската наука е на противоположни позиции. Ако за целите на религията е необходимо булото на неизвестността, науката, напротив, е призвана да разкрие истината и да разсее страха ни. Такъв подход към бъдещето ще има успех само ако престанем да разглеждаме Космоса като полесражение и свърталище на чудовища. Той крие в себе си много повече очарование. Мисля, че до края на нашия век ще се избавим от наивните кошмари и с помощта на здравия разум ще се опрем на истински научния подход, за да очертаем пътя към непознатите реалности на Всемира. Тогава ще има на разположение много повече информация и ще бъдем в състояние да направим вълнуващи открития за онова, което сега е отвън хоризонта на нашите знания. Реализмът е жизнена необходимост не само на Земята, но и в Космоса, без, разбира се, да се отрича ролята на въображението и изобретателността за обогатяване на нашия опит.

След като решим какъв да бъде общественият строй през XXI век и щом решението ни е в полза на социалистическия строй, длъжни сме да помогнем на науката

да се избави от много свои приумици. Днес повече от всякога тя е лост в ръцете на обществото. Ако то е устроено зле, и науката ще се използува зле. Откриващите се пред нея необятни перспективи създават неограничени възможности за злоупотреба. Не е необходимо повече да говорим за ядрено разпадане или ядрен синтез, за ползата и вредата от тях – неща, известни на всички. Има обаче много области на биологията, генетиката, химията и медицината, в които също се достига до опасни зони, и ако не вземем мерки самата химия и биология на човека ще се обърнат против него и двадесет и първият век ще трябва да се справя с невъобразима човешка съсипия.

В някои случаи, особено в съвременната медицина, химия и фармацевтика, тази опасност се свежда просто до избор на погрешна посока, до някакъв технологичен прагматизъм, който е почти неуправляем. Нещо не е наред с научния подход в тези области. Бедата е там, че човешкото тяло все повече се разглежда като химически комплекс, чиито "повреди" могат да се отстранят с химикали – заместители. Но не винаги се постига желаната цел. Английският печат съобщава например, че една трета от всички заболявания се дължат на лекарства. Има хапчета за регулиране, противодействие, стимулиране, преобразуване, възстановяване и дори за подпомагане на процеса на забременяване. Произвеждат се над десет хиляди различни лекарства за човешкия организъм и повече от половината, а може би и три четвърти от тях имат установено или неустановено странично действие. Това са химикали заместители за възстановяване на нарушени функции на човешкото тяло.

Нещо не е в ред, макар че медицината и нейните лекарства са постигнали чудеса – спасиха ни от много болки и страдания, увеличиха продължителността на живота, сложиха край на смъртоносните епидемии и на други болести на века, ускориха възможностите ни да се справим с рака, осигуриха ни хиляди придобивки в областта на хирургията и химията. Въпреки грешките си медицината спасява всеки час живота на мъже, жени и деца. Но в тази област може да се желае повече. Лечението на болния организъм е много по-сложно от неговата химична, биологична или физиологична страна. Необходим е нов философски подход за изясняване ос-

новната цел на медицината, за намиране верния път на развитието ѝ през XXI век и за прекратяване на практиката болестите и недъзите да се разглеждат просто като нарушение на функции или като вредно въздействие на външни фактори, които могат да се отстраняват с много прецизно техническо или химическо противодействие.

Наистина, извършва се много активна изследователска дейност, но предимно в тесните рамки на отделни дисциплини вместо всеобхватно и задълбочено изучаване на формите на човешкия живот. И все пак разковничето е в разглеждане на човешката система като единно цяло. Независимо от високото равнище на медицината днес студентите през следващия век ще подхождат към проблемите на човешкия организъм по съвсем различен начин в сравнение с днешното чисто прагматично отношение.

Истинската опасност, от която вече се страхуваме, преди да сме разбрали точно последиците ѝ, се крие в експериментите на генетиците. Генетиката изследва изключителни възможности за усъвършенстване на човешкия организъм и за отстраняване на недостатъците му още когато е в зародиш. Генното инженерство действително открива големи перспективи пред човечеството на XXI век, но вече е започнало опасна игра с природата и може да ни изправи някой ден пред ужасите на Франкенщайн. Едно е да се оплождa човешка яйцеклетка в лабораторна епруветка и отново да се имплантира в женски организъм или да се съхранява сперма и да се използва за оплождане, когато е необходимо, а съвсем друго – да влизаме в ролята на Бога и да си правим експерименти с клетката и семето не в името на живота, а просто от самоцелно увлечение по използване на технология, с която да имаме възможност да категоризираме хората още преди да са се родили.

Ако през следващия век човечеството цени живота като нас, трябва от самото начало да подчиним генното инженерство на строги норми и на прецизен контрол, за да не допуснем стихиен и опасен произвол с генетичните експерименти. Не искаме увлечение по експерименти против човека, против живота. Вероятно днес някои ще кажат – болна фантазия! Но за обществото на двадесет и първия век това може да се превърне в един от

най-сериозните проблеми на човешкото възпроизводство. Кой ще ръководи, кой ще използува и кой ще развива генното инженерство – тези въпроси имат не по-малко значение за оцеляване на човечеството от въпроса за контрола върху ядрената енергия. Главното е да не се боим от генетиците и тяхната наука и същевременно да държим сметка за огромните опасности, които крие тя, и за необходимостта от нова философска концепция за по-нататъшното й развитие.

Изглежда, винаги забравяме, че нашата дейност е свързана с природата, и точно в това се крие една постоянна опасност. Биолозите и химиците не само изследват, но и рушат природата. Химията бе причина за похабяването на хиляди хектара растителност във Виетнам, когато американците посипаха горите с дефолианти, за да унищожат живота и условията за развитието му. За възстановяване на почвата ще са необходими близо сто години. Бинарните газове и биологичното оръжие, които в повечето случаи се произвеждат лесно като бирата, са въведени в арсенала на американската военщина.

Взаимодействието между ядрената физика и органичната и неорганичната химия ни поставя в опасна близост до съкровената същина на природата. Необходимо е занапред да проявяваме към нея по-силно чувство на обич и закрила. Имам предвид нашето, западното, общество, понеже тук се крие действителната опасност. Според мен социалистическата общност е дълбоко заинтересувана да живее в съюз с природата. Кой друг, ако не социализмът ще прояви истинска грижа за нея? Кой друг ще ни спаси от тези непоправими посегателства?

Основната цел на бъдещите поколения трябва да бъде възстановяването на жизнените връзки на човека с природата, а не откъсването му от нея. Не става дума за излети на чист въздух. Не това имам предвид. Първобитният, праисторическият човек дотолкова се е сливал с естествената среда, че мислено се е преобразявал в онова, което е жадувал да получи от природата. Просто не е могъл да живее извън нея и тотемите му са били връзките, които е търсил със заобикалящия го свят. Австралийските аборигени например са се мислели за придатък на други природни форми,

вярвали са, че се прераждат в дървета, в изворчета, в гущери, запазили са мястото си в природната среда благодарение на разбирането, че са нейно естествено продължение. Те са се чувствали органично свързани с всяко дърво, стръкче трева, птица и насекомо, с всяко нещо, което дели земните блага с тях, макар че това отношение се е породило от невежество и е залегнало в основата на суеверията и на ранните религии.

Ние сме загубили това качество, но сега е необходимо да си го възвърнем с помощта не на суеверието и невежеството, а на науката. Тя ще възстанови в по-дълбока степен единството ни с природата. За това говори и разкриването на необикновени общи връзки на човека с делфините и китовете. Знанията ни за животните постоянно се разширяват, но е необходимо да се вживеем в техния мир, за да разберем какво правят и защо го правят. Не всичко може да се постигне с експерименти и наблюдения. Човекът трябва да бъде близо до природата като стръкчето трева, даже когато влага целия си ум, за да разбере същността ѝ.

През 1859 година в своя труд "Произход на видовете" Чарлс Дарвин предложи теория за историческото развитие на органичния свят, с която за пръв път научно изясни нашето единство с природата и прозря еволюцията на живите организми. Сега на Запад дарвинизмът се поставя под съмнение не само от налудничавите религиозни фундаменталисти, но и от учени, създали нова концепция, с която искат отведнъж да отрекат теорията за естествения отбор и да я подменят с нова система, наречена кладистика, обясняваща произхода на видовете с гигантски скокове, а не по пътя на непрекъснатия еволюционен процес на приспособяване. Нямам претенции да правя преценка на тези теории. Бих желал обаче да изтъкна, че важно за идните поколения и необходимост на XXI век е да се преразгледат теорията за еволюцията, но не за да бъде унищожена, а за да се вникне по-дълбоко в процесите, открити от Дарвин. Разполагаме с много повече находки и други доказателства за потвърждаване на Дарвиновата теория, за разработване на неговите идеи или за още по-задълбочен спор върху действителните процеси на мутацията и върху произхода на видовете. Каква удивителна панорама ще разкрият тези изслед-

вания през новия век! А това означава по-дълбоко вникване в същността на природата и укрепване на взаимовръзките на човешкия род не само в собствените му граници, но и със заобикалящата го природна среда.

***

Ние живеем в отношения на взаимозависимост не само с природата, но и помежду си. Тъй че каквото и да приказваме за науката и за природата през XXI век, пак ще трябва да се върнем на въпроса за обществените условия, в които ще се развива човекът. Вече разполагаме с достатъчно теоретично богатство за обясняване фактите на нашия обществен живот, но ако искаме да решим задачите, които ни поставя бъдещето, мисля, че ще трябва да се стремим към нов град на слънцето. Не е достатъчно само да се възхищаваме на бързия технически напредък и да очакваме неговите чудеса или ужаси. Пред нас неотменно стои въпросът, какви трябва да бъдат хората, които ще управляват техниката като слуга или като чудовище.

- Всъщност първата ни задача не е управлението на техниката. Щом сме призвани да градим универсална система, основаваща се на разума и хуманизма, ние откликваме на обществената, а не на техническата необходимост. Когато се върна от Финландия през 1917 година, Ленин не беше потънал в мечти за космическото бъдеще на раждащото се съветско общество, а мислеше за непосредствените задачи на революцията в утрешния ден. Той не зарея поглед към звездите, не започна да фантазира дали и кога човекът ще стигне до тях, както обикновено правят интелигентите, а сложи бележник на коляното си и започна да пише статиите си за *Рабочий пут*. Мисълта му летеше към събитията в Смолни. Същевременно Ленин е съзирал и далечното бъдеще на новото общество и е дал израз на своите идеи за "град на слънцето" в знаменитото си слово в Смолни започващо с думите:"Изграждането на социалистическия строй..."

Каква е представата ни за нашия бъдещ "град на слънцето"? Изискванията за универсално и справедливо

общество са съвсем прости: мир, труд, еднакви възможности за всички, прилични условия за живот, достатъчно храна, най-добри условия за образование и културно развитие, реализация на всички наши способности без никакви форми на експлоатация. Мечтаем за система, на която няма да бъдем слепи оръдия. Склонни сме да мислим, че човекът като обществено животно лесно ще може да се организира и да постигне без затруднения тези цели. Въпреки това по-голямата част от населението в света е далеч от тях.

Нека да си представим, че за всеки човек на планетата сме осигурили всичко от първа необходимост. Тогава къде остава нашият "град на слънцето"? Какво ще е нашето идеално общество?

Лесно би било да се залъгваме със старите утопии за съвършенство,но ако решим да градим проектите си върху научна и разумна основа, ще можем да видим бъдещето си в съвсем реални и желани очертания. Няма да се опитваме да си поставяме за цел съвършения човек и съвършеното общество. Нека да приемем, че това е извън нашите възможности. Но спокойно можем да се заемем със задачата за формиране на човешка личност, избавена от многовековното наследство на примитивни конфликти и опустошителни противоречия. Ако искаме да се спасим от страданията, които ни предсказва Джек Лондон, и от злините на капитализма, които ни пожелава Оруел, ще стигнем до един валиден за всички извод: да създадем социалистическа система, която да сломи "Желязната пета" и да осмее извращенията на "1984".

Безсъмнено при сегашните условия на Запад е трудно да си поставяме такава цел. Сякаш винаги сме "пред прага на нещо". Имаме чувството, че живеем ден за ден в свят на пасивно отчаяние, сякаш ще ни залее и отнесе някаква стихия. Някои наши западни интелектуалци превърнаха безнадеждността в убеждение, дори във философия. Години наред те проповядват, че сме родени да страдаме в нищета, защото сме безпомощни да променим действителността. Истинските жертви на тази интелектуална и политическа измама са милионите трудещи се, които не могат да намерят работа. На тях постоянно се втълпява, че нищо не може да се промени.

За да можем ние на Запад да просъществуваме и през XXI век, трябва да убедим хората от народа, че са в състояние да постигнат по-добро настояще и бъдеще. Често се организират масови стачки за увеличаване на надниците, за подобряване на условията за работа, за подкрепа на исканията против закриването на предприятия, а дори и за някои политически искания. Но как да издигнем недоволството и протеста до равнището на движение за промяна на самия обществен строй? Това е най-старият политически въпрос. Историята е толкова богата с примери за решението му, че в наше време не би трябвало да е толкова сложно да се разясни на хората какви са проблемите им и как могат да ги решат.

Необходимо е обаче да живееш на Запад, за да разбереш удивително организираната система, която мами, обърква и държи толкова много хора в невежество. Ако не беше тя, вече щяхме да живеем в достойно за хората, активно социалистическо общество. Но въпреки гнета, дезинформацията, лъжите и измамите, шарлатаните и корупцията в политическия живот истината започва някак си да проблясва, може би просто поради стечение на обстоятелствата. Сега се разгаря истинска борба на живот и смърт между силите, стремящи се към социалистическо бъдеще, и новата капиталистическа амбиция за унищожаване на социализма с помощта на ядрената заплаха. Нашите социалистически движения на Запад преживяват период на сериозни разногласия, но дори като отделни групировки са призвани да водят непознатата по мащабите си битка. Целта им все още не е "градът на слънцето", а защитата на работническата класа, подложена на преследвания, провокации и вътрешни раздори. Често ни се струва, че всички предимства са на страната на потисниците. Но вниквайки в борбата, се убеждаваме, че си пробива път постоянна и неотклонна тенденция към социалистическо бъдеще.

Това ни вдъхва надежда. Господин Рейгън и госпожа Тачър са антикомунисти до умопомрачаване не само защото виждат в комунизма заплаха за техния свят на многонационалните корпорации, но и понеже половината от населението на света вече започва да се противопоставя на хитриите, жестокостите и експлоатацията, от които е страдало стотици години. Крилатите ракети на НАТО са насочени непосредствено срещу Съветския

съюз, но косвено – против всеки, който не приема насилието и жестокостта и се стреми към изграждането на по-добър свят.

При това не става дума за избор между две велики страни – едната изцяло добра, другата изцяло лоша. Всеки си има свои достойнства. Европейската история и култура са дали на човечеството духовно богатство и идеи, без които не можем да си представим бъдещето. Не искаме да отречем и да унищожим националното си наследство, далеч сме от мисълта за сиво еднообразие, когато говорим за социалистическо бъдеще с всестранно развитие на културата. Социализмът и универсалната му същност ще имат различни форми в различните страни. Той изключва подражанието, защото пътищата към него са различни, обусловени от историческото развитие и стойностите на културното наследство на всяка отделна страна. Универсалността и разнообразието са залог за успеха на социализма. В нашия "град на слънцето" ще започне възраждането на човека, който според Кампанела и Мор намира в обществото основа за универсална отговорност и за духовно израстване на личността. Възгледите на Кампанела и на Мор носят белезите на епохата си, но с техните разумни предвиждания и очертаване контурите на комунистическата система, осигуряваща благоденствие на цялото общество, помогнаха на човека да се приближи до своя идеал.

За разлика от утопистите ние трябва да си представим бъдещето в много по-голяма дълбочина не поради бурното развитие на техниката, поставила човека под своя зависимост, а защото днес обществото има много по-сложен характер, отколкото през шестнадесети век. Кампанела и Мор са мечтали "да изменят феодалната система, без да са разбирали нейните исторически закони. Днес ние искаме да изменим капиталистическата система, но *познаваме* нейните закони. Благодарение на Маркс и Енгелс имаме много по-добри възможности за успех. А' благодарение на Октомври 1917 година и на Ленин разполагаме с безспорни доказателства, че целта ни е постижима.

Светът днес изглежда много по-сложен в сравнение с XVI век, защото знаем много повече за него. Познанията на Кампанела и Мор не са се простирали много по-далеч от кръгозора им в непосредствения смисъл на

думата, докато днес можем да вземем вестника или да включим телевизора и да научим и дори да видим какво става в най-отдалечените кътчета на планетата. Сега имаме колосални възможности да следим развитието на събитията във всички краища на света. И не е далеч денят, в който едно от удоволствията на хората ще бъде да посвещават значително време от живота си да опознават свои събратя от други страни. Днес обаче е трудно за отделния човек да познава и да следи главното в международната политика, дори в определен регион. Не съм сигурен например какъв е политическият живот на остров Фиджи, но са ми известни събитията в Близкия изток. Имам чудесни възможности да се информирам и за Фиджи, но времето няма да ми стигне. Трябва да търсим разумен баланс между времето в рамките на нашия живот и познанието, към което се стремим. Човекът от Възраждането би могъл да знае много за науката, философията, политиката, изкуството и културата в тесните граници на своя малък свят. Сега е тъкмо обратното – знанието на нашия съвременник за науката, философията, изкуството и политиката е доста по-малко от огромната лавина на информацията за живота и събитията по цялата планета.

Ако ни е отредено да живеем в XXI век, ще бъде наш дълг да възстановим нарушените връзки в нашето сложно общество. Ще е необходимо да възобновим спойката не само между изкуството и науката, но и между нашето ежедневие и света в най-широкия смисъл на думата. В момента е трудно да си представим целия този процес, както например не е по силите на един човек да овладее науката в нейната цялост и при бързия ход на нейното развитие. Не ни е потребно да знаем всичко, не можем да знаем всичко. Ще ни е необходима обаче нова система на възпитание, която да премахне преградите между обществения живот и нашата работа, нашето изкуство, нашата наука и философия. Убеден съм, че нашият "град на слънцето" няма да има сложна социална структура, стародавните антагонистични противоречия ще са премахнати и ще се улесни културното развитие на цялото общество с много по-големи възможности за образование на всеки. И прекрачили прага на нашия нов свят, не ще се превърнем в изроди, както си представят писателите фантасти – в чудовища

с огромни глави, без тела. Напротив, тогава най-после ще имаме възможност да се спасим от осакатяващите удари на мизерията, изтощението и напрегнатия живот.

***

Какъв е шансът ни за успех? Засега той зависи само от въпроса за мира и войната. Необходимо е да съсредоточим всички сили, за да постигнем тази първа и за момента единствена надежда – мира. Цялото човечество днес е изправено пред съдбовен избор, който не се свежда само до мир или война. Предстои избор между властта, която се готви да подпали война, и властта, която безусловно се нуждае от мир. Не е трудно да се досетим, че социалистическият строй се стреми към мир в света, а капитализмът по силата на алчната си природа е склонен да предизвика война. Но въпросът е по-сложен. Хората с най-различни убеждения трябва да решат по кой път да тръгнат в интерес на цялото човечество. Не е необходимо да си социалист, за да искаш мир. В Англия има хора от консервативните кръгове, от управляващите среди, дори военни, които са против разполагането на крилати ракети на наша територия. Пред всеки от нас се поставя задачата за оцеляване на човечеството като първа крачка по пътя към нашия "град на слънцето". За да успеем, се изисква сътрудничеството и подкрепата на огромен брой хора, които най-напред ще мислят за съдбата на човечеството, а после ще решават къде ще ни отведе бъдещето.

Кампанела бе вдъхновен от идеята за хилядолетен мирен прогрес на човека и поиска да вникне във всички страни на неговия живот – болката и красотата, радостта и борбата, надеждата и освобождението от оковите на насилието. Маркс, Енгелс и Ленин намериха вдъхновение в откриване на пътя към освобождение на човека от робските вериги на принудата, към свободното бъдеще, в което ще бъде господар на собствените си съдбини. Сега сме пред прага на този исторически прелом.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВИ НА СВЕТА

ГЕОРГИЙ ШАХНАЗАРОВ

От векове едно от най-силните и страстни желания на човека е било да отгатне съдбата си. В древна Гърция на най-много почит се е радвал храмът на Аполон в Делфи: чрез словото на оракула вездесъщият бог е възвестявал на царете и героите каква участ им е отредил Олимп. Сред многото богове хитроумните създатели на митовете не случайно са сътворили няколко богини на съдбата – мойрите, които предсказвали на смъртните очакващите ги изненади. В средните векове нито един уважаващ себе си монарх не минавал без придворен астролог. От услугите на предсказателите се ползвала не само аристокрацията, но и простолюдието: по пазарите и площадите срещу един грош всеки можел да изтегли билет с мъгляви намеци за късмет или за заплашваща опасност, циганки гадаели на карти, доста популярно било и гледането на кафе. Нашият културен век също не може да се оплаче от липса на пророкуващи баби, които срещу прилично възнаграждение могат да вдигнат завесата на бъдещето, било то пред отделни хора, или пред цялото човечество. Достатъчно са и лековерните, готови да вземат за чиста монета тези пророчества.

Но колкото и да е неизкореним този старовремски начин на предсказване, основан предимно на интуицията, той не е нищо друго освен анахронизъм. За разлика от нашите прадеди днес ние имаме възможност не да гадаем какъв ще бъде утрешният ден, а систематично да го изследваме със средствата на съвременната наука. Един от резултатите на гигантския прогрес в разкриване тайните на природата и обществения живот е отделянето на прогностиката като самостоятелен отрасъл, в

чийто арсенал са екстраполацията и социологичните анкети, моделирането, сценарийното разработване на икономическите процеси и много други методи за анализ на перспективите. При това решаваща роля за нейните успехи изигра електронноизчислителната техника, с която е възможно за кратки срокове да се обработва голямо количество емпирични данни и върху тази основа да се правят необходимите обобщения.

Установено е, че всяко ново направление в науката преминава през три стадия. В първия се наблюдават взрив от обществения интерес, отделяне на огромни парични суми и дотации, бурен приток на кадри и безкрайни надежди, във втория – разочарование, спадане на популярността сред публиката и на ентусиазма сред самите специалисти, оскъден пай, тлеене, в третия – постепенно възвръщане на престижа, уравновесяване на умерените очаквания и скромните резултати, финансиране според заслугите.

В съответствие с тази схема първите опити с използването на кибернетичните устройства за целите на прогнозирането предизвикаха сензация. Сякаш човечеството най-после беше получило под свое разпореждане "машината на времето". Какво по-просто от това: събереш статистични данни, пуснеш ги в утробата на ЕИМ, поставиш й задача и получаваш отговора – каква ще бъде цената на зърното, на захарта, на нефта през следващата година, кой ще победи в предстоящите президентски избори в САЩ, какво ще се случи в света през следващите десет, петдесет и даже двеста години.

Както се полага, отначало всеки успех на прогнозирането се посрещаше с овации, а неуспехите сниходително му се прощаваха. Стадият на еуфорията обаче мина сравнително бързо. Една след друга започнаха да се откриват големи грешки в определянето на промените, които би трябвало да се очакват в пазарната конюнктура или в паричното обращение, във вътрешната или външната политика. При това ставаше въпрос не за предсказвания за десетки години напред, които не се поддават на проверка, а за краткосрочни прогнози – за година, две.

И ето че настъпи вторият стадий. Стигайки до крайност, някои обявиха математическите методи за съвсем неподходящи за оценката и прогнозирането на

социалните процеси. Други започнаха да подлагат на съмнение и ефективността на метода на анкетирането, който съвсем доскоро се възприемаше като вълшебна лампа, с която социологът Аладин възнамеряваше да разкрие тайните на обществената психика. Изказваше се и трезвото мнение, че за грешките са виновни не машините, а хората, видели в кибернетиката спасително средство против всички социални злини.

Къде е всъщност причината? Едва ли не всяка година социолозите и икономистите получават на разположение все по-съвършена изчислителна техника, променя се, и то в положителна посока, методиката на изследванията, обогатява се наличният статистичен материал. Всичко това като че ли трябваше да доведе ако не до стопроцентова гаранция, поне до устойчиво повишаване достоверността на прогнозите. А се получиха точно обратни резултати.

За тази мистика съществуват няколко обяснения. Тук преди всичко вина има една от особеностите на познанието, която би могла да бъде формулирана приблизително по следния начин: колкото повече мисълта на човека прониква в механизма на едни или други "възли и детайли" на природата и обществото, пред толкова повече нови, неизвестни в миналото проблеми се изправя тя. Този парадокс се поражда не от умозрителната игра на мисълта, а от диалектиката на процеса на познанието. Разкривайки същността на едно явление, ние откриваме и такива връзки между него и други явления, за които преди не сме се досещали. Тръгването по следата води към нови откровения и нови загадки, едновременно с разширяването на сферата на знанието разширява се, ако може така да се каже, и сферата на "осъзнатото невежество", което вече представлява полузнание.

В съответствие с това използването на по-съвършена техника и методика на изследванията се оказва продуктивно далеч не веднага и не винаги. Понякога то води до грешки, които са били избягвани, когато същият резултат за изборите или икономическата конюнктура са били определяни "на око", при значително поголямо доверяване на опита и интуицията. Колкото почувствителен е инструментът, толкова по-висока е не само точността на измерването, но и вероятността за

грешка под влиянието на някои малко известни или съвсем непредвидени фактори.

Съществуват и немалко други обективни причини, които правят прогнозирането изключително трудна, понякога даже неблагодарна работа. Но най-сериозни грешки и неуспехи допускат тези изследователи, които смятат, че е възможно да минат без цялостна научна теория за общественото развитие, разкриваща закономерностите на историята, причинно-следствените връзки между миналото, настоящето и бъдещето.

Ето как Уилиам Шекспир в трагедията "Хенри IV" разкрива обективната предпоставка за отгатване на бъдещето:

> Да, има в многото съдби човешки,
> еднакъв разказ, обрисуващ вярно
> природата на миналите дни,
> по които е възможно доста точно
> да се предвиждат тез неща, които
> не са видели свят, но вече чакат
> стаени във зародиш или в семе.
> Във своя полог Времето след време
> ще ги излюпи.[1]

В това поразително по дълбочината си съдържание са посочени едва ли не всички основни особености на прогнозирането. Откриването на господстващия в историята ред или на закономерността, която преминава от миналото в бъдещето, позволява да се правят някакви предположения за бъдния ден, макар и с "известна точност" – забележка, достойна не за поета, а за учения. Настоящето е бременно с бъдещето, което се заражда днес и затова не е скрито от нашите наблюдения.

Всяка рационална форма на предвиждане се определя, както вече беше отбелязано, от степента на познание на настоящето и на разбиране на миналото. Това общо правило е приложимо за всички видове творчество, в това число и за изкуството. В действителност майсторството на великите романисти, драматурзи, поети

---

[1] *Уилиам Шекспир*. Исторически драми. Т. I. С., Народна култура, 1980, с. 425-426 (в превод на Валери Петров).

до голяма степен се свежда до способността дълбоко да бъде схванат характерът на героите и върху тази основа достоверно да бъдат описани техните реакции при различни ситуации в живота. Според това, как ние, читателите, започваме да разбираме логиката на даден характер, у нас се създава и достатъчно ясна представа, как може и как не може да постъпи Жулиен Сорел, Андрей Болконски, Павел Корчагин.

Не е възможно да се отгатне какъв ще бъде утрешният ден (ако, разбира се, не става въпрос за гадаене на кафе или на карти), без да се разбира характерът на съвременното общество. Съществува само една научна теория, успяла да разкрие този характер в цялата му сложност и многообразие – марксистко-ленинската. Нейните три велики открития са в основата и на научната философия на историята, и на ефективната революционна програма за преобразуване на съвременното общество, и на достоверното прогнозиране на бъдещето:

Първо, идеята за закономерността на прогресивното развитие на обществото в резултат от смяната на обществено-икономическите формации.

Второ, мисълта, че двигател на историческия процес е развитието на производителните сили, пораждащо потребност от нови производствени отношения или от нова икономическа база на обществото и от съответстваща политико-идеологична надстройка.

Трето, мисълта, че движеща сила на общественото развитие е класовата борба, която в нашата епоха неизменно води към преобразуването на капиталистическото общество в социалистическо.

Точната формула на закономерността, която, така да се каже, лежи в основата на истинското научно прогнозиране, е следната. Всяко историческо стъпало по думите на Маркс "заварва определен материален резултат, определена сума производителни сили, исторически създадено отношение на хората към природата и един към друг, заварва предаваната на всяко следващо поколение от поколението, което го предшества, маса производителни сили, капитали и обстоятелства, които, макар, от една страна, да се видоизменят от новото поколение, от друга страна, предписват неговите собствени условия на живот и му придават определено развитие, особен

характер. Тази концепция показва следователно, че обстоятелствата създават хората в същата степен, в каквато хората създават обстоятелствата".

Всяка теория в крайна сметка може да бъде сведена към прогнозирането. Нещо повече, теорията става научна едва от момента, когато изказаното от нея предположение се докаже от практиката. С други думи, потвърждаването на възможността да се прогнозира е своеобразен сертификат на научността. Именно по такъв начин химията се е отделила от алхимията, астрономията – от астрологията, медицината – от знахарството. По такъв начин и науката за обществото се е отделила от целия арсенал от социални и политически учения, които съвсем не са представлявали заблуждение, съдържали са елементи истина, но не са давали цялостна и системна представа за обществото и законите на неговото развитие.

Днес истинността на теорията на научния социализъм, нейната способност правилно да предвижда бъдещето са доказани от целия ход на общественото развитие. При това тя не само предвижда, но и посочва реалните пътища и средства за решаване на насъщните проблеми, възникнали пред човечеството на границата на второто хилядолетие.

Тези проблеми се отличават с това, че имат всеобщ характер, засягат интересите на всички народи и могат да бъдат решени само с колективните усилия на цялото човечество.

Най-важната тенденция на съвременната епоха е интернационализацията на стопанския и на целия обществен живот на планетата. Допреди три-четири века събитията в Европа слабо се отразяваха върху положението в Азия и намираха още по-незначителен отзвук в Америка и Африка. Всеки континент и дори най-малкият къс Земя живееше свой затворен живот и изключително рядко общуваше с останалия свят. С първата промишлена революция и с утвърждаването на капиталистическите отношения бе сложен край на тази изолация. Една след друга държавите бяха въвлечени във водовъртежа на икономическия и духовния обмен и доброволно или по принуда заемаха определено място в системата на международното разделение на труда. Изключително мощно ускорение на този процес донесе

превратът в системата на съобщенията и транспорта. Сега, когато Земното кълбо е опасано от мрежата на комуникацията, жизнеността на националните обществени организми до голяма степен зависи от общия ход на събитията в световен мащаб и тази взаимна зависимост непрекъснато нараства. Днес нито една държава не може да съществува сама за себе си, като игнорира всичко, което става извън нейните предели. Резултат от рязкото стесняване на икономическото и политическото пространство е всеобщата взаимозависимост. За пръв път в своята история човечеството започна да се разглежда като единно цяло с единна съдба.

Остротата на сегашната ситуация обаче се състои в това, че съвсем не всички социални слоеве и политически движения искат да осъзнаят тази радикална промяна и са в състояние да направят необходимите изводи.

От гледна точка на научния социализъм интернационализацията е прогресивен процес, тясно свързан с преобразуването на обществото върху справедливи принципи. Научно-техническата и социалистическата революция са съюзници и резултатът от тяхното единодействие трябва да бъдат утвърждаването на нов световен ред, осигуряващ равенство между хората и отделните нации, свободата на личността, демокрацията, съвместното рационално използване на ресурсите на планетата за интересите на всеки човек отделно и на цялото човечество.

От гледна точка на монополистическия капитализъм интернационализацията е приемлива само дотогава, докато не засяга неговите привилегии. Той се стреми да натрапи на този процес изгодни за себе си форми: заплазване на нееквивалентния обмен, осигуряване на условия за безпрепятствена дейност на транснационалните корпорации, прилагане на други неоколониални методи. При това империалистическата буржоазия с всевъзможни средства насажда сред населението от развитите капиталистически страни националното съзнание, като по този начин представя своята корист като национален интерес.

Ето защо перспективите на световното развитие до голяма степен днес зависят и от това, доколко прогресивните сили ще успеят да се наложат в борбата за умове, доколко ще съумеят да внушат на народните ма-

си необходимостта от интернационално съзнание. Ето защо обективното оценяване и разясняване на глобалните проблеми на нашето съвремие, мобилизацията на всички обществени сили за тяхното решаване имат първостепенно значение за бъдещето.

През последните години в световната научна и политическа мисъл беше направена достатъчно ясна и точна класификация на тези проблеми. Това са проблемът за мира; проблемът за народонаселението и ресурсите, т.е. осигуряването на живота; проблемът за преодоляването на разрива между икономически развитите и изоставащите страни; проблемът за опазването на природната среда, или екологичният проблем. Тук смятаме за нужно да добавим и проблема за защита на "духовната среда", т.е. етикологичния проблем.

Веднага трябва да подчертаем, че най-остър и важен в този списък е проблемът за мира. Премахването на ядрената опасност е не само жизненоважна задача, но и допълнително условие за решаването на всички останали насъщни проблеми, с които човечеството се е сблъскало и предстои отново да се сблъсква.

Рано или късно с общи усилия ще бъдат намерени нови неизчерпаеми източници на енергия – вече се установява сътрудничество между физиците от СССР, САЩ и много други страни, които се надяват до края на века да постигнат управляема термоядрена реакция, а след още две-три десетилетия да внедрят техника за масовото й икономично производство. Това ще създаде условия да се запазят запасите от въглища, нефт, газ и други видове природни суровини, които днес се използват като гориво в електроцентралите. Недостигащите суровини ще могат да бъдат получавани и от Луната, която дотогава е възможно да бъде усвоена, а вероятно и от другите планети на Слънчевата система.

Рано или късно със съвместни усилия хората ще успеят да ликвидират глада, нищетата, масовите епидемни болести, повсеместно ще увеличат продължителността на човешкия живот до максимума, който природата е заложила в първоначалния ни генетичен "проект". Понататъшното разпространяване на "зелената революция" в съчетание с разумното регулиране на прираста на народонаселението ще даде възможност да се осигури с

всичко необходимо оптималната за всяка епоха численост на населението.

Рано или късно ще бъде спрян процесът на замърсяване на природната среда, а след това ще бъдат предприети колективни мерки за радикалното възстановяване на естествените условия за жизнената дейност на човека. Евтината енергия, натрупването на обществения продукт, всеобщият културен подем ще дадат мощен тласък както на очистването на планетата ни от "шлаката" на техническата цивилизация, така и на усвояването и на други космически светове. Рано или късно ще бъдат ликвидирани съществуващите днес противоречия между икономически развитите и изоставащите страни, повсеместно ще се изравнява равнището на материалното и духовното благосъстояние на хората. Тази задача ще се решава в хода и в резултат на по-нататъшната интернационализация на целия обществен живот, на формирането на регулируемо световно стопанство върху основата на общите интереси, на обединяването на научния, техническия и културния потенциал на цялото човечество.

Всичко казано дотук не са само красиви думи и вече отдавна не е утопична мечта. Такъв е ходът на световния исторически процес, такива са обективните му тенденции (да оставим настрана това, че те си пробиват път в борба, че условията на преходната епоха до голяма степен забавят решаването на тези глобални проблеми). Освен това днес са разработени немалко прогностични и даже, може да се каже, планови проекти, които по математически (с други думи, най-достоверно) доказват реалността на описаните перспективи.

И така, всички насъщни проблеми на човечеството могат да бъдат решени, но за тази цел е необходимо да бъде предотвратена световната ядрена война. Не бъде ли запазен световният мир, няма да бъдат решени никакви проблеми, а възможно е да няма кой и за какво да се захваща с решаването им. Ето защо марксистко-ленинската традиция при разглеждането на глобалните проблеми дава безусловен приоритет на запазването и укрепването на мира.

Този подход съвсем не означава недооценяване на глобалните проблеми, всеки от които има изключително самостоятелно значение. Даже ако вземаме под внимание

аксиомата, че всички те могат да бъдат успешно решени в условията на мира, съвсем не е без значение и това, как, с каква цена и за какви срокове ще се осъществи това. В крайна сметка за всички нас най-важно е бъдещето, което можем да прогнозираме и от което зависи съдбата на днешните и на идните поколения, а не мъглявата далечина на милионите години след нас.

За гладуващите днес няма да бъде голямо утешение обещанието, че ще бъде сложен край на това зло, да кажем, след сто години. Животът в очите на гладуващия или на обречения на смърт от тежка болест е доста относителна ценност. Народ, който е подложен на експлоатация, на първо място поставя свободата. За страните, в които националният доход на глава от населението не надминава петдесет долара, главното е възможно най-бързо да се преодолеят нищетата и изостаналостта.

Всички подобни твърдения са основателни, но само дотолкова, доколкото под мир се разбира безопасността на отделния човек или на народа като цяло. Впрочем под проблем за мира в неговия глобален смисъл се разбира проблемът за предотвратяване на световната ядрена война, която заплашва с изтребване живота на Земята. В този смисъл той трябва да притежава безусловен приоритет дори само затова, защото никоя друга опасност не е толкова всеобхватна и тотална.

И друг, не по-малко важен момент, на който обръщат внимание социалистическите страни: без решаването на проблема за мира не е възможно урегулирането на международното сътрудничество, което в съвременните условия е единственото средство за постепенното решаване на глобалните проблеми. Само едно прехвърляне на част от огромните военни разходи за нуждите на икономическото развитие би ускорило значително този жизнено важен процес.

Изказва се и такова съображение: някои от глобалните проблеми на съвременността могат толкова да се изострят, че да станат причина за световна катастрофа, пред която ще избледнеят ужасите на войната. Л. Браун, автор на получилата на запад широка известност книга "Двадесет и деветият ден: привеждане на потребностите и числеността на населението в съответствие с ресурсите на Земята", твърди, че днес заплаха за

безопасността на народите "е по-скоро отношението на човека към природата, отколкото отношението на една страна към друга". Според него човечеството е застрашено от катастрофалните последици на своята дейност: запасите от нефт са на изчерпване, интензивното използване на въглищата ще доведе до необратимо увеличаване на въглеродния двуокис в атмосферата, непрекъснато намалява продуктивността на моретата, унищожават се горите, ветровата и водната ерозия съсипват почвата и разширяват зоните на необитаемите пустини, промяната в топлинния баланс заплашва с настъпване на нов ледников период.

Още по-ясно тази мисъл е формулирал Дж. Кенън: "Ние наблягаме не на това, което трябва. Ние философстваме за спасението на западната цивилизация в случай на военна конфронтация с руснаците – но в името на какво? В името на това ли, че след двадесет-тридесет години ще се изчерпят нашият нефт, полезните изкопаеми, храната и ще започне опустошителният конфликт между нас и гладуващи две трети от пренаселените райони на света?... Ако отхвърлим идеята фикс, че руснаците копнеели да ни хвърлят бомба, и вместо това се замислим за бъдещето на планетата, положението ни съществено ще се подобри."

Това са гласове на здравомислещи хора и бихме могли само да приветстваме политиците на САЩ и на другите империалистически държави, ако се вслушваха в тях.

Понякога могат да се чуят и изявления, че уж няма основания за тревога: както досега опасността от взаимно тотално изтребване била възпирала от съдбоносната крачка, така щяло да бъде и занапред. Това е опасна заблуда. Да не говорим, че ядреният конфликт може да бъде следствие от несъвършена техника или от злия умисъл на някой маниак, разработването на нови средства за масово унищожаване (електронно, биологично, химическо оръжие) ще направи в перспектива практически невъзможно контролируемото разоръжаване.

С мирните си инициативи страните – членки на Варшавския договор, както и набиращото сили антивоенно движение също внушават надеждата, че тази възможност няма да бъде пропусната.

Като се обръщаме към другите глобални проблеми, трябва да поставим въпроса: има ли някакви признаци, че изострянето им ще доведе до катастрофа в близките години? Дори най-песимистично настроените специалисти се въздържат от подобни прогнози. Въпреки всички тревожни симптоми за наближаваща криза в отношенията между човека и природата няма доказателства, че човечеството в близкия половин век е застрашено от гибел поради недостиг на храна и енергия или поради пренаселване и "реакция" от страна на природната среда.

Друг е въпросът, че всички тези кризисни явления могат да предизвикат и вече предизвикват допълнително международно напрежение, създават стресови претоварвания за вече достатъчно крехкия свят. С други думи, главната опасност от тях в дадения исторически момент се състои в засилването на опасността от война.

И разбира се, всички нас ни вълнува не само въпросът, дали светът ще оцелее, а и какъв ще бъде той – свят на нищетата и безправието или свят на изобилието и свободата, дали да бъде обетован кът за избраници, или надежден дом за всички. Да проследим в каква посока върви развитието.

***Увеличаването** на народонаселението и проблемът за прехраната.* През последните години темповете на увеличаване на населението в света толкова са се ускорили, че XX век има шансове да постави рекорд: численността на човечеството да се увеличи повече, отколкото за цялата му предшестваща история. Според прогнозите населението на Земята към 2000 година ще бъде около 6,1 милиарда души.

Демографският взрив, както беше наречено това явление, е естествено следствие от много фактори: увеличаването на производителните сили, развитието на агротехниката, повишаването на общата култура, успехите на медицината и т.н. Като производна величина на прогреса той постави на дневен ред много нелесни въпроси: как новото попълнение от земни жители ще бъдат осигурени с всичко жизнено необходимо – като се почне от жилището и храната и се стигне до образованието и работното място – когато значителна част от днешното население на много страни не притежава това или го притежава в недостатъчно количество? С

нова сила избухна спорът за възможностите, необходимостта и моралното право прирастът на човешкия род да бъде регулиран – спор, започнал още от изчисленията на Малтус.

Според твърденията на Малтус средствата за съществуване се увеличават в аритметична прогресия, а народонаселението – в геометрична. Оттук произтича изводът за необходимостта от ограничаване появата на "излишни усти", при което поради липса на други средства се приемаше като допустимо и даже желателно периодичното "пускане на кръв" чрез войните. Точно след два века създадената в Масачузетския технологичен институт (САЩ) група от социолози, икономисти и менажери по инициатива на Римския клуб публикува песимистичния доклад "Граници на растежа", който марксистите и много други учени немарксисти оцениха като малтусиански.

Както е известно, същността на този първи доклад на Римския клуб, чиито автори са Д. Медоус и неговите сътрудници, се заключава в твърдението, че запазването на сегашните темпове на икономическия растеж заплашва с изтощаване на всички природни ресурси в немного далечно бъдеще, а да се предотврати тази глобална катастрофа е възможно само чрез незабавно прекратяване на растежа (така наречения нулев растеж) за възстановяване на икономическия и екологичния баланс. Тази сензационна донякъде постановка на въпроса не беше безполезна, тъй като съумя да привлече вниманието на научните и политическите кръгове и на широката общественост. В същото време бие на очи кръщящата нелепост: как може да се обръщаме с абстрактния призив за задържане на икономическия растеж към нации, които живеят на границата на нищетата? Кой, коя политическа сила е в състояние да пристъпи към регулиране развитието на световната икономика? Къде са доказателствата, че "нулевият растеж" гарантира възстановяването на баланса в отношенията между човека и природата?

Основните постулати от доклада на Медоус бяха подложени на заслужена критика и бяха съществено преосмислени в следващите доклади на Римския клуб – в излязлата през 1974 година книга на М. Месарович и Е. Пестел "Повратен момент за човечеството" и особено

в колективния труд "Преустройство на международния икономически ред", подготвен под ръководството на холандския икономист Я. Тинберген. Противно на Медоус Тинберген стига до извод, че човечеството е способно успешно да се справи със заплашващите го беди, без да прибягва към такива крайности, като задържане и даже спиране на растежа.

Прави впечатление, че двете групи учени, които плътно работиха почти успоредно и използваха едни и същи материали и методи, на практика стигнаха до противоположни резултати. Този парадокс не краси, разбира се, изключително много репутацията на прогнозирането, затова пък достатъчно ярко свидетелства от какво немаловажно значение е ценностната ориентация на учените, "свръхзадачата", която са си поставили. Нали бъдещето е предимно сфера на вероятностите и на каквито и закономерности да се подчинява то, хората винаги разполагат с достатъчно широк диапазон от възможности за избор. За решаване проблема на прехраната например може да се препоръча и задържане на растежа, и преразпределяне в полза на "недояждащите" нации, и форсирано икономическо развитие.

Именно с такива препоръки излезе, може да се каже, най-самоувереният от всички футуролози Г. Кан, когото не плашеха бездните на Кронос и който с еднаква лекота се заемаше да предсказва какво ще стане след двадесет или даже двеста години. Полемизирайки със своите масачузетски колеги, той излезе с твърдението, че няма причини за безпокойство: Земята може да изхрани не 6 и не 8, а даже 12 милиарда души. И докато групата на Тинберген смята, че катастрофата може да се предотврати само при условие че се използват някои методи "в духа на социализма" (на първо място, регулирането на икономиката в световен мащаб), Кан свързва бъдещото "процъфтяване" изключително със системата на наемния труд и авангардната роля на САЩ в света.

Различни свръхзадачи – различни доводи и изводи. Но ако се ограничим с фактическата страна на въпроса, с малки изключения всички глобални модели, сценарии и обикновени трудове на прогнозирането си приличат в следните основни положения: а) решаването на проблема за осигуряването на живота на нарастващото население

на Земята по принцип е възможно; б) то изисква рационално регулиране на прираста на народонаселението в съчетание с координираните в международен мащаб икономически и социални мерки; в) докато това не бъде направено, проблемът за недостига на прехраната и на средствата за задоволяване на другите елементарни потребности на значителна част от човечеството ще бъде източник на постоянни усложнения на световната арена, ще поражда напрежение и конфликти, в това число войни.

"Увеличаването на народонаселението – пише известният западен демограф Я. Боуен – може да доведе до увеличаване шансовете на ядрената война. Безработицата, тласкаща милиони млади хора към вечно търсене на работа, ще доведе до граждански вълнения, а агресивността, обусловена от струпването на населението, – към ситуации, когато законът ще се окаже безсилен".

Ученият от ФРГ Г. Шнайдер също с тревога пише за допълнителното напрежение в международните отношения, произтичащо от демографския взрив. Той подчертава, че 200 хиляди души, които се раждат всеки ден в света, са населението на един град. Все едно, че всяка седмица на Земята се появява нов полис колкото Мюнхен, Варшава или Киев, всеки месец – такава държава, колкото например Дания, Еквадор или Гватемала, всеки три години – такива държави, колкото САЩ или СССР, всеки пет години – още една Южна Америка, Западна Европа или Африка.

Такъв е ритъмът, отбелязва Шнайдер, с който светът се приближава към катастрофа. Приемайки за вероятна прогнозата, според която в края на седемдесетте и в началото на осемдесетте години сушата ще обхване големи територии на юг от Екватора и 200–300 милиона души ще загинат от глад, той подчертава, че в индустриалните, а също и в развиващите се страни това ще предизвика бурни сътресения от политически, икономически, военен, социален и културен характер, преврат, който непременно ще засегне "нашето горещо обичано благосъстояние и нашата възвишено-сантиментална демокрация.

И здравият разум, и хуманните мотиви и елементарните сметки ни карат да се замислим върху това, което през последните години все по-ясно формулират много

прогресивни и даже някои умерено консервативни теоретици: безсмислени са опитите на развитите капиталистически страни "да си купят" безопасност и мир с цената на милиарди военни разходи, много по-доходно влагане на капитала в дадения случай би било финансирането на икономиката на изоставащите страни.

Но доколко реални са шансовете на тези, които определят курса на империалистическите държава да възприемат подобни мисли? Това е въпросът на въпросите. И за гадания в този случай няма място, опитът от последните десетилетия дава материал за достатъчно достоверен отговор.

Необходимостта от самосъхранение не може да не подбуди капитала към някои "пожертвувания", продиктувани от стремежа за разчистване на сметките с гладуващите и ако не да усмири, поне да отсрочи приближаващата буря. Това намери израз в различните форми на "помощ" (продоволствена, медицинска, просветителска и т.н.), а също и в опитите да се предостави на изоставащата част на света разработена програма за решаване проблемите за осигуряването на живота. С тази задача особено енергично се заеха социалдемократичните партии от развитите капиталистически държави, видели в нея както средство да разширят сферата си на влияние, така и допълнителен аргумент в полза на прословутия "трети път" (уж. алтернативен и за капитализма, и за социализма).

Впрочем не изостават особено от тях и консервативните течения. При съществуващото разположение на силите в света, в това число в Организацията на обединените нации, отричането на остротата на такива глобални проблеми, като глада, недоимъка, болестите, означава съзнателно обричане на изолация. И обратното, активното обявяване за тяхното неотложно решаване е своеобразен признак на добрия тон и немаловажен начин за получаване на политическа известност.

Настойчивата борба на народите от развиващите се страни против експлоатацията на труда им и природните ресурси от страна на империализма, за преустройство на международните икономически отношения върху справедлива основа става все по-ефективна благодарение на повишаването на политическата им роля и координира-

нето на действията им в рамките на Движението на необвързаните страни, а също и в организациите от "защитен" тип ("група 77", обединението на страните-износителки на нефт, мед и т.н.). Тази борба получава поддръжката на комунистическите и работническите партии, на демократичното обществено мнение, с което не могат да не се съобразяват управляващите кръгове на Запад.

Но най-важният фактор, който подтиква капитализма като система да откликва на нуждите на изоставащите страни, безспорно са съществуването на системата на социализма и нейната политика на подкрепа на национално-освободителното движение. Оказвайки непосредствено широка и разностранна помощ на развиващите се страни, Съветският съюз и другите социалистически страни неизменно използват авторитета си на световната арена за удовлетворяване нуждите и копнежите на народите от Азия, Африка и Латинска Америка, за установяване на международно сътрудничество при решаването на глобалните проблеми на нашето съвремие, на първо място, глада, нищетата, масовите болести, неграмотността. И можем смело да твърдим, че ако капиталистическите страни приемат до известна степен такова сътрудничество, решаваща роля тук играят стремежът към съперничеството със социализма и борбата за идейно и политическо влияние върху страните и народите, които в своето социално развитие са се озовали на кръстопът.

Съвместното действие на изброените фактори съдейства за получаването на немалко положителни резултати, включително за известно ограничаване на географията на глада и епидемиите. Тези резултати са и в основата на оптимистичното твърдение, че човечеството е в състояние да се справи с последиците от демографския взрив дори в условията на разделянето на света на две противоположни обществени системи.

Но същите резултати са основа и за песимистични твърдения, че в по-далечна перспектива проблемът за осигуряването на живота ще се изостри, защото сега той се решава не радикално, а повърхностно, не чрез коренни преобразования, осигуряващи бърз и всестранен прогрес на изоставащите страни, а чрез принудително преразпределяне на богатствата при запазване на ха-

рактерния за природата на капитализма нееквивалентен обмен като основа на международните икономически отношения.

1979 година беше обявена от Организацията на обединените нации за Година на детето. По данни на Детския фонд на ООН (УНИЦЕФ)' 10 милиона деца в света не си дояждат, а при 80 милиона последиците от глада са по-слабо изразени. В много изоставащи страни продължават да сеят смърт болести като дифтерит, тетанус, коклюш, туберкулоза. Причина за това е фактът, че само 10 на сто от новородените се подлагат на имунизации, макар че за имунизирането на всички деца са нужни само 50 милиона долара.

САЩ, пише италианската журналистка Д. М. Спаче в статията си "1979 година – година на мъртвото дете", отбелязват Годината на детето, увеличавайки с 3 на сто военните разходи, Италия и другите страни от НАТО правят същото. "Правителствата наричат това разходи за отбраната. Тези безумци не мислят, че безопасността в света не може да се постигне чрез купуване на оръдия; тя може да бъде постигната само като се помага на децата от бедните страни да не се превърнат в отчаяни, изгубили всяка надежда възрастни."

Можем да не се съмняваме, че необходимите за имунизацията на децата 50 милиона долара в крайна сметка ще бъдат намерени. Напълно възможно е и с общи усилия да бъдат "изтрити" от картата на планетата опозоряващите човечеството огнища на глада, да бъдат разширени зоните на хигиената и грамотността, населението на изоставащите страни да бъде изведено от състоянието на хронична нищета. Но това са и всъщност постижимите граници при решаване на проблема за осигуряването на живота в епохата на империализма.

Следователно отговорът на поставения въпрос не може да бъде еднозначен. Управляващите кръгове в капиталистическите страни могат и са длъжни в определена степен да откликват на нуждите на бедстващата част на човечеството. Но капитализмът поставя пред този реален или принудителен алтруизъм твърда граница, тъй като не е в състояние да преодолее собствената си природа и да издигне всеобщите интереси над собствените користни цели. Нещо повече, дори ако оцеляването му бъде застрашено, пак няма да се отка-

же от стремежа към максимална печалба. Тук най-уместно е сравнението с наркомана, който протяга ръка към наркотика, въпреки че съзнава смъртоносния изход на своето пристрастие.

Всъщност, нима мерките за решаване на проблема за осигуряването на живота, които са възможни при сегашното разпределение на силите, не са достатъчни, за да се компенсира отежняващото им въздействие върху положението на света? Като че ли отговорът би трябвало да бъде утвърдителен: засега са достатъчни. Малко вероятно е недостигът на храна и други нужни за живота средства да стане в близките десетилетия причина за световна война.

Но половинчатото решаване на проблема за осигуряването на живота, или по-точно – палиативното му решаване, ще продължава да бъде един от постоянните източници на напрежение в света. И потенциално особено опасен е подобният проблем за *задълбочаването на разрива в равнището на икономическото развитие.* Дори и да има тенденция към ограничаване на глада и болестите, пропастта между развитите и развиващите се страни, напротив, нараства.

Два факта са залегнали в основата на този проблем. Първо, неравенството между най-силно и най-слабо икономически развитите страни е достигнало такива размери, каквито историята на човечеството досега не е познавала. В най-бедните страни, където живее една четвърт от населението на Земното кълбо, националният продукт на глава от населението е приблизително двадесет и пет пъти по-малък в сравнение с развитите страни, където живее само една осма част от населението. И второ, тази разлика продължава да се увеличава: според някои прогнози в близките тридесет години тя ще се увеличи три-четири пъти.

На пръв поглед това е трудноразбираемо. Икономиката на изоставащите страни като цяло през последните години бележи по-високи темпове на растеж (средно с 5–6 на сто) в сравнение с развитите капиталистически страни (1–2 на сто) В рамките на ООН са разработени и влизат в действие различни програми, имащи за цел да форсират прогреса в изоставащите части на света. Съществена помощ на народите при преодоляването на тяхната изостаналост оказват СССР и останалите страни

от социалистическия лагер. Накрая, не трябва да се изключва от сметките и помощта на империалистическите държави, макар че до голяма степен тя се изразява в доставяне на оръжие.

Къде е причината, защо все пак този разрив не намалява, а се увеличава? Причините са две. Първо, защото при съществуващата разлика в обема на производството на националния продукт посочените по-високи темпове на развитие на икономиката не са достатъчни; за да се намали постепенно разривът, те трябва да бъдат най-малко удвоени. И второ, защото ефектът от положителните последици от изброените фактори намалява поради продължителното ограбване на развиващите се страни от империалистическите монополи чрез притворните методи на неоколониализма.

И така, с едната ръка дават, а с другата загребват два пъти повече. Естествено, решаването на проблема за изостаналостта напредва изключително бавно, а разривът се увеличава. Какво все пак обещава бъдещето, ако не настъпи прелом в нещата? Ето какъв сценарий предлага френският социолог Р. Сервоаз по този повод. Към края на XX век делът на богатите народи (т.е. на народите, достигнали "индустриална зрелост") в цялото население на света ще се съкрати до една пета, а около средата на следващия век – до една десета. Такива бедни страни, като Китай, Индия, Пакистан, Бразилия и Египет, където в средата на следващия век ще живеят около 3 милиарда души, ще овладеят атома и ще бъдат заплаха за противника с ударната си сила. Обективно се налага ситуацията, когато от жалби недоволните могат да минат ако не към поставяне на ултиматум, поне към предпазливи искания за преразпределяне на богатствата.

Ахилесовата пета на подобни виждания на бъдещето е пълното игнориране на социалната страна на въпроса. Както консервативните футуролози, така и десните социалисти и маоистите представят света разделен от Екватора на две половини: процъфтяваща и страдаща, при което решаването на проблемите на човечеството неизбежно се свързва с хода и изхода на борбата между "Севера" и "Юга" на световната арена. Въпреки че разделянето на "геоикономическата" линия не трябва да се пренебрегва, несравнимо по-важно е разделянето на социално-политическата. Съдбата на човечеството ще

се решава не в схватката между черната и жълтата с бялата раса или между групата на "бедните" страни с групата на "богатите", а в борбата между двете обществени системи.

А как и в какви срокове ще се решава, това зависи от много причини и на свой ред ще окаже влияние върху хода на общественото развитие.

Трябва да отдадем заслуженото на западните икономисти – те много целесъобразно използваха възможностите на електронноизчислителната техника и прецизно изчислиха параметрите на растежа, който е необходим, за да бъде пречупена сегашната тенденция и постепенно да се преодолее разривът между икономически развитите и изоставащите страни. В проучването, направено по инициатива на ООН от група специалисти начело с лауреата на Нобелова награда професор В. Леонтиев от Харвърдския университет (САЩ), се посочва, че за да се намали към 2000 година несъответствието в доходите на тези групи страни до съотношение 7:1 (през 1970 година то е било 12:1), е необходимо растежът на общия национален продукт в развиващите се страни да достигне средно 6,9 на сто на година. Докладът на Тинберген решава същата задача, но от друга гледна точка: какви мерки трябва да се предприемат, така че към края на века във всички страни да се осигури минимално задоволяване на човешките потребности (средна продължителност на живота – 65 години, грамотност на населението – 75 на сто, граници на детската смъртност – не повече от 50 на хиляда, раждаемост – не по-висока от 25 на хиляда).

"Трябва да бъдат", "да се осигури", "необходимо е да се постигне" – много такива и други изрази се мяркат по страниците на сценариите на развитието на световната икономика и им придават по-скоро вид на благи пожелания и в най-добрия случай – на препоръки, отколкото на прогнози. Разбира се, би било несправедливо да твърдим, че авторите им напълно игнорират най-съществения въпрос – по какъв начин трябва да бъдат претворени в живота предлаганите "нормативи на прогреса". Съвсем не. За чест на мнозина от тях много се говори за интернационалната солидарност като задължително условие за преодоляване на разрива. Без-

спорна заслуга на учените, взели участие в съставянето на докладите на Римския клуб, е фактът, че те успяха да преодолеят ограничения националистичен хоризонт на буржоазното мислене, да разберат глобалния характер на проблемите, които управляващите кръгове на империалистическите държави, както и контролираното от тях официално обществено мнение представят за далечни и чужди.

Нещо повече. Системната критика, на която се подлагаха сценариите на Римския клуб, принуждаваше всяка следваща изследователска група в по-голяма степен да взема под внимание необходимостта от извършване на социални преобразования при решаването на проблема за осигуряването на живота и за изостаналостта. Сдържани намеци за това се съдържат в доклада на М. Месарович и Е. Пестел. По-далече в това отношение стигнаха Тинберген и неговите съратници, които нарекоха конструирания от тях "нов справедлив ред – както националния, така и международния – хуманистичен социализъм".

По такъв начин икономистите и социолозите от немарксисткото течение, водени от логиката на изследвания от тях предмет, стигат до правилно определяне на единствените реални пътища за решаване на глобалните проблеми и в този смисъл могат да се сравнят с естествениците, които стихийно възприемат материалистичния мироглед, тъй като се учат от самата природа, която им предава собствения опит в познанието.

Без да подценяваме достойнствата на "сценаристите на бъдещето", между които се срещат немалко надарени и ярки личности, трябва да припомним, че те по заобиколни пътища (и то предпазливо) излизат на същата магистрала, която беше открита от марксистко-ленинската теория и продължи да се прокарва в практиката от революционнопреобразователната дейност на международното работническо и националноосвободителното движение.

Какво в действителност е необходимо за решаване проблема на "разрива"? На първо място, съсредоточаване на ресурсите на изоставащите страни върху бърз и сигурен икономически растеж. При капитализма, както е показал опитът, може да се постигне относително бързо развитие при отделни държави (предимно разпо-

лагащи с огромни запаси от нефт и други ценни суровини), но такъв растеж в никакъв случай не може да бъде наречен сигурен. Нито от гледна точка на икономиката, тъй като развитието на народното стопанство придобива едностранчив характер и е насочено към обслужване на развитите страни, нито от социална гледна точка, тъй като потокът от нефтодолари, ако се смята дребното подаяние на трудовите слоеве, тече в джоба на местния елит, откъдето под формата на капитални вложения се връща в сейфовете на западните банки. Революцията в Иран от 1979 година разкри това с необикновена яркост. Можем да не се съмняваме, че след нея ще последват класови взривове и в други страни със сходна историческа съдба. Такъв е неизбежният изход от системата на управление, при която липсата на забележим прогрес при решаването на насъщните национални задачи се утежнява от изострянето на класовия антагонизъм.

За да се преодолее икономическата изостаналост, трябва ясно да се определят целите на социалната дейност в общонационален мащаб, да се установи тяхната йерархия, като се очертаят приоритетните задачи – с една дума, необходим е план. За да не остава този план само върху хартия, трябва да се създаде възможност за централизирано разпореждане с материалните ресурси и работната сила, като минимум е необходим държавен сектор, който да обхваща ключовите отрасли на производството. Това на свой ред е осъществимо само при политическо ръководство, изразяващо коренните народни интереси, при достатъчно високо равнище на общественото съзнание, активността и ентусиазма на трудещите се и т.н. Накратко, необходими са социалистически решения, социалистически подход към въпроса, социалистически форми на развитие.

Тези азбучни истини на марксистката теория днес се откриват отново от някои "глобалисти". И то без позоваване на първоизточника. Това не е случайно. Когато говорят, че проблемите за осигуряването на живота и за разрива могат да бъдат решени само в резултат от дълбоки структурни преобразования и върху основата на социалната справедливост, западните изследователи не споменават името на Маркс, защото все още се надяват да постигнат това без посегателство върху частната

собственост. Стремежът да се реализира една социалистическа цел, без да се прилагат социалистически методи, придава на всички техни сметки утопичен характер. Ето го парадокса: по времето на Томас Мор именно искането да бъде премахната частната собственост превръщаше теорията за бъдещето в утопия, а сега е обратното.

Докато радикалните социални преобразования са вътрешното условие за преодоляване на изостаналостта, външното условие е установяването на справедлив международен ред. На това капитализмът е способен още по-малко, отколкото на съдействието за установяване нетраен прогрес на изоставащите страни. Привържениците на частната инициатива в отговор на подобни твърдения на марксистите дават пример с данните за помощта, която оказват на развиващите се страни развитите капиталистически държави, за участието им във финансирането на различни международни програми. Но това само свидетелства, че във великата революционна епоха при създаденото съотношение на силите е възможно да се появят "благотворителни" елементи във външната политика на държавите на капитала.

Но и това положение има граници. Закономерността се проявява не в това, да не допуска отклонение от естествения ход на събитията, а в това, че поставя на тези отклонения определени граници във времето и пространството. САЩ могат по различни причини да оказват помощ на развиващите се страни, но американските "седем сестри" винаги ще си възвръщат средствата вкъщи, и то с печалба. Природата на империализма не допуска влагане на капитал без проценти, алтруизъм без лесна печалба.

А за да се добавят към вътрешните условия за преодоляване на изостаналостта и благоприятни външни условия, необходимо е преди всичко да се сложи край на нееквивалентния обмен, да се прекратят неоколониалната политика на ограбване на ресурсите и експлоатацията на евтината работна ръка от развиващите се страни. Нужни са не благотворителни подаяния, а организирано в световен мащаб, целенасочено съдействие на развитието, съобразено с вътрешните социални преобразования. Разбира се, такова съдействие изисква не само социалистически методи, но и социалистически

участници -- та нима капиталът по своя воля ще вземе да помага на утвърждаването на социализма където и да било.

Оттук следва простият извод: окончателното решаване на проблема за разрива няма да е възможно дотогава, докато новият обществен строй не победи на цялата планета. Напълно възможно е именно във връзка с този проблем да се разгърне в перспектива главното историческо сражение между капитализма и социализма (съвсем не между "Севера" и "Юга"), между силите на прогреса и реакцията.

Необходимостта от преодоляване на разрива, чието задълбочаване може да предизвика неуправляема международна реакция и да доведе до застой на цивилизацията, е най-важният довод в полза на социализма.

Да разгледаме сега проблема за ресурсите, при това от две гледни точки: Първо, като съставна част на проблема за осигуряването на живота. До каква степен изчерпването на плодородието на почвата, на богатствата на Световния океан, на запасите от минерални суровини - в широкия смисъл на думата - изчерпването на източниците на храна, на енергията и на материалите - представлява заплаха за живота на Земята? Второ, като съставна част на проблема за мира: до каква степен изтощаването на природните ресурси може да стане причина за отделни въоръжени стълкновения или даже за нова световна война?

Вече беше отбелязано, че според мнението на повечето от специалистите днес няма основание да се говори за някакво обединяване на хранителните ресурси. Разбира се, ерозията на почвата, стихийните бедствия, периодичните "реакции на атмосферните условия" съществено снижават потенциала на земята. Но съвременното равнище на техническата мощ на човека позволява да се води успешна борба с тези явления, да се увеличава плодородието на почвата. Общият постоянен прираст на селскостопанското производство в света е най-убедителното доказателство за необосноваността на всякакви паникьорски прогнози, че уж човечеството е заплашено от бавно измиране в резултат от недояждане. Освен това усвояването на хранителните ресурси и особено на минералните ресурси на океана, както смятат всички, се намира в началния стадий.

Накратко, когато се говори за прехраната и суровините, необходими за промишлеността, за производството на много предмети, предназначени да удовлетворяват разнообразните потребности на съвременния човек, трябва да се има предвид не заплахата от изтощаването на ресурсите, а способността и даже готовността на хората да ги приспособят за своите нужди. Именно трезвата оценка на тези възможности лежи в основата на рационалния подход към проблемите на демографския "взрив": отклонявайки проектите в духа на Малтус, изискващи намаляването на всякакъв прираст на народонаселението, марксистите се обявяват за разумното му регулиране съобразно с темповете на развитие на производителните сили.

Особено внимание заслужава въпросът за заплахата, произтичаща от изчерпването на енергийните ресурси.

Добре е известно, че самият живот е видоизменена форма на енергия (тя може да бъде наречена биоформа). Като се оставят философските съждения по този въпрос настрани, трябва да се вземе под внимание елементарният факт, че именно от запасите на енергията зависи решаването на проблема за осигуряването на живота. Разбира се, живите същества не се хранят с електрическа енергия, но излишъкът от енергия позволява да се приспособят мощните природни сили за производството на храна и на други необходими на човека продукти, включително чрез използването на ресурсите и на други планети от Слънчевата система. Накратко, енергията – това е ключът към живота.[1]

Оттук произтичат сериозните опасения на изследователите от Римския клуб за стремителното съкращаване на резервите на ценните енергийни суровини. Днес около 70 на сто от енергийните нужди се покриват с нефт и газ. Ако се вземат под внимание темповете на увеличаване на потреблението на петрола, съществуващите световни запаси ще бъдат изчерпани според различните изчисления в продължение на двадесет–двадесет и пет години. Освен това нефтът и газът са

[1] По думите на известния физик "енергията може да се превръща в движение, топлина, светлина и електрическо напрежение, тя може да се смята за причина на всички изменения в света" (В. Хайзенберг. Физика и философия. М., 1963, с. 41).

важни суровини за получаването на много химически продукти – пластмаси, изкуствени аминокиселини (чрез микробиологична синтеза), препарати за растителна защита, фармацевтични препарати и др.

От 1973 година, когато петролодобивните страни съществено увеличиха цените на основния си продукт, започна да се говори за петролна или енергийна криза. Разпространи се убеждението, че тази криза има перманентен характер; с други думи, тя ще се изостря дотогава, докато човечеството не открие радикално решение на проблема за енергията. Нещо повече, в гласовете на специалистите прозвучаха вяли и даже погребални нотки: можем ли да се надяваме да преодолеем енергийната криза, когато съществува такова явление, като "експанзия на ентропията"? Така японският икономист К. Сайто нарича процеса на използване на полезните изкопаеми и енергията, при което те задълго се превръщат в мъртви, безполезни за човека отпадъци. И не просто безполезни, защото е необходимо допълнителна енергия за пречистването на природната среда от шлаковете.

Досега са написани десетки книги, чиито автори живописно рисуват заплахата от енергиен глад и върху тази основа предричат крах на комуникациите, постепенен упадък на културата, разпадане на световната общност. Разбира се, несериозното приемане на някои тревожни факти и изчисления би било непростима незагриженост. Но същевременно няма никакво основание за паника.

Преди всичко трябва да се има предвид, че научно-техническият прогрес открива пред човечеството перспективата за овладяването на неизчерпаемите запаси от енергия. В СССР, САЩ и много други страни сред физиците се затвърди убеждението, че още през близките тридесет и пет – петдесет години преминаването на енергетиката върху термоядрена основа ще стане реалност. Според авторитетното мнение на президента на Академията на науките на СССР А. П. Александров първите експериментални термоядрени електроцентрали ще започнат да се появяват още през близките десет години и това ще бъде радикално решаване на проблема за енергията.

По-нататък. Първите предвестници на бурята станаха причина за още по-сериозно разглеждане на проблема за икономията на енергия. Изясни се, че в това отношение може да се направи много.

Ето един пример. Докато в миналото се е смятало, че към 1985 година общата консумация на гориво от страните на ЕИО трябва да достигне 2500 милиона тона, според новия баланс се смята възможно тя да се намали на 2000 милиона тона, като се планира съществено понижаване на консумацията на петрол (за сметка на газа и въглищата) и на електроенергия.

В СССР и другите социалистически страни се вземат широки мерки за икономии на електроенергията. В Института по атомна енергетика "Курчатов" към Академията на науките на СССР са разработени конструкции на напълно безопасни малогабаритни реактори за топлофициране на градовете, които биха позволили два пъти да се намалят разходите, свързани с използването на традиционните видове гориво, както и да се понижи степента на замърсяване в градовете.

Следващият момент, на който трябва да се спрем: засега е тревожно положението само с петрола и помалко с газа. Според данните Земното кълбо разполага с огромни запаси от въглища, които редом с атома могат да станат основа на енергетиката в предстоящия период. Ако въглищата се приемат за единствен енергиен източник, количеството им би било достатъчно най-малко за 200 години напред. Явно за този срок човечеството ще намери нови видове енергия и ресурси, включително в резултат и на усвояването на космическото пространство.

Ще добавим, че наред с основното ядрено направление на научно-техническите изследвания се работи и върху други перспективни източници на енергия – слънцето, водата, вулканите, ветровете и др.

По такъв начин човечеството не е заплашено от недостиг на енергия, нито пък от гладна смърт вследствие на него. Но само при условие, че цялата проблематика се разглежда независимо от социалната страна на въпроса. Именно така за съжаление постъпват повечето западни изследователи, като представят енергийната криза като породена от прогреса въобще. А тя всъщност е пряко следствие от капиталистическите ме-

тоди на стопанисване. Съответно решаването на възникващите проблеми изисква да се прилагат не принципно различни методи както в национален, така и в световен мащаб.

По думите на италианския изследовател Д. Дзордзоли самата система на промишления капитализъм се е развила върху основата на необузданото изразходване на енергията и първично е заразена от "синдрома на Прометей", т.е. от представата, че огънят, енергията е синоним на прогреса. Тази ориентация неотклонно продължава да действа, при което се разхищава световното гориво в ущърб на произвеждащите го страни, повечето от които спадат към изоставащите. Затова "разразилата се през 1973 година енергийна криза има далечни и закономерни корени – те са в капиталистическия начин на развитие."

За да се убедим в правилността на тази теза, достатъчно е да си припомним фактическата страна на въпроса. Всъщност самото понятие за криза беше използвано от петролните компании, за да увеличат рязко своите приходи. Според данните от проучването, направено от Организацията на страните – износителки на петрол (ОПЕК), предприетото от тях повишаване на цените на петрола е трябвало да доведе само до четирипроцентно повишаване на цените на дребно в страните потребителки. На практика обаче тези цени нараснаха над два пъти. В резултат печалбата на двадесет и един петролни монополни обединения на САЩ в сравнение с предишната година се е увеличила почти с 60 на сто.

Не буди удивление това, че енергийната криза влече след себе си усилване на инфлацията и най-важното, разклащане на самите основи на валутната система, което се предизвиква, от една страна, от спекулативната дейност на петролните монополи, а, от друга – от съответното нарастване на националния доход в някои от изоставащите страни, които по волята на бога или на природата са получили земя, плуваща върху нефт.

Следователно никакви мерки от техническо или организационно естество не дават краен отговор на проблема за енергията. Това започват да разбират дори буржоазните теоретици. Подхождайки към въпроса чисто прагматично, те излизат с предложения да се изземат, макар и частично, въпросите на енергийната политика от

сферата на произволното разпореждане на монополите, да се предадат на правителствения контрол и да се въведе строго планиране на производството и на разпределението на нефта. С други думи, става въпрос за държавно капиталистическо регулиране.

Американските специалисти Д. Риджуей и Б. Конър смятат за целесъобразно през следващите десет години контролът над всички главни нефто- и газопроводи, а също и над запасите и добива да се предаде на националната агенция; решението на целия комплекс от енергийни проблеми да се отнеме от частните компании и да се повери на федералните органи. Същата позиция заема и видният експерт по енергетика К. Уилсън, който смята, че в сегашната обстановка в САЩ няма друга алтернатива освен създаването на национално управление по енергетика, разполагащо с извънредни пълномощия.

Признава се необходимостта от интернационализация в една или друга степен на контрола над енергийните ресурси. Характерно е, че се чуват и мнения да се преразгледа сегашното положение, при което в едни страни консумацията на петрол е много по-голяма, отколкото в други. И наистина, ако разривът в потреблението на храни и в задоволяването на другите първостепенни потребности е голям, в сферата на енергетиката той достига невъобразими мащаби.

Например Бангладеш отстъпва на Съединените Американски щати по производството на национален продукт на глава от населението 66 пъти, по потреблението на зърнени храни – 8 пъти, на енергия – 370 пъти (за Египет показателите са съответно 23, 25 и 38 пъти). САЩ, чието население е 6 на сто от населението на Земното кълбо, консумират 1/3 от общото количество на произведената в света енергия, което превишава 6 пъти средното световно ниво, пресметнато за глава от населението.

Признаването на необходимостта, даже, може да се каже, на неизбежността на националния и интернационалния контрол в сферата на производството и консумацията на енергията е важно. Това е ярко свидетелство, че социализмът, както е казвал Ленин, чука на всички врати на съвременния свят. Но, като се обявяват за едни или други социалистически форми и методи, голяма част от западните изследователи се опит-

ват да ги помирят със запазването на частната собственост върху средствата за производство, с дейността на тези транснационални корпорации, намиращи се само под международно наблюдение. Разбира се, подобни палиативни решения дават някакъв ефект, но временен и ограничен. Проблемът за енергийните ресурси, както и за осигуряването на живота, изисква не формално, а съдържателно преустройство на световната икономическа и социална система на социалистически релси.

Във връзка с това какъв би могъл да бъде отговорът на поставения въпрос за енергийната криза като източник на военни стълкновения?

Тук няма нужда от гадаене. През последните десетилетия светът не един път беше свидетел на големи политически стълкновения, на провокирани от империализма преврати, въоръжени конфликти и "петролни войни". Нещо повече, докато доскоро управляващите кръгове на империалистическите държави все още смятаха за необходимо да маскират истинските цели на своята политика в районите, където са концентрирани най-богатите запаси на енергийни суровини (преди всичко в Близкия изток), сега те изоставали излишния срам, заявяват съвсем открито, че са готови със зъби да се бият за възможността да експлоатират нефтените находища.

Накратко, през близките тридесет и пет-петдесет години енергийният проблем ще бъде един от най-сериозните източници на военна заплаха.

Трябва да добавим, че тази опасност се поражда не от тия, на които им е нужен малко газ, за да си стоплят яденето. Тя се поражда от тези, които извличат баснословни печалби - от енергийния бизнес и за запазването на тази златоносна жила са готови на всякакво безразсъдство.

И още нещо. Не трябва да се приписва отговорността за изтощаването на енергийните източници на обикновените американци: не те са "моделирали" политическата система на своята страна. Тази система, начинът на живот, нормата на потреблението, включително разхищаването на енергията, са се формирали в резултат на дългата еволюция на капитализма, на експанзията на американските монополи. Но днес, когато стават широко известни фактите за крещящото нера-

венство в потреблението на енергията, когато империалистическите концерни са изпълнени с решителност да воюват с арабите за арабския нефт, прикривайки алчността си с националните интереси, хората от САЩ трябва да разберат опасността от националния егоизъм и необходимостта от промени. В противен случай отговорността за възможните усложнения на обстановката ще легне и върху тях.

"Жителите на развитите страни – беше подчертано при обсъждането на втория доклад на Римския клуб – трябва да осъзнаят, че да прахосваш енергията означава да вземаш хляба от устата на детето, че техният свят е свръхразвит, че растежът в една част на земята в ущърб на другите компрометира социалния, моралния, икономическия, научния и политическия прогрес на цялото човечество." Тази филипика трябва да се отправи най-напред към социалните сили на империалистическите държави, от които зависи възможността да се обуздаят петролните тръстове и техните агенти в правителствения апарат.

Да разгледаме сега още един глобален проблем на нашето съвремие, който сравнително отскоро започва да се нарича екологичен.

Въпросът, в какво съотношение се намират човекът и природата, какво място заема човекът в обкръжаващата го среда, дали той е стопанин, или роб на природните стихии, е бил поставян още от момента, когато хората са се научили да мислят. Той подробно е бил разработен от гръцката натуралистична школа, бил е обект на внимание на всички следващи основни философски школи и течения. Особено много са се занимавали с него мислителите от епохата на Възраждането и просветителите на XVIII век.

За най-значителния от тях – Ж. Ж. Русо, е характерен етическият подход. Близостта на майката природа, доброволното подчиняване на естествените й закони според него са залог за физическото и нравственото здраве на хората, за разумността и здравината на обществения ред. У епигоните на това течение чувството за сливане с природата, вярата в нейното покровителско отношение към човешкия род като към венец на своето творение прераснаха в обожествяване.

Уравнението "човек – природа" е имало различно решение в зависимост от мирогледа, политическите възгледи и интересите. Но главна роля е играл научно-техническият прогрес. Овладявайки силите на природата, подчинявайки ги на своите цели, човекът е започнал да се издига в собствените си очи, да смята природата като изходен материал на цивилизацията, не повече. В същото време всяко, дори временно, отстъпване на техническия гений пред някои стихии води до известно изтрезняване, до по-реална оценка на човешките способности.

Тази смяна на периодите, когато в общественото съзнание вземат връх ту идеите за господство над природата, фактически отчуждаването от нея, ту, напротив, завръщането в нейното майчино лоно, намира синтезиран завършек в епохата на научно-техническата революция. Двете противоборстващи направления, може да се каже, достигнаха своята кулминация и са принудени да съществуват успоредно, като яростно се отричат едно друго.

От една страна, фантастичните успехи на техниката породиха един вид еуфория от всемогъществото. След като започнаха да преодоляват пространството, да нахлуват в Космоса, да произвеждат нови материали, да извличат енергия от атома, да създават електронен мозък, хората повярваха, че отсега нататък пред разумната им воля няма никакви прегради. От друга страна, отрицателните последици от техническия прогрес – отравянето на окръжаващата среда, прекият и косвеният ущърб на здравето, прекомерното натоварване на психиката и т.н. – породиха антипатия към техниката и страх от тоталното механизиране на живота. Техниза-цията и антитехнизацията станаха полюси на раздвоеното обществено съзнание. Тук е уместно да си спомним Хегел: казват, че истината е между двете крайности, в действителност между тях се намира проблемът.

В какво се заключава днес екологичният проблем? Накратко в това, че на определен етап от своето развитие човечеството е поставено пред необходимостта незабавно да спасява собствената си жизнена среда. И това е продиктувано не от нравствени съображения (макар и те да играят някаква роля), а, на първо място, от необходимостта да се оцелее.

Да се смята, че този проблем е възникнал едва днес, е погрешно. Още преди повече от сто години, когато понятията "околна среда" и "качество на живота" не са съществували, в труда си "Положението на работническата класа в Англия" Енгелс прави анализ на условията за живот на пролетариата, някои от които днес се разглеждат като съставни елементи на тези понятия. В главата "Големите градове" той детайлно анализира угнетяващите, понякога даже пагубни за социалните низини на капиталистическото общество последици от урбанизацията.

През първата половина на миналия век е била известна само парната машина, машинният труд е заемал в производството нищожно място и над Лондон тогава не е тегнел смъртоносният смог. Известно е, че революцията в техниката започва едва в края на XIX век и се разгръща с пълна сила във втората половина на XX. Именно с този сравнително неголям отрязък от време са свързани огромните успехи в създаването на така наречената "втора природа" – света на машините, – механизацията и автоматизацията на отраслите на промишлеността, внедряването на индустриалните процеси в селското стопанство. По думите на Менделеев химията дълбоко навлиза в бита на човека, физиката прониква в света на елементарните частици, биологията – в клетката.

Екологичният проблем от гледна точка на философското му съдържание нерядко се сравнява с трагедията на Фауст, който трябва да се разплаща за всичко, което е получил от дявола. Великата положителна роля на науката и техниката, дала на стотици милиони хора необходимите средства за живот, има и отрицателна страна. Оказа се, че техническият прогрес, когато се осъществява непланомерно, дава не само семена, но и плевели, при което отрицателните последици от него се натрупват толкова бързо, че вече крият заплаха за поколението, което го осъществява.

Световният рудодобив годишно нараства с около 5 на сто, а всеки петнадесет години се удвоява. Що се отнася до промишленото производство, при съвременните темпове на растеж то нараства двойно на всеки десет години. Темповете на развитие на цялата икономика са такива, че въздействието на човека върху природната среда се удвоява всеки дванадесет-четири-

надесет години. На природата ѝ е вече все по-трудно да се справя с потока от отпадъци, които се изхвърлят във въздуха, земята и водата.

Допустимото изкуствено "затопляне на Земята" е 1 на сто от слънчевата енергия, която поглъща нашата планета. Но в Ню Йорк изкуствената енергия е седем пъти повече от слънчевата. Изчислено е, че при запазване сегашните темпове на увеличаване на изкуствената енергия и начините за нейното производство и потребление количеството на произведената на Земята топлина след сто двадесет и пет години може да доведе до топене на полярните ледове и до коренно изменение на климата.

Специалистите смятат, че способността на селскостопанските площи да поглъщат инжектираните от цивилизацията торове, пестициди и инсектициди може да продължи не повече от петдесет години; че продължаващото заразяване на въздушния басейн на планетата (всяка година в атмосферата се изхвърлят около 10 милиарда тона въглероден двуокис, което повишава неговото съдържание с 0,2 на сто) ще доведе само след двадесет и пет години до унищожаване на 16 на сто от озонната обвивка на Земята; че в перспектива прясната вода може да стане толкова дефицитна и скъпа, колкото сега петролът (макар че 70 на сто от повърхността на Земята са водни площи, запасите, годни за употреба, бързо намаляват).[1]

Намаляването на биологичния потенциал на планетата пагубно се отразява върху много растения и животинския свят. През последните десетилетия благодарение на предприетите извънредни мерки стана възможно в резерватите да се запазят някои от измиращите видове, записани в Червената книга. Проявявайки обаче своята трогателна, макар и закъсняла, загриженост за "по-малките си братя", човекът е принуден да обръща все повече внимание на собственото си здраве. Освен косвеното отрицателно влияние на обеднялата околна среда все по-силно върху организма се

[1] Подобни данни изобилстват в докладите на Римския клуб, в книгите на О. Тофлер, Л. Браун, Дж. Дзордзоли и др. (бел. авт.).

отразява и потреблението на различни заместители на натуралните продукти.

Съществува предположение, че падането на Рим се дължи не толкова на военните успехи на варварите, колкото на физическото израждане на римляните, причина за което по всяка вероятност са били оловните съдове. При използването им жителите на Вечния град са поглъщали олово, което се е утаявало в костите и се е предавало от поколение на поколение; така римският народ станал лесна плячка за варварските племена.

Независимо дали това е така, или не, следващите факти ни карат да се замислим. В резултат от концентрирането в природата на опасни за здравето метали и техни съединения се е увеличило съдържанието им и в самия човешки организъм. В сравнение с първобитния човек в жилите на съвременния човек кадмият е 70 пъти повече, оловото – 17, живакът – 19, телурът – 40. Излишъкът на кадмий е причина за сърдечните заболявания, излишъкът на олово води до артериосклероза.

Като привеждат тези данни, американските икономисти подчертават, че в това отравяне на околната среда първенство държат САЩ; те наричат "неконтролираното индустриално развитие заради самото развитие на тази страна идеология на раковата клетка". Американците поглъщат двадесет и пет пъти повече ресурси (и съответно замърсяват средата), отколкото например жителите на Индия. По думите на френския изследовател В. Лайбери в този смисъл населението на САЩ може да бъде приравнено към шест милиарда индийци.

Такива са някои от фактите. Що се отнася до тълкуването им, напълно подхожда схемата, която използвахме при разглеждането на проблема за енергийните ресурси.

Първо, като привеждат данните, които свидетелстват за размерите на екологичната заплаха, на практика всички западни теоретици стигат до извода за необходимостта от организирана държавна намеса в защитата на природата. А такава намеса, подчертава италианският професор Е. Джарели, не може да се ограничи с епизодични мерки, тя трябва да има постоянен и планомерен характер. Тя е "особено оправдана там, където се проявява банкрутирането на пазара", т.е. равнодушието на пазарния механизъм към последиците

от икономическата дейност върху природната среда. Италианският автор изказва пожелание по-бързо да бъде изминат пътят, охарактеризиран от известния френски икономист Бертран де Жувенел като преход от "политическата икономия към политическа екология".

Трябва да се позовем и на резултатите, получени от Е. Екхолм, който по поръчение на ООН е извършил специално проучване на проблема за прогресивното намаляване на продуктивността на земята. Той нарича последиците от безстопанственото използване на земята (увеличаването на ерозията на почвата, разширяването на пустинните земи и т.н.) "екологична деградация" и отбелязва, че равновесието в природата няма да бъде запазено, ако "корените на нищетата, каквито и да са те, не бъдат унищожени". И по-нататък: "Начините на използване на земята са отражение на основните политически, икономически и културни структури. Те не могат да бъдат променени веднага щом екологията бие тревога за изтощаването на ресурсите. В много страни влошаването на състоянието на земята не може да бъде спряно, докато коренно не се изменят начините на използване на земята и не се преразгледа последователността от задачите на националната икономика... Там, където положението на арендаторите е несигурно, където селскостопанските работници са принудени да обработват чужда земя, трудно е да се очакват грижи за запазване плодородието на земята. Задачата за възстановяването на екологичната среда съвпада с изискването за широко настъпление срещу нищетата и глада."

С други думи, условие за решаване на екологичния проблем са извършването на социалистически преобразувания на промишленото и селскостопанското производство, прилагането на социалистически методи на планиране и регулиране на икономическия растеж. Но именно този решаващ извод буржоазните автори не са в състояние да направят, макар че в една или друга степен признават предимствата на политическата система на социализма в опазването на природната среда.

Признавайки това, американският изследовател С. Енло в същото време прави уговорката, че решаването на екологичните проблеми при социализма се усложнява от общата ориентация на социалистическите страни към форсиран икономически растеж. Разбира се, не може да

се отрече съществуването на определено обективно противоречие между необходимостта от бързо развитие на социалистическата индустрия, използването на всички възможности на техническия прогрес за благото на трудещите се и, от друга страна, опазването на природата, което изисква големи капитални вложения, следователно – достатъчно висок национален доход. А повечето социалистически страни са принудени максимално да икономисват средства, тъй като за кратки срокове трябва да преодоляват заварената икономическа изостаналост.

Но въпреки всичко реалният социализъм вече показа способността си планомерно да решава проблема за опазването на природата и да създава условия за нормален живот за следващите поколения. През последните години в СССР и другите социалистически страни се отделят все повече средства за разработване на безопасна технология в различните производства, за възстановяване на горските площи и водоеми, за запазване на земята, за разширяване на резерватите и др. Като пример за големите грижи, които социалистическата държава полага за решаването на екологичните проблеми, могат да служат мерките за запазването на Байкал. Известно е, че задачата за запазването на природата днес е конституционна повеля.

Социализацията се превръща в условие за предотвратяване на екологичната катастрофа както във всяка отделна страна, така и в международен мащаб. Западните автори са прави, като подчертават международния характер на проблема за "екологичния спазъм". Нашата планета е общ дом за всички. Всички извършващи се на нея геологични, физични, биологични и други процеси са взаимно свързани. Замърсяването на природната среда в един район на Земното кълбо рано или късно ще се отрази върху флората, фауната и човека в друг негов район, следователно борбата срещу това зло трябва да бъде обща грижа на цялото човечество. Затова страните от социалистическата общност всячески приветстват колективните мероприятия за защита на природата, които се провеждат под егидата на ООН или на други международни организации, и са инициатори при организирането им – научни дискусии, разработване на

технически и технологични проекти или пряко кооперирane при решаването на важни екологични проблеми.

В същото време не може да не направи впечатление, че само международно сътрудничество въпреки значението му не е достатъчно, за да бъде решен проблемът радикално, да се извърши прелом в сегашния ход на събитията. Борбата за защита на природата отсега изисква и все по-властно ще изисква в перспектива прилагането на методите на централизирано планово ръководство на икономическия растеж с оглед на възможностите и потребностите не само на човека, но и на природата.

Да се върнем към интересуващия ни въпрос: в каква степен екологичните проблеми могат да станат източник на военна заплаха, можем ли да смятаме, че още в близките десетилетия е възможна война не само за петрол, но и за питейна вода или въздух, богат с кислород?

Изглежда, въпреки цялата им сериозност екологичните проблеми засега оказват само косвено влияние върху съвременната международна обстановка и едва ли могат да станат непосредствена причина за голяма война. От друга страна, почти е сигурно, че те могат да се превърнат в такава причина след половин век, ако дотогава не се извършат значителни промени в социалното развитие на човечеството.

Макар и накратко, трябва да се спрем и на още една насъщна потребност – борбата срещу замърсяването на духовната среда.

Същността на въпроса може да бъде изложена в пряка аналогия на екологичния пробяем: на сегашния стадий на развитие на цивилизацията човечеството е поставено пред необходимостта да предприеме екстрени мерки за забавяне, а после и за спиране на процесите, предизвикващи отравяне на духовния свят на хората, увеличаване на елементите на насилието и ненавистта.

Този въпрос, също както и въпросът за опазването на природата, е възникнал не днес и не вчера: той е стоял в центъра на вниманието на прогресивната обществена мисъл, откакто свят светува. А днес той се поставя по-остро от когато и да било. Не защото злият гений е изобретил някакви нови, по-изтънчени думи и дела, враждебни на хуманната същност на човека:

изглежда, от времето на Калигула и Нерон не е било измислено нищо по-оригинално. А защото разпространителите на духовната зараза получиха в свое разпореждане технически средства и ако не се вземат незабавни мерки, болестите на духа могат да придобият характер на масови епидемии. В този смисъл за разглеждания проблем могат да се приложат определенията, използвани в екологията: "етичен спазъм", "етична заплаха", "етична катастрофа".

Източник на замърсяването на духовния свят на човека е класовото експлоататорско общество. През цялото развитие на цивилизацията се е извършвал двойствен по същество процес: от една страна, обогатяване и хуманизиране на културата, а, от друга – натрупване на духовна зараза и отрова, произвеждана от силите на реакцията и регреса. Капитализмът, особено в началото, в епохата на буржоазните революции, в известен смисъл извърши пречиствателна работа – достатъчно е да си припомним прогресивните идеи на буржоазните просветители едва ли не по всички основни въпроси на обществения живот. Едновременно с това капиталистическият строй породи много нови фактори на отразяването на духовната среда. Той преди всичко е отговорен за насаждането на култа към "жълтия дявол", за утвърждаване на абсолютното господство на парите над всички останали ценности в съзнанието на хората. Свързаното с това изкривяване на хуманистичната природа на човека е главният грях на капитала пред човечеството.

Социализмът, който излезе от лоното на капитализма, по думите на Маркс носи в себе си "наследствените белези" на старото общество. Това наследство намира израз в доста широк кръг явления в икономическата и социалната структура на обществото, то оповестява своето съществуване (особено в ранните стадии на социалистическото общество) и в политическия строй. Най-устойчиво и дълготрайно обаче е идейното въздействие на стария начин на живот, на представите за нравствеността и предразсъдъците, а също и на всичко онова, което наричаме отживелици на капитализма.

Доскоро се ширеше концепцията, която обясняваше всички отрицателни явления в социалистическото общество именно с тези отживелици. При това не се взе-

маше под внимание фактът, че социализмът е само първа фаза на комунистическото общество и поради преходния си характер по неволя възпроизвежда някои свойствени за предшестващите стадии на общественото развитие проблеми. Разбира се, това свидетелства, че съответните проблеми се коренят в миналото. Ефективната борба със социалното зло обаче изисква не абстрактно философски, а конкретно политически подход. Затова в литературата от последните години с право се затвърди гледната точка, според която произходът на отрицателните явления не трябва да се търси само в отживелиците на миналото и във влиянието на "капиталистическата среда", но в известна степен и в незрелостта на обществените отношения.

Ленин подчертава: "Основната социална причина на изстъпленията, с които се нарушават правилата на обществото, е експлоатацията на масите, тяхната нужда и мизерия. С премахването на тази главна причина изстъпленията неизбежно ще почнат да "*отмират*". Ние не знаем колко бързо и с каква постепенност, но знаем, че те ще "*отмират*". Времето доказа сложността и продължителността на този процес.

Преходният характер на социалистическото общество и свързаните с него изстъпления се използват от буржоазната пропаганда, за да се създаде впечатление, че уж социализмът въобще не бил способен да доведе до някакъв напредък решаването на тези въпроси, тъй като човешката природа била неизменна и лошите наклонности били заложени в генетичния код и се предавали от поколение на поколение. За разлика от пропагандата в научната литература се признава реалният прогрес в пречистването на духовната среда, който се постига при социализма, но се дават предпочитания на методите на "генното инженерство", масовата психотерапия, "културното проектиране" и др.

Не е нито възможно, нито пък необходимо да се анализират видовете престъпност. Но заслужава да се обърне внимание на някои нейни направления, които, може да се каже, най-ярко олицетворяват замърсяването на духовната среда. Последните десетилетия се характеризират преди всичко с небивалото разпространение на алкохолизма и наркоманията. Не може да се каже, че не се вземаха мерки в борбата с тази опас-

ност, но търговията с наркотици продължава, тъй като носи фантастични печалби.

С високия търговски коефициент на полезно действие се обяснява и разцъфтяването на бизнеса от порнографията, който според някои данни оперира със суми около 20 милиарда долара в година.

Особено внимание заслужава и проблемът за тероризма.

Това понятие е старо по произход. Различни видове индивидуален и масов тероризъм е имало и в древността, с тях са изпълнени страниците на историята на XIX и първата половина на XX век. По въпроса за тероризма се е водила и продължава да се води бурна полемика между десните и левите сили, консерваторите изписаха купища хартия с обвинения срещу революционерите в нечовечност и жестокост. А между другото към терор винаги са прибягвали първи силите, които напускат историческата арена. Така е било във Франция през 1792 година, така беше и в Русия през 1918 година.

Разбира се, в демократичното движение винаги е съществувала и запазва доста силно влияние анархичната (т.е. псевдореволюционната) струя, която носи отговорността за безплодните опити да бъдат решени едни или други проблеми със средствата на индивидуалния терор. Днес различните "леви" групички от рода Бадер-Майнхоф във ФРГ всъщност работят за реакцията, като й създават поводи за "завинтване на гайките", преследване на комунистите и демократите. Съществуват доказателства, че дейността на така наречените "Червени бригади" в Италия, един от най-тъжните подвизи на които беше убийството на бившия лидер на ХДП Алдо Моро, се ръководи от местните фашистки организации, а финансирането им става за сметка на бюджета на ЦРУ.

Като оставим настрани големия и сложен проблем за политическия тероризъм, ще отбележим, че последните десетилетия все по-широк размах получава тероризмът, който може да се нарече комерчески или просто криминален.

По много признаци той започва да придобива все по-организиран характер. Започнала от дребни шантажи, преминала след това през порнографията, публичните домове и разпространяването на наркотици, мафията

днес намира друга сфера на дейност, която обещава по-голям процент на печалбата от "вложения капитал". И можем да не се съмняваме, че тя няма да пропусне с пълна пара да използва благодатните условия на капитализма за всякакъв род бизнес, та дори и да мирише на кръв.

Водещо място в отразяването на духовната среда, също както и на материалната, природната, заемат САЩ. Разбира се, официалната американска наука, както и пропагандата, предпочита да не се пъчи с подобен рекорд. Но сериозните изследователи, признавайки този факт, му дават достатъчно обективно обяснение.

Ето как го тълкува големият американски социолог Е. Шур, известен с трудовете си в областта на криминалистиката, член на Президентската комисия за борба с престъпността. Според него главен източник на престъпността в САЩ "очевидно е противоречието между провъзгласените идеали за равни права и възможности, от една страна, и упоритото запазване на неравенството в главните области на днешната социална система – от друга."

До известна степен капиталистическото общество наподобява разтвор, специално приготвен от експериментаторите за бързо размножаване на вредните бактерии в него. Върху психиката и поведението на гражданите, особено на младежта, огромно отрицателно влияние оказват рекламата, киното и телевизията. Това се отнася не за сериозните произведения, които представляват сравнително малък процент от продукцията на Холивуд, ЕйБиЕс или ЕйБиСи, а за тяхната масова продукция, целта на която е на всяка цена да завлече зрителя в киносалона или да го закове пред екрана на телевизора.

Периодичният печат едва ли не всеки ден съобщава за поредния "филм на ужасите", в който се разказва за вампири, за "филми за катастрофи" поради земетресения или наводнения, за еротични филми за похожденията на Анжелика, Емануела и т.н. А същевременно социолозите изчисляват с колко се е увеличил броят на убийствата, грабежите и изнасилванията сред масовия зрител след гледане на тези "шедьоври" на псевдоизкуството.

Главният резултат от духовната криза е опустошението, което се внася в общественото съзнание и го прави лесна плячка и за най-екстремистките идеи. На-

родите вече изпитаха върху себе си последиците от подобен развой на събитията. Периодичното активизиране на неофашистките организации, особено с подема на революционното движение, свидетелстват за това, че монополистичният капитал в краен случай е способен отново да търси спасението в някаква версия за нацистка диктатура.

Ето защо естествено е да се направи извод, че изостряне то на етикологичния проблем крие сериозна опасност за всички народи и още сега изисква да се предприемат защитни мерки.

Да се опитаме да направим някои изводи.

Изброените глобални проблеми на човечеството: а) могат да бъдат решени напълно само в далечна историческа перспектива и при условие, че се прилагат социалистическите методи и се построят социализмът и комунизмът; б) могат да бъдат решени частично при установяване на активно международно сътрудничество.

Колкото по-нататък отиваме, толкова повече стават проблемите. Защото едно от главните следствия от интернационализацията на стопанския и обществения живот е глобализирането на проблемите, които стоят пред народите. Сближаването на страните, естествено, води до увеличаване на общите им задачи и проблеми. От друга страна, собствените им национални задачи не могат да се решават без определено международно въздействие.

И още един съществен момент. Ако се замислим дълбоко, общочовешките потребности съвпадат с първозначните велики права на човека и с изискванията на демокрацията. В действителност ресурсите не са нищо друго освен свобода, защото само наличието на средства за съществуване в достатъчно количество създава възможност човекът да не бъде роб на природата, а неин господар, да чувства увереност в бъдещето си. Преодоляването на разрива в развитието на икономиката означава равенство, а мирът – живот. Коментарът тук е излишен.

Какъвто и насъщен въпрос да вземем, отговорът винаги е един – за решаването му е нужен социализъм, нужна е интеграция (като субективен елемент на интернационализацията). По-точно социалистическа интернационализация, а още по-точно – интегриращ социализъм.

Изказаните съображения дават основание да се правят предположения за хода на бъдещите събития, за шансовете при решаването на глобалните проблеми. При това, разбира се, се вземат под внимание изводите от многобройните изследвания, направени през последните години. Става дума не за прогнози, които са резултат от работата на големите научни колективи, а за предположения, отразяващи гледната точка на даден автор.

Срокът на прогнозите се определя в границите на петдесет години. Според установените в науката представи такива са границите на дългосрочното планиране и прогнозиране.

И накрая, да се спрем на най-важното. Решаването на глобалните проблеми зависи от успехите на социалния и научно-техническия прогрес, от съотношението на силите на международната арена. В своите определени предложения всеки автор изхожда от възможно най-добрия вариант на развоя на световните събития (разбира се, в зависимост от виждането си), който би създал благоприятни предпоставки за запазване на мира и за задоволяване на насъщните потребности на човечеството с обединените усилия на цялото човечество.

КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА ОБЩОЧОВЕШКИТЕ ПОТРЕБНОСТИ

Осигуряването на живота. Пълното ликвидиране на огнищата на глада в резултат на социално-икономическия прогрес и колективните усилия. Регулируем в световен мащаб прираст на населението, който да не надвишава 1,5 на сто.

Създаване на международна служба по здравеопазване, на център по медицина и фармацевтика, предотвратяване на епидемиите. Изобилие от енергия в резултат от промишленото усвояване на термоядрения синтез, установяване на световен контрол върху рационалното и справедливо използване на суровините.

Преодоляването на изостаналостта. Продължаващо увеличаване на разрива между икономически развитите и изоставащите страни до края на второто хилядолетие,

след това поврат към постепенно намаляване на този разрив, като след петдесет години съотношението да стигне до 4:1 – 3:1. Преминаване на голяма част от развиващите се страни със социалистическа ориентация в групата на средноразвитите страни. Продължаване на организираните от ООН "десетдневки на развитието". Международно правово оформяне на принципите на еквивалентния обмен. Преминаване на многонационалните корпорации към "техническа експлоатация" на развиващите се страни.

Екологията. Осъществяване на съществено подобряващи природно-климатичния баланс проекти, много от които с колективните усилия на страните. Създаване на международен център за опазване на природата, определящ екологичните норми и осигуряващ контрол върху спазването им. Значителен прогрес в екологичната техника, "екологизация" и "запазване" на природата към системна дейност по възстановяване на екологичното равновесие, към възстановяване на флората и фауната във възможните и рационални граници.

Етикологията. Отслабване на етикозаплахата в страните на зрелия социализъм и засилването ѝ в капиталистическите държави. Създаване на международна служба с престъпността и тероризма, обособяване на център за противодействие на алкохолизма и наркоманията в рамките на ООН.

Отслабване на значителното влияние на основните религии (християнството, исляма, будизма) с тенденция към атеизиране на общественото съзнание. Поява на нови религиозни култове, основани върху различни радикалистични проекти за "социално обновяване", "пречистване и спасение на духа", проповядващи пантеистични идеи, и т.н.

Мирът. Премахване на опасността от термоядрена война. Локални войни с използване на конвенционално оръжие; граждански войни в резултат на съпротивата на експлоататорските класи срещу революционното преустройство на обществото.

Ограничаване на въоръжаването, забрана на новите видове оръжие за масово унищожение (биологическо, химическо, електронно и т.н.). Преход към постепенно съкращаване на натрупаните запаси от оръжие под международен контрол.

Утвърждаване на принципа на мирното съвместно съществуване като единствена възможна основа на отношенията между държавите с различен обществен строй като ключова норма на международното право в епохата на прехода от капитализъм към социализъм.

Крах на опитите на империализма да спре революционния процес.

Такъв е сценарият на вероятното развитие. Ще напомним, че той е основан на най-оптимистичните общи предпоставки. Ако развитието тръгне по друго, по-малко прогресивно русло, това неизбежно ще се отрази върху състоянието на глобалните проблеми, върху темповете и качеството на задоволяване на насъщните общочовешки потребности. Като минимум може да стане следното:

– запазване и даже увеличаване на огнищата на глада поради недостатъчния социално-икономически прогрес на "поразените" от това бедствие страни и региони, а също и поради недостатъчната помощ;

– остра борба за обедняващите източници на суровини; запазване (ако не и увеличаване) на разрива в брутния национален доход на глава от населението между най-развитите и изоставащите страни на равнище от 12:1 до 25:1, увеличаване на екологичната заплаха поради липса на планово централизирано съсредоточаване на ресурсите върху възстановяването на екологичното равновесие;

– запазване на опасността от световна термоядрена война, макар и не в толкова остра форма, както през последните десетилетия на XX век; продължаващо ограничаване на надпреварата във въоръжаването и забрана на разработването на нови видове.

Такива са особеностите на втория сценарий.

Тук се връщаме към главния въпрос, който поставихме: ще успее ли социализмът да предотврати заплахата от използването на човешкия гений в ущърб на живота на Земята? Отговорът позволява да се прецени съществената разлика между двата сценария за общественото развитие при направените на пръв поглед незначителни поправки. Всъщност, ако бъдещето се "формира" според първия, отговорът ще бъде: да, ще успее. Вторият сценарий не отрича тази възможност, но и не я потвърждава. С други думи, въпросът остава открит още половин век...

Александров, Анатолий (1903) - съветски учен, обществен деец, ръководител на изследванията и разработките за използване на атомната енергия в Съветския съюз; академик (от 1953 г.), президент на Академията на науките (АН) на СССР (от 1975 г.).

Анохин, Пьотр (1898-1974) - съветски физиолог, академик, член на АН на СССР (от 1966 г.) и на Академията на медицинските науки на СССР (от 1945 г.)

Астауров, Борис (1904-1974) - съветски биолог, академик, член на АН на СССР (от 1966 г.).

Беквит, Бърнхам Патъм (1904) - американски философ и икономист.

Бентам, Йеремия (1748-1832) - английски философ, социолог, юрист, основоположник на философията на утилитаризма.

Бернал, Джон Дезмънд (1901-1971) - английски физик, обществен деец, чуждестранен член на АН на СССР (от 1958 г.).

Бовоар, Симона дьо (1908) - френска писателка.

Броуди, Бърнард (1910) - американски специалист по военна стратегия.

Вегенер, Джеймс Уилбър (1930) - американски учен, футуролог

Винер, Антъни - американски икономист, социолог, сътрудник на Хъдсъновия институт.

Газенко, Олег (1918) - съветски физиолог, академик, член на АН на СССР (от 1976 г.).

Гомес, Хуан Висенте (1864-1935) - венецуелски генерал и политик, президент и диктатор на страната през 1908-1915, 1922-1929 и 1931-1935 г.

Давидовски, Иполит (1887-1968) - съветски патоанатом, академик, член на Академията на медицинските науки на СССР (от 1944 г.)

Дарио, Рубен (1867-1916) - никарагуански поет, основоположник на испаноамериканския модернизъм.

Дзордзоли, Джузепе (1907) - италиански учен, доктор на медицинските науки.

Диас, Порфирио (1830-1915) - мексикански политик, генерал, станал известен в борбата срещу френското нашествие. Президент на републиката през 1876, 1877-1880 и 1884-1911 г. Неговите диктаторски методи предизвикват революция, след която той е свален и емигрира в чужбина.

Жувенел, дез Юрсен Бертран дьо (1903) - френски икономист.

Кан, Херман (1922) - американски футуролог, основател и директор на Хъдсъновия институт.

Кеведо-и-Вилегас, Франсиско (1580-1645) - испански писател.

Кенън, Джордж Фрост (1904) - американски дипломат и публицист, бивш посланик в Съветския съюз.

Кларк, Колин (1905) - английски икономист.

Колцов, Николай (1872-1940) - съветски биолог, организатор и първи директор на Института по експериментална биология (1917-1939), член-кореспондент на АН на СССР (на Петербургската АН от 1916 г.), академик на Всесъюзната академия на селскостопанските науки "Ленин" (от 1935 г.).

Ласло, Ервин (1932) - американски философ и футуролог.

Леви-Строс, Клод (1908) - френски етнограф и социолог, изтъкнат представител на структурализма.

Льо Конт, Арман - белгийски геронтолог.

Леонтиев, Василий (1906) - американски икономист, носител на Нобелова награда (1973).

Малро, Андре (1901-1976) - френски писател и обществен деец.

Мартинес, Рубен (1899-1934) - кубински поет, публицист, ръководител на народно-социалистическата партия.

Месарович, Михайло (1928) - американски учен, социолог.

Мелер, Херман Джоузеф (1890-1967) - американски генетик, един от основоположниците на радиационната генетика. Носител на Нобелова награда (1946).

Мил, Джон Стюрт (1806-1873) - английски философ, икономист и обществен деец.

Монголфие, Жозеф (1740-1810) и *Етиен* (1745-1799) - изобретателите на въздушния балон.

Обинье, Теодор Агрипа д'(1552-1630) - френски поет и историк.

Освободителя - Симон Боливар (1783-1830) - ръководителят на борбата на испанските колонии в Америка за независимост, бил е провъзгласен за Освободител през 1913 г. от Националния конгрес на Венецуела.

Поршнев, Борис (1905-1972) - съветски историк и социолог, доктор на историческите (1941) и на философските науки (1966).

Риджуей, Джеймс Фаулър (1936) - американски публицист.

Риман, Бернхард (1826-1866) - немски математик.

Родригес, Симон (1771-1854) - венецуелски педагог, учител на Боливар.

Скинър, Берес Фредерик (1904) - американски психолог, лидер на съвременния бихейвиоризъм.

Тинберген, Ян (1903) - холандски икономист, носител на Нобелова награда (1969).

Тойнби, Арнолд Джоузеф (1889-1975) - английски историк и социолог.

Тофлер, Олвин (1928) - американски социолог и публицист, един от авторите на концепцията за "слединдустриалното общество".

Услар, Пиетри Артуро (1906) - венецуелски писател, критик, социолог.

Фьодоров, Евгений (1910-1981) - съветски геофизик, държавен деец, академик, член на АН на СССР (от 1960 г.).

Форестър, Джей Райт (1918) - американски учен, специалист по глобално моделиране.

Фукудзава Юкити (1834-1901) - японски мислител, идеолог на японската буржоазия в края на XIX в.

Хайзенберг, Вернер (1901-1976) - немски (ФРГ) физик теоретик, един от създателите на квантовата механика.

Хайлбронър, Робърт - американски икономист и футуролог.

Холдейн, Джон (1892-1964) - английски биолог, чуждестранен почетен член на АН на СССР (от 1942 г.).

Холтън, Франсис (1822-1911) - английски психолог и антрополог; един от създателите на евгениката.

Шмалхаузен, Иван (1881-1963) - съветски биолог, теоретик на еволюционното учение, академик, член на АН на СССР (от 1935г.).

Юнк, Роберт (1913) - немски журналист и публицист, живее в Австрия.

ЗА АВТОРИТЕ

ЕДУАРД АРТУРОВИЧ АРАБ-ОГЛУ (1925), съветски учен, доктор на философските науки, професор, специалист по социално прогнозиране, демографски и екологични проблеми. ***Основни трудове***: "В лабиринта на пророчествата" (1973), "Демографски и екологични прогнози" (1978).

АУРЕЛИО ПЕЧЕИ (1908-1984), италиански учен, един от създателите и първи президент на международния Римски клуб, участник в италианската Съпротива, водещ представител на западното абстрактно-хуманистично направление в науката. ***Основни трудове***: "Качеството човек" (българско издание 1987), "Сто страници за бъдещето" (1981).

ИГОР ВАСИЛИЕВИЧ БЕСТУЖЕВ-ЛАДА (1927), съветски учен, доктор на историческите науки, професор, завеждащ сектор по прогнозиране в Института за социологични проучвания към Академията на науките на СССР, съпрезидент на Комитета за проучване на бъдещето към Международната социологична асоциация. Има разработки по история и теория на социалното прогнозиране. ***Основни трудове***: "Контури на бъдещето" (1965, в съавторство), "Прозорец към бъдещето" (1970), "Работна книга по прогнозиране" (1982, в съавторство), "Експлоративно социално прогнозиране" (1984).

ИВАН ТИМОФЕЕВИЧ ФРОЛОВ (1929), съветски учен, член-кореспондент на Академията на науките на СССР, доктор на философските науки, професор, действителен член на Европейското културно дружество, председател на научния съвет по философски и социални проблеми на науката и техниката към Президиума на

Академията на науките на СССР. ***Основни трудове***: "Съвременната наука и хуманизмът" (1974), "Глобалните проблеми и бъдещето на човечеството" (1982), "Перспективите за човека" (1983).

ГЕНАДИЙ ИВАНОВИЧ ГЕРАСИМОВ (1930), съветски публицист, бил е главен редактор на в. "Московские новости", сега завежда отдел в Министерството на външните работи. ***Основни книги***: "Ще стане ли тясно на Земното кълбо?" (1970), "Зад гърба на Статуята на свободата" (1978), "Войната и мирът през атомния век" (1982), "За космос без оръжия" (1983).

РУДОЛФ ХОФШЕТЕР (1947), австрийски публицист, специалист по проблемите на развитието на космическите изследвания и по усвояването на космоса. Автор на повече от 800 публикации.

МАКОТО ОДА (1932), японски писател, публицист. В неговите творби проблемите на съвремието се разглеждат във взаимна връзка с историческите събития. Важно място в творчеството на писателя заема антивоенната тема. ***Основни творби***: "Америка" (роман, 1962), "Сянката на Виетнам" (есе, 1974), "Хирошима" (роман, 1981).

АЛЕХО КАРПЕНТИЕР (1904-1983), кубински писател, автор на много романи, есета и публицистични творби, в които съдбата на Латинска Америка е тясно свързана със съдбата, с историята на човечеството. ***Основни творби***: "Екуе Ямба-о! (1933), "Изгубените следи" (1953), "Векът на Просвещението" (1962).

ДЖЕЙМС ОЛДРИДЖ (1918), английски писател и публицист, автор на антифашистки и антиколониални романи, защитник на идеята за мирното съвместно съществуване на държавите от различни обществени системи. Носител на Международната ленинска награда "За укрепване на мира между народите". ***Основни творби***: "Дипломат" (1949), "Син на чужда земя" (1962-1966), "Опасна игра" (1966).

ГЕОРГИЙ ХОСРОЕВИЧ ШАХНАЗАРОВ (1923), съветски учен, доктор на юридическите науки, президент на Съветската асоциация за политически науки, първи вицепрезидент на Международната асоциация за политически науки. Носител на Държавна награда на СССР. ***Основни трудове***: "Социалистическата съдба на човечеството (1978), "Фиаското на футурологията" (1979), "Бъдният световен ред" (1981), "Социализмът и бъдещето" (1983).

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДОТВРАТЯВАНЕТО НА ВОЙНАТА Е ШАНС
ДА ОЦЕЛЕЕМ – ***Джеймс Олдридж*** 5
С ПОГЛЕД КЪМ ТРЕТОТО ХИЛЯДОЛЕТИЕ – ***Нинел Стрелцова*** 9
ПОЛЗАТА ОТ БЪДЕЩЕТО – ***Едуард Араб-Оглу*** 11
(превела от руски Галина Кръстева)
СТО СТРАНИЦИ ЗА БЪДЕЩЕТО – ***Аурелио Печеи*** 36
(превел от английски Владимир Ганев)
ВЕК НА ПРОГНОЗИТЕ – ***Игор Бестужев-Лада*** 63
(превела от руски Галина Кръстева)
БЪДЕЩЕТО НА ЧОВЕКА – ***Иван Фролов*** 80
(превела от руски Галина Кръстева)
ЩЕ СТАНЕ ЛИ ТЯСНО НА ЗЕМНОТО КЪЛБО? – ***Генадий Герасимов*** 101
(превела от руски Галина Кръстева)
ПОЛЕТ В ТРЕТОТО ХИЛЯДОЛЕТИЕ – ***Рудолф Хофщетер*** 123
(превела от немски Бойка Върбанова)
В НАГАЗАКИ. XXI ВЕК. БЪДЕЩЕТО И ЧОВЕЧЕСТВОТО – ***Макото Ода*** 153
(превела от руски Вяра Шойлекова)
ЕПОХА НА НЕТЪРПЕНИЕТО – ***Алехо Карпентиер*** 174
(превела от руски Галина Кръстева)
НАШИЯТ ГРАД НА СЛЪНЦЕТО – ***Джеймс Олдридж*** 188
(превел от английски Владимир Ганев)
ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВИ
НА СВЕТА – ***Георгий Шахназаров*** 214
(превела от руски Живка Колева)
ИМЕНЕН УКАЗАТЕЛ 261
ЗА АВТОРИТЕ 265

Колектив

БЪДЕЩЕ В НАСТОЯЩЕТО
(библиотека "Екологичен свят")

Съставител
НИНЕЛ ИЛИНИЧНА СТРЕЛЦОВА

Превод – колектив

Рецензент
д-р ДИМИТЪР АЛЕКСАНДРОВ ПЕЕВ

Завеждащ редакция
ВИЛИАНА СЕМЕРДЖИЕВА

Редактор
ЮЛИЯ ИЛИЕВА

Библиотечно оформление
ЖЕКО АЛЕКСИЕВ

Художник на корицата
ТЕКЛА АЛЕКСИЕВА

Художник-редактор
ПЕТЪР КРЪСТЕВ

Технически редактор
АННА МИХОВА

Коректор
ЕКАТЕРИНА СТОЯНОВА

Код 05 $\frac{9532116431}{2154-8-88}$

Народност руска. Издание първо. Дадена за набор на 4.I.1988 г. Подписана за печат на 17.V.1988 г. Излязла от печат на 27.V.1988 г. Формат 84/108/32. Печатни коли 16,75. Издателски коли 14,07. УИК 13,95. Поръчка на издателството № 350/87.

Цена 1,55 лв.

Държавно издателство "Земиздат" – София
Бул. "Ленин" 47
ДП "Ат. Стратиев" – Хасково

Цена 1.55 лв.

Бъдещето на човека... Ползата от бъдещето... Сто страници за бъдещето... Бъдещето... Какво ще бъде то? Имаме ли шансове да оцелеем? Мисли, въпроси, които вълнуват писатели, журналисти, философи, социолози, политици от цял свят. Срещата с тях ще ни накара да насочим поглед към третото хилядолетие, към такива глобални проблеми, засягащи съдбата на всички хора по света, и изправени пред опасността от унищожителна война, да осъзнаем, че само със съвместните усилия на цялото човечество ще можем „да предотвратим това апокалиптично видение на ужасите" по думите на австрийския публицист Рудолф Хофщетер.

БЪДЕЩЕ В НАСТОЯЩЕТО

Цена 1.55 лв.

Бъдещето на човека... Ползата от бъдещето... Сто страници за бъдещето... Бъдещето... Какво ще бъде то? Имаме ли шансове да оцелеем? Мисли, въпроси, които вълнуват писатели, журналисти, философи, социолози, политици от цял свят. Срещата с тях ще ни накара да насочим поглед към третото хилядолетие, към такива глобални проблеми, засягащи съдбата на всички хора по света, и изправени пред опасността от унищожителна война, да осъзнаем, че само със съвместните усилия на цялото човечество ще можем „да предотвратим това апокалиптично видение на ужасите" по думите на австрийския публицист Рудолф Хофщетер.

БЪДЕЩЕ В НАСТОЯЩЕТО

ЕКОЛОГИЧЕН СВЯТ ЗЕМИЗДАТ/СОФИЯ

БЪДЕЩЕ В НАСТОЯЩЕТО